

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ  
УКРАЇНЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ І СПЕЦІАЛІСТІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ  
ВБО «УКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ»

# Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція

методичний посібник для виховної роботи з учнями  
з питань протидії торгівлі людьми

## 7 клас

*Видання друге*

УДК 37.017.4  
ББК 74.200.51  
0-75

**Автори-упорядники:**

Авельцева Т.П., Гулевська-Черниш А.В., Зверева І.Д., Зимівець Н.В., Калініна А.В., Лях Т.Л., Петрович В.С. Руда О.В., Румак О.М., Терницька С.В.

**Рецензенти:**

- Безпалько О.В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка;
- Ковальчук Л.Г. – кандидат педагогічних наук, віце-президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Стада – Україна».

*Схвалено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України до використання у загальноосвітніх навчальних закладах, протокол № 3 від 6 вересня 2011 р.*

**Редактор:** Білоцерківець І.П.

**Дизайн видання:** Головатий В.Г.

**Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція :** метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 7 клас ; наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – К. : ФО-П Буря О.Д., 2014. – 188 с.

Методичний посібник підготовлено в рамках проекту «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», що впроваджується Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні у партнерстві з Українським фондом «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації.

Розраховано на вчителів, соціальних педагогів, психологів, інших фахівців соціальної сфери, студентів вищих педагогічних навчальних закладів, слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також на всіх, хто не байдужий до проблем дітей в Україні.

УДК 37.017.4  
ББК 74.200.51

ISBN 978-966-699-657-5

© Український фонд «Благополуччя дітей»  
© Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні

Всі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе виключно Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково співпадають з точкою зору Швейцарської Конфедерації.

## БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ»

- 8    **Тема** «Грані особистості»
- 18    **Тема** «Бути собою»
- 26    **Тема** «Як поважати себе» (частина 1)
- 35    **Тема** «Як поважати себе» (частина 2)

## БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ»

- 48    **Тема** «Усі ми різні - усі ми рівні»
- 56    **Тема** «Сім'я в житті людини»
- 65    **Тема** «Стереотипи та упередження» (частина 1)
- 73    **Тема** «Стереотипи та упередження» (частина 2)
- 84    **Тема** «Безпека та небезпека» (частина 1)
- 90    **Тема** «Безпека та небезпека» (частина 2)
- 96    **Тема** «Моя поведінка в конфлікті / небезпечній ситуації»

## БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ»

- 108    **Тема** «Як приймати рішення» (частина 1)
- 118    **Тема** «Як приймати рішення» (частина 2)
- 127    **Тема** «Коло мого життєвого досвіду» (частина 1)
- 140    **Тема** «Коло мого життєвого досвіду» (частина 2)

## БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ»

- 150    **Тема** «Мої права та обов'язки» (частина 1)
- 166    **Тема** «Мої права та обов'язки» (частина 2)
- 178    **Тема** «Я громадянин світу»

## ЗМІСТ ТЕМАТИЧНИХ ВИХОВНИХ ГОДИН ТА ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Зміст матеріалу	Вимоги до рівня досягнень учнів
<p><b>БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ</b></p>	
<p><b>ТЕМА 1. Грані особистості.</b> Що таке особистість. Мій особистісний портрет. Що таке індивідуальність. Чому важливо виявляти свою індивідуальність.</p> <p><b>ТЕМА 2. Бути собою.</b> Як проявляється індивідуальність людини. Що таке образ. Його складові. Що впливає на образ. В чому взаємозв'язок між образом та поведінкою. Як творити власний образ. Що таке «бути собою».</p> <p><b>ТЕМА 3. Як поважати себе.</b> Що таке повага і самоповага. Чому так важливо поважати себе. Повага до інших як компонент самоповаги. Людська та особиста гідність.</p>	<p><b>Учень:</b></p> <p><u>знає:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- структуру особистості.</li> </ul> <p><u>розуміє:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- зміст понять «особистість», «гідність», «людська гідність», «особиста гідність», «повага», «самоповага», «образ» (імідж) та його складові;</li> <li>- важливість «бути собою»;</li> <li>- основні складові самоповаги; взаємозв'язок поведінки і зовнішнього вигляду у процесі творення власного образу;</li> <li>- важливість цінувати і поважати самого себе.</li> </ul> <p><u>уміє:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- аналізувати особистісні якості;</li> <li>- формувати думку про важливість власної індивідуальності;</li> <li>- характеризувати власну особистість;</li> <li>- розвивати почуття самоповаги та особистої гідності;</li> <li>- поводитися в ситуаціях, де порушується особиста гідність;</li> <li>- поважати особисту гідність інших людей.</li> </ul>

## БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ

**ТЕМА 4. Усі ми різні, усі ми рівні.**

Чим люди різняться між собою і чим подібні. Що допомагає їм розуміти один одного.

**ТЕМА 5. Сім'я в житті людини.**

Чому люди створюють сім'ю. Довіра, любов та взаємоповага як основа сім'ї. Як будувати взаємини у сім'ї. Яка сім'я є міцною. Що я можу зробити для зміцнення моєї сім'ї. Мое Дерево Роду.

**ТЕМА 6. Стереотипи та упередження.**

Що таке стереотипи, упередження. Чому вони виникають. Як навчитися приймати іншого без упереджень та стереотипів.

**ТЕМА 7. Безпека – небезпека.**

Що таке безпека. Безпечна та небезпечна поведінка. Правила безпечної поведінки.

**ТЕМА 8. Моя поведінка в конфлікті/ небезпечній ситуації.**

Що таке конфлікт, види конфліктів. Яка ситуація є небезпечною. Причини виникнення міжособистісних конфліктів. Які почуття ми переживаємо під час конфлікту. Як попередити конфлікт. Правила поведінки у конфлікті/ небезпечній ситуації.

**Учень:****знає:**

- характеристики, за якими люди різняться та є подібними між собою;
- правила безпечної поведінки у конфліктній та небезпечній ситуаціях;
- шляхи попередження та способи вирішення конфлікту.

**розуміє:**

- зміст понять «стереотипи», «упередження», «ризик», «безпека», «небезпека», «насильство», «жорстоке поводження», «конфлікт», «небезпечна ситуація»;
- що відмінність та подібність між людьми є основою для взаєморозуміння і ґрунтується на принципах ненасильства;
- значення відмінності та подібності між людьми у процесі розвитку міжособистісних стосунків;
- у чому полягає рівність людей та її цінність на шляху до взаєморозуміння;
- що налагодження довірливих і відповідальних стосунків у сім'ї є одним із важливих факторів зменшення ризику потрапляння у небезпечні ситуації;
- що сім'я – це унікальне середовище, в якому кожна людина знаходить захист, підтримку, можливості для творчого розвитку і самореалізації;
- важливість неупередженого ставлення до інших;
- причини виникнення та етапи розвитку конфлікту.

**уміє:**

- створити Дерево Роду та використовувати його як інструмент аналізу життєвого простору, підтримуючого оточення;



	<ul style="list-style-type: none"> <li>- розрізняти деструктивні стереотипи, що пов'язані з поведінкою в небезпечних ситуаціях, у т.ч. у випадках торгівлі людьми, причини їх виникнення;</li> <li>- гідно поводитися у конфлікті;</li> <li>- розрізняти безпеку, небезпеку; безпечно поводитися;</li> <li>- сказати «ні» у небезпечних ситуаціях;</li> <li>- ставитися до батьків з повагою, довіряти їм.</li> </ul>
--	---

### БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ

<p><b>ТЕМА 9. Як приймати рішення.</b> Що таке рішення. Послідовність прийняття рішень. Відповідальність за власні рішення. Навчання навичкам прийняття рішень.</p> <p><b>ТЕМА 10. Коло мого життєвого досвіду.</b> Що таке життєвий досвід. Джерела досвіду: спілкування, досягнення, помилки. Вплив досвіду на розвиток моєї особистості.</p>	<p><b>Учень:</b> <u>знає:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- різні джерела формування досвіду.</li> </ul> <p><u>розуміє:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- суть поняття «життєвий досвід»;</li> <li>- важливість досвіду батьків, дорослих;</li> <li>- послідовність (алгоритм) прийняття відповідальних рішень;</li> <li>- важливість особистої відповідальності за ухвалені рішення;</li> <li>- цінність життєвого досвіду, його значення для становлення та розвитку особистості.</li> </ul> <p><u>уміє:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- цінувати отриманий досвід; ухвалювати рішення.</li> </ul>
---	---

### БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

<p><b>ТЕМА 11. Мої права та обов'язки.</b> Права людини та дитини: історія виникнення та розвитку. Що ми знаємо про права. Що таке обов'язки, які вони бувають. Зв'язок між правами та обов'язками. Усвідомлене використання своїх прав.</p>	<p><b>Учень:</b> <u>знає:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- основні права людини, обов'язки громадянина та їх значення для захисту від насильства та протидії торгівлі людьми;</li> <li>- основні положення Загальної декларації прав людини;</li> <li>- зміст Конвенції ООН про права дитини, її призначення та можливості реалізації своїх прав.</li> </ul>
--	--



**ТЕМА 12. Я громадянин світу.**

Що означає бути громадянином країни та світу. Загальнолюдські цінності та норми співіснування. Яким я хочу бачити світ завтра.

розуміє:

- поняття «громадянин світу» та що кожен із нас є громадянином світу;
- зв'язок між поняттями «права людини», «права дитини»;
- що права людини є основою вироблення і узгодження стандартів поведінки в сім'ї, школі, суспільстві, у всьому світі.



## ТЕМА: ГРАНІ ОСОБИСТОСТІ

**Мета:** ознайомити учнів зі структурою особистості, навчити їх аналізувати особистісні якості, формувати думку про важливість виявлення власної індивідуальності.

### **Завдання:**

- ❖ ознайомити підлітків із поняттям «особистість», її основними складовими;
- ❖ допомогти їм визначити характеристики власної особистості.

**Ключові слова:** особистість, індивід, індивідуальність, інтереси, характер, самовизначення.

**Матеріали та обладнання:** фотознімок чи малюнок із зображенням людини, розгортка тригранної піраміди для кожного учня, ножиці, паперові контури футболка, фломастери, скотч.

### **ПЛАН**

1. Мозковий штурм (5 хв.).
2. Інформаційне повідомлення (5 хв.).
3. Творча майстерня «Піраміда індивідуальності» (10 хв.).
4. Бесіда «Індивідуальність та особистість людини» (7 хв.).
5. Творче завдання «Футболка» (15 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).



ХІД ЗАНЯТТЯ:

### ■■■■ Мозковий штурм (5 хв.)

Педагог демонструє учням фотографію чи малюнок, на якому зображена людина (чоловік або жінка) під час виконання певної роботи, й запитує учнів, якими словами можна охарактеризувати того, хто зображений.

---

#### До уваги педагога

Серед відповідей учнів можуть бути: людина, жінка або чоловік, мама, тато, назва певної професії тощо. Проте важливо, щоб учні самостійно чи за допомогою педагога сказали, що на малюнку зображено індивіда чи особистість.

---

### ■■■■ Інформаційне повідомлення (5 хв.)

Педагог розповідає учням про характеристики індивіда та особистості (див. Інформаційні матеріали для педагога).

### ■■■■ Творча майстерня «Піраміда індивідуальності» (10 хв.)

Педагог наголошує, що в житті серед безлічі різноманітних предметів та явищ є такі, які більш за все привертають нашу увагу, викликають **інтерес** – бажання детальніше зрозуміти й пізнати окремі об'єкти чи види діяльності. Роль інтересів полягає в тому, що вони стимулюють особистість до діяльності у певному напрямі, змушують її шукати шляхів, засобів задоволення певних потреб.

Педагог роздає учням розгортки тригранної піраміди і пропонує їм подумати, що їх найбільше цікавить, тобто визначити свої пріоритетні інтереси та уподобання, і в формі певного малюнка зобразити їх на кожній грані піраміди.

---

#### До уваги педагога

Для прикладу педагогові доцільно продемонструвати свою «піраміду індивідуальності», на якій можуть бути зображені книга (любить читати), намет (цікавиться подорожуванням), квіти (займається їх розведенням) тощо.

---

Після завершення роботи педагог пропонує учням зігнути розкладку піраміди на гранях, поставити готову піраміду на парту, уважно розглянути її та порів-



няти з пірамідами своїх однокласників. Якщо однакових пірамід не виявиться, він запитує в учнів, про що це може свідчити.

Педагог пропонує учням подумати, як вони розуміють слова «неповторна кожна людина». Після обговорення педагог підкреслює, що у роздумах учнів звучало слово «індивідуальність», і пропонує детальніше поговорити про це.

### ■■■ Бесіда «Індивідуальність та особистість людини» (7 хв.)

Педагог проводить бесіду, використовуючи запитання:

1. У чому може виражатися індивідуальність людини?
2. Чи можна стверджувати, що особистість неможлива без індивідуальності? Чому?
3. Як ви найчастіше виявляєте свою індивідуальність?
4. Чому для вас важливо проявляти свою індивідуальність, що це вам дає?

Педагог доповнює думки учнів (див. Інформаційні матеріали для педагога).

#### До уваги педагога

Під час бесіди важливо підвести учнів до розуміння того, що не можна зводити прояви індивідуальності лише до особливостей зовнішності, манери говорити й одягатися. Дуже важливе місце в характеристиці індивідуальності людини належить її переконанням, інтересам, умінням тощо.

### ■■■ Творче завдання «Футболка» (15 хв.)

Педагог звертає увагу учнів на те, що популярною в молоді формою одягу є футболка. Підлітки носять футболки з портретами та прізвищами своїх кумирів, логотипами відомих фірм. Потім педагог роздає учням паперові контури футболок і пропонує кожному створити дизайн власної футболки, яка була би своєрідною саморекламою господаря і підкреслювала його індивідуальність.

#### До уваги педагога

Варто наголосити учням, що зараз не проводиться конкурс на кращий ескіз, тому кожен працює, як уміє. Якщо окремі учні будуть категорично відмовлятися малювати, можна запропонувати їм придумати напис до своєї футболки.



### Запитання для обговорення:

- ❖ Чи сподобалася вам ця робота?
- ❖ Які труднощі у вас виникали у процесі створення дизайну футболки?
- ❖ Як ви обирали варіанти дизайну, щоб підкреслити в ньому вашу індивідуальність?

Завершальним етапом вправи є презентація ескізів футболок учнями.

---

### **До уваги педагога**

Цьому етапу роботи слід приділити особливу увагу. Бажано, щоб усі учні коротко презентували свої футболки.

---

По закінченні обговорення варто наклеїти ескізи футболок на стіну чи дошку й ще раз звернути увагу на те, що немає подібних футболок. Можуть бути схожі ідеї, але засоби втілення цих ідей у кожного свої. Тобто, це ще раз свідчить про те, що у людей є багато спільного, але, як особистості, вони по-різному проявляють свою індивідуальність.

### **■■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)**

Педагог звертає увагу учнів на зроблені ними піраміди, які наочно демонструють поняття «багатогранність особистості». Перед кожним – піраміда їхньої особистості, яка є неповторною. Кожна особистість має свій прояв індивідуальності, про що свідчать різні зображення на уявних футболках.

Педагог пропонує показати піраміду своєї особистості та зображення на футболці друзям та батькам; запитати в них, яких, на їхню думку, ознак особистості та проявів індивідуальності не вистачає; проаналізувати, чи збіглися за змістом доповнення друзів та батьків, чим обумовлені відмінності в їхніх висловлюваннях.



**Література:**

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – С-Пб. : Питер, 2005. – 272 с.
2. Енциклопедія для хлопців : для ст. шкіл. віку / авт.-упоряд. В. М. Петров. – К., 2001. – 572 с.
3. Загальна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська [та ін.]. – К., 2002. – 162 с.
4. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К, 2003. – С. 86–97 (автор О. В. Безпалько).
5. Найк А. Практическая психология для девочек, или Как относиться к себе и мальчикам / А. Найк. – М., 1997. – 458 с.
6. Прутченков А. С. Школа жизни : метод. разработки соц.-психол. тренингов / А. С. Прутченков. – М., 2000. – 246 с.
7. Снайдер Ди. Практическая психология для подростков, или Как найти свое место в жизни / Ди Снайдер. – М., 2000. – 384 с.
8. Тітовець Ю. А. Порадник для юних / Ю. А. Тітовець. – Львів : Афіша, 2004. – 96 с.
9. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности : в 2-х т., т.1. / Д. И. Фельдштейн. – М. : МПСИ, МОЭК, 2005. – 568 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ТА ОСОБИСТІТЬ ЛЮДИНИ

Про кожного з нас можна сказати дуже багато, але передусім те, що кожний – це особистість. Людина не народжується особистістю, вона стає нею поступово; і цей процес триває довгі роки. Давайте розберемося в тому, що ми розуміємо під словом «особистість» і як відбувається процес її формування. Для цього необхідно насамперед з'ясувати, ким, якщо не особистістю, народжується людина.

Людина з'являється на світ повноправним членом суспільства і з народження, на відміну від тварин, яких іменують особинами, називається *індивідом*, тобто одиничним представником людського роду. Уже з першого дня життя людина має індивідуальні особливості (розріз очей, довжину тулуба, колір шкіри тощо). Але чи можна говорити про особистість новонародженого? Звичайно, ні, тому що особистість – це продукт розвитку індивіда в суспільстві. Для того, щоб індивід став особистістю, потрібен не тільки час, а й, насамперед, інші люди, суспільство, оскільки саме зв'язок «людина-суспільство» і формує особистість. Відомо кілька випадків, коли діти, котрі були вигодувані тваринами, не мали можливості спілкуватися з іншими людьми. Наслідки цього – дуже трагічні, оскільки такі діти, після того як їх знаходили і привчали жити серед людей, так і не змогли опанувати навичок, якими володіє навіть п'ятирічна дитина.

Кожна людина як одинична природна істота – це індивід; але така характеристика, звичайно, неповна, оскільки не дає уявлення про реальну людину: якою вона є в сім'ї, суспільстві, що відчуває, як мислить, чого прагне. Живучи в суспільстві, кожна людина набуває особливих якостей, що в сукупності формують її особистість.

Людину як індивіда характеризують її вік, зовнішність, статеві належності. Як особистість її розглядають у системі взаємин, що складаються в неї з іншими людьми: яке місце посідає серед ровесників, як поводить з іншими, які має переконання тощо.

Отже, *особистість* – це людина, яка має свої індивідуальні особливості, котра пізнає і перетворює навколишній світ і займає певне місце серед інших людей в суспільстві.



Для того, щоб зрозуміти, що становить собою кожна людина як особистість, необхідно відповісти на три основні запитання:

- що її цікавить? (це запитання насамперед про інтереси та уподобання людини);
- що вона може? (це запитання про здібності та можливості людини);
- якою вона є? (це запитання про риси характеру людини).

Як бачимо, особистість кожної людини має сукупність рис і особливостей, яка властива лише їй, утворює її індивідуальність. Це підтвердили ви самі, створивши символічні піраміди з гранями вашої особистості.

*Індивідуальність* – це поєднання особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей.

Індивідуальність людини виявляється в рисах характеру, звичках, інтересах, особливостях мислення, мові, фантазіях тощо. *Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності.* На земній кулі немає двох людей з однаковим поєднанням індивідуальних особливостей. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних виявляється яскраво, інших – малопомітно.

Індивідуальність людини може яскраво заявити про себе в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах, а може – відразу в усіх. Поняття «особистість» та «індивідуальність» не тотожні, але тісно взаємопов'язані. Багато особливостей людини (пам'ять, мислення, звички) є якостями її індивідуальності, а не характеристиками особистості, оскільки вони не важливі для тих груп, членом яких є людина. Особистісні лише ті індивідуальні якості, які важливі у системі взаємостосунків з іншими людьми. Наприклад, сміливість і рішучість як риси індивідуальності хлопця не будуть характеристиками його особистості доти, поки він не проявить їх, захищаючи слабшого чи здійснюючи інший сміливий вчинок.

Досить образно сказав у своєму вірші про індивідуальність український поет Василь Симоненко.

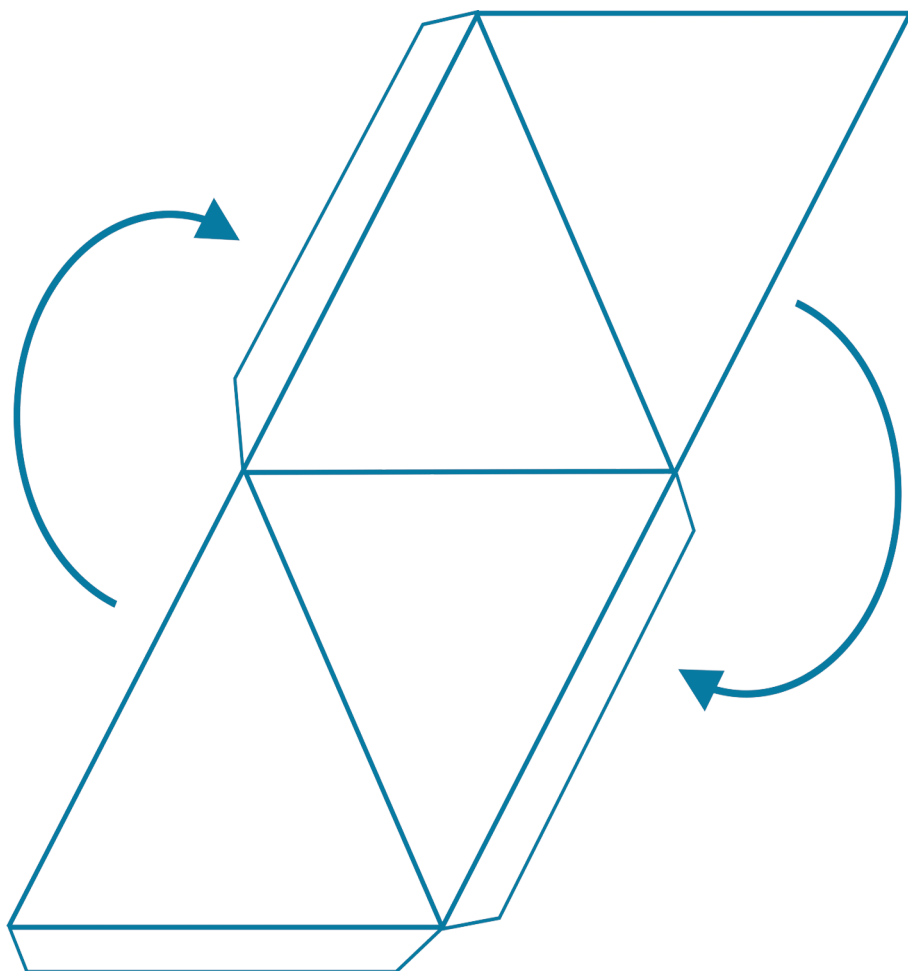
*Ти знаєш, що ти – людина?  
 Ти знаєш про це чи ні?  
 Усмішка твоя – єдина,  
 Мука твоя – єдина,  
 Очі твої – одні,  
 Більше такого не буде.*

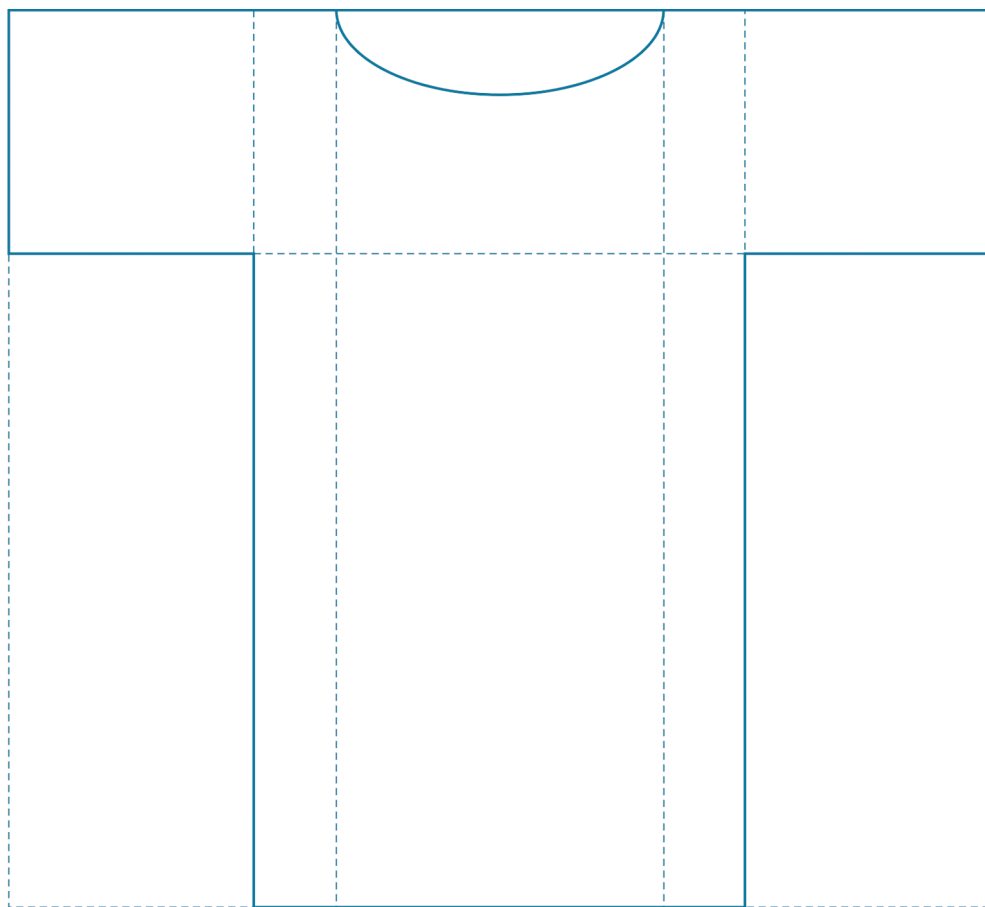
*Завтра, на цій Землі,  
 Інші ходитимуть люди,  
 Інші любитимуть люди:  
 Добрі, ласкаві і злі,  
 Але такого не буде –  
 Єдиний ти на Землі!*



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

## ЗОБРАЖЕННЯ РОЗГОРТКИ ТРИГРАННОЇ ПРАМІДИ







## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Ваш син (донька) вже підліток. Саме в цей період життя формуються основні якості особистості, прояви її індивідуальності. Тому допоможіть їй в цій нелегкій справі. Поважайте інтереси вашої дитини, підтримуйте її починання, не критикуйте через невдачі, не сваріть через негативні звички та риси характеру, а переконуйте, чому їх слід позбутися. Пам'ятайте, що ваша дитина тільки вчиться життю і в неї ще немає тієї мудрості, яку ви набули з роками. Сприймайте спокійно спроби самовираження вашої дитини в одязі, манері спілкування та поведінці. Тактовно підказуйте їй, як це краще зробити, щоб підкреслити особливості її індивідуальності. Поважайте особистість у вашій дитині, тоді й вона поважатиме вас та інших людей.



## ТЕМА: БУТИ СОБОЮ

**Мета:** сприяти усвідомленню взаємозв'язку поведінки і зовнішнього вигляду у процесі творення власного образу.

**Завдання:**

- ❖ допомогти підліткам зрозуміти поняття «образ» (імідж) та його складові;
- ❖ сприяти усвідомленню важливості «бути собою».

**Ключові слова:** образ, імідж, смак, зовнішній вигляд, поведінка.

**Матеріали та обладнання:** маркери, ручки, олівці, блокноти, ватман.

**ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Людина – асоціація» (10 хв.).
3. Презентація «Хто ж Я такий?» (15 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Імідж у житті людини» (5 хв.).
5. Вправа «Бути собою» (10 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ:

### III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог знайомить підлітків з темою, метою виховної години та її завданнями.

### III Вправа «Людина – асоціація» (10 хв.)

Педагог пропонує учням утворити коло. Він пояснює, що їм необхідно уважно роздивитися свого сусіда ліворуч та подумати, з ким або з чим ця людина у них асоціюється. Педагог наводить учням приклад: «Для мене Настя асоціюється із бджілкою».

---

#### До уваги педагога

Потрібно заохочувати вихованців підбирати позитивні асоціації.

---

Потім по колу учні називають свої асоціації та коментують їх.

По завершенні педагог ставить до аудиторії запитання:

- ❖ Чи сподобалося вам виконувати цю вправу?
- ❖ Чи важко було виконувати завдання?
- ❖ Чи погоджуєтеся ви з тією асоціацією, яку вам підібрав сусід праворуч?
- ❖ З ким ви самі себе асоціюєте?

Педагог підводить до висновку, що ми судимо про людину, склавши певний образ про неї. А образ – це сукупність зовнішніх та внутрішніх ознак.

### III Презентація «Хто ж Я такий?» (15 хв.)

Педагог представляє наступну вправу «Хто ж Я такий?» та анонсує, що упродовж її виконання учні повинні написати про себе кілька слів. Таким чином, вони матимуть нагоду подивитися на себе нібито зі сторони.

Він промовляє: «Я –...» і пропонує учням продовжити речення та записати відповідь.

Завдання повторюється ще чотири рази.

Отже, учні мають написати п'ять визначень власного уявлення про себе



(наприклад: я – син; я – учень; я – охайний; я – людина; я – громадянин).

Педагог наголошує, що на минулому етапі роботи учні створювали в уяві образ сусіда, а зараз їм пропонується створити власний образ. Він просить учнів протягом трьох хвилин провести аналіз «Хто ж Я такий?».

По завершенні учні зачитують свої напрацювання.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи сподобалося вам виконувати цю вправу?
- ❖ Чи важко було виконувати завдання?
- ❖ На основі чого ви склали власний образ?
- ❖ Які висновки можна зробити?

### III Інформаційне повідомлення «Імідж у житті людини» (5 хв.)

Педагог зазначає, що «імідж» у перекладі з французької мови – «образ», і пояснює, що зовнішність – це символ, який без слів говорить оточуючим про те, хто ви, яке місце займаєте у суспільстві, до якого кола професій ви, можливо, належите, який у вас характер, темперамент, фінансові можливості, ваш смак, навіть, який ваш сімейний стан і багато іншого. Найчастіше більша частина цих вражень сприймається підсвідомо, тобто без логічного розмірковування. Адже вважається, що люди складають перше враження про нас за зовнішніми ознаками протягом перших п'яти секунд знайомства і перших п'яти хвилин розмови.

Педагог цікавиться, чи можна цілеспрямовано створювати свій позитивний образ в очах оточуючих, чи імідж – це явище стихійне.

Педагог розповідає про те, з чого складається імідж і як його формувати (див. Інформаційні матеріали для педагога).

### III Вправа «Бути собою» (10 хв.)

Педагог пропонує учням замислитися над запитанням:

- ❖ Чи завжди ви буваєте однаковими?

Ймовірно, що відповідь буде «Ні». Наступне запитання до підлітків:

- ❖ Чому ви буваєте різними? Від чого це залежить?

Вислухавши відповіді учнів, педагог пропонує їм згадати попередню вправу, коли вони визначали своє «Я», причому в кожного їх було декілька: я – учень; я – син; я – друг; я – брат тощо. Педагог зазначає, що, напевно, у кожній «ролі» свого «Я» підлітки бувають різні: по-різному говорять, реагують на ситуації, по-різному діють. Кожному пропонується визначити відмінності тих «Я», які вони записали у попередній вправі.

Після закінчення педагог ставить запитання:

- ❖ Що означає «бути собою»?
- ❖ У якому «Я» ви найбільше є собою? Від чого це залежить?

### ■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Як висновок, педагог зазначає, що, справді, кожна людина буває різною. Це залежить від ролі, яку вона у певний момент виконує (учень, батько, друг), від статусу людини (начальник – підлеглий; учитель – учень), від віку (дорослий, юнак, дитина), від статі (хлопець – дівчина; чоловік – жінка) та інших чинників. Проте «бути собою» означає бути щирим: у поведінці, у спілкуванні, у прояві своїх емоцій і незалежно від того, хто перед тобою – твій однокласник чи дідусь, твоя молодша сестра чи професор, який живе у сусідній квартирі.



## Література

1. Вагин И. Я знаю, как нужно! / И. Вагин. – С-Пб. : Питер, 2002. – 320 с.
2. Имидж – путь к успеху. – С-Пб. : Питер, 2002. – 192 с.
3. Имидж руководителя. – Чернигов : ФПОЧО, 2001. – 29 с.
4. Каунт Д. Подними свою самооценку / Д. Каунт ; под ред. В. А. Спивака ; пер. с англ. А. Козлова. – С-Пб. : Нева, 2004. – 220 с.
5. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 86–108 (автор Т. Л. Лях).
6. Леви В. Искусство быть собой. Конкретная психология : книга-альманах / В. Леви. – [б. м.] : ТОРОБОАН, 2003. – 286 с.
7. Любовь, жизнь, семья : пособие для учителя / под ред. Л. М. Панкова. – М. : МАОО МФО, 2007. – 341 с.
8. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / М-во освіти і науки України ; упоряд. С. Максименко, О. Главник. – К. : Главник, 2006. – 128 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

**З чого складається імідж?**

(З усієї сукупності рис вашої зовнішності, мови, манери поведінки і вміння спілкуватися з людьми)

Кожного дня, коли людина приходить до школи, на роботу, виступає із промовою або ж просто відповідає біля дошки, про неї складають враження її друзі, однокласники та керівництво.

Наш вигляд, наш імідж в очах знайомих і незнайомих людей сьогодні має дуже важливу комунікативну функцію (функцію спілкування).

В іміджу кожного з нас є елементи, дані від природи: зріст, статура, риси обличчя. Але навіть ці біологічні складові іміджу ми можемо змінювати різноманітними шляхами: починаючи з підтримки хорошої спортивної форми і вміння застосування косметики та закінчуючи пластичною операцією. Свої вроджені фізичні особливості людина може рішуче підкреслити або, навпаки, замаскувати одягом.

Як ми вже визначили, сукупність зовнішніх ознак відтворює в іншої людини певну уяву про наш образ. Але наш сукупний образ формується у людини впродовж подальшого знайомства (або розмови). І цілком зрозуміло, що крім ряду зовнішніх ознак, на наш імідж впливають також й манери, поведінка, вміння спілкуватися з людьми, ввічливість та увага у спілкуванні тощо. Саме після першого знайомства (розмови) у людини складається кореговане уявлення, внаслідок чого вимальовується певний образ співрозмовника.

Так, наприклад, перед вами – гарно одягнена, охайна та вродлива дівчинка. На перший погляд, вона виглядає привабливо й викликає в інших цілком позитивний образ. А зараз уявіть, що ця дівчинка почала лускати насіння, кидаючи лушпиння на підлогу, потім звернулася до друзів, використовуючи нецензурні слова, почала виразно, гучно цмокаючи, жувати гумку. В очах співрозмовника вона залишить досить відштовхуюче та неприємне враження. Після цього змінити думку та ставлення людей до себе їй буде вельми важко.

Для більшості людей велике значення має, як ми подаємо себе, наскільки переконливо говоримо, яке враження справляємо. Саме такі якості особистості,



як зовнішність, голос, уміння вести діалог можуть зіграти вирішальну роль.

Існують вправи, які дозволяють зробити голос м'якшим, можна попрацювати над мовою, щоб слова або дикція справляли краще враження.

Важливо пам'ятати, що специфічні звички, які проявляються у процесі спілкування (почухування голови, жування гумки при розмові, чистка нігтів і т. ін.) також належать до компонентів, за якими люди складають уявлення про нас.

Отже, сьогодні досвідчений іміджмейкер радить виконувати два правила:

### **Правило 1.** Привернути увагу.

Найголовніша умова, щоб виглядати привабливо – це не шкодувати часу, засобів і зусиль, щоб максимально ефектно підкреслити «козири» своєї зовнішності, своє вміння поводитися з іншими.

Але пам'ятайте, що коли ваші вияви поваги, ввічливості – штучні, неприродні, люди це відчують і будуть з підозрою ставитися до вас і ваших дій. А ще треба пам'ятати, що образ (імідж) формується щодня, щохвилини, у кожному місці.

### **Правило 2.** Відволікти увагу.

Недоліки необхідно маскувати, тобто не показувати, не демонструвати за жодних обставин. Крім того, важливу роль відіграє і ваше ставлення до власних недоліків. Отже, ховайте подалі чавкання жувальною гумкою, колування в носі, чухання під час розмови, надмірну жестикуляцію, невічливе ставлення до оточуючих, вульгарні та нецензурні вислови.

Допоможуть вам з'ясувати, в чому саме полягає індивідуальність вашого іміджу і як її ефективно реалізувати, три запитання:

- ❖ У чому ваші найсильніші сторони (у зовнішньому вигляді, у вмінні спілкуватися з людьми)?
- ❖ У чому ваша найголовніша слабкість, яку ви намагаєтеся подолати?
- ❖ Які відгуки про себе ви хотіли б почути від інших людей? (Відповідь на це запитання підкаже вам той образ, якого необхідно прагнути. Він дозволить вам уявити себе такою людиною, якою б хотілося бути).

Щоб відповісти на ці запитання, вам доведеться подивитися на себе очима інших людей, а це завжди корисно.





## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

У підлітковому віці діти найчастіше формують свій образ під впливом молодіжної моди чи середовища, яке їх оточує. Таким чином, вони досить часто швидко набувають шкідливих звичок, «збагачують» свою мову специфічними словами і висловами, зухвало поводять себе з батьками і дорослими. Залежно від рівня стосунків у сім'ї, вам буде легше чи важче впливати на те, який особистий образ творить ваша дитина. Зверніть увагу доньки чи сина на важливість дбати про власне добре ім'я, формувати свій позитивний імідж. З'ясуйте значення приказки «Добра слава йде далеко, а погана ще далі». Зверніть увагу на вміння одягатися, адже у цей період зовнішній вигляд найбільше турбує підлітків. Поясніть, що мистецтво гарно виглядати полягає у вмілому використанні елементів костюма для підкреслення або, навпаки, приховування фізичних характеристик.

Слід також зауважити, що вплив товариства у підлітковому віці є визначальним. Тому необхідно знати, в якому середовищі ваша дитина навчається і проводить свій вільний час. Це допоможе вам знайти відповідь на багато запитань стосовно її поведінки. Разом із тим намагайтеся спрямувати підлітка до такого гурту і занять, які б сприяли формуванню у нього найкращих рис характеру, заохочували формувати свій позитивний образ.



## ТЕМА: ЯК ПОВАЖАТИ СЕБЕ (2 частини)

**Мета:** сприяти розвитку у підлітків самоповаги, почуття особистої гідності; формувати навички поведінки у ситуації, коли порушується особистісна гідність.

- ЧАСТИНА 1 -

### **Завдання:**

- ❖ ознайомити підлітків із поняттями «повага», «самоповага»;
- ❖ допомогти їм усвідомити важливість цінувати і поважати самого себе, розкрити основні складові самоповаги.

**Ключові слова:** повага, самоповага.

**Матеріали та обладнання:** заготовка для малюнка («Портрет у променях Сонця»), скринька паперова, текст «Декларація самоцінності», «Чарівна скринька» (скринька із дзеркалом усередині), кольорові олівці, фломастери, аркуші паперу А4.

### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Творче завдання «Чому я заслуговую на повагу» (10 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Повага» (6 хв.).
4. Вправа «Повага до почуттів інших» (15 хв.).
5. Гра «Струмочок» (5 хв.).
6. Вправа «Чарівна скринька» (5 хв.).
7. Підбиття підсумків (2 хв.).

## ХІД ЗАНЯТТЯ

### III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог знайомить підлітків з темою, метою виховної години та її завданнями.

### III Творче завдання «Чому я заслуговую на повагу» (10 хв.)

Педагог пропонує учням спробувати намалювати малюнок на тему «Мій портрет у променях Сонця» (див. Демонстраційно-ілюстративний матеріал), на якому навколо свого портрета, який слід розмістити у центрі малюнка, у кожному промінчику записати свої уміння, здібності, таланти, якості, тобто все те, за що кожен з учасників себе цінує, чим може пишатися та гордитися. Демонструючи свої малюнки, учні мають пояснити, чому вони заслуговують на повагу.

У процесі обговорення педагог зазначає, що кожна людина має свої цінні якості: різні знання, уміння, здібності, таланти, досягнення. Усе це – основа для поваги і самоповаги. Визначаючи свої цінні якості, досягнення, людина творить підґрунтя поваги до себе, зміцнює і розвиває свою самоповагу.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Що лежить в основі самоповаги? (Усвідомлення своєї унікальності, цінності, визнання власних достоїнств, тобто почуття особистої гідності).
- ❖ Як ви вважаєте, чи впливає ставлення до самого себе на ставлення до інших людей?
- ❖ Як впливає самоповага на розвиток особистості?

Можливий висновок: «Тим, що я шанобливо ставлюся до своїх цінних якостей, зміцнюю і розвиваю їх, я визначаю своє покликання і стверджую значущість своєї особистості. Якщо я поважаю себе, мене будуть поважати інші. Якщо поважають мене, то я також буду шанобливо ставитися до цінних якостей інших людей, що, безперечно, сприятиме добрим стосункам, взаєморозумінню та взаємоповазі».

#### До уваги педагога

Необхідно звернути увагу дітей на те, що дуже важливо досліджувати свої можливості, розвивати позитивні якості своєї особистості як джерела самоповаги.



### III Інформаційне повідомлення «Повага» (6 хв.)

Педагог пропонує підліткам дати визначення поняттю «повага». Учні називають свої визначення. Далі педагог пояснює значення терміна «повага», розповідає, що означає поважати, чому важливо поважати інших людей (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Він цікавиться, чому так важливо поважати всіх людей, незалежно від того, подобаються вони нам чи ні. (Тому, що всі люди важливі. Тому, що до нас будуть ставитися так само, як ми ставимося до інших людей. Тому, що кожний заслуговує на те, щоб його поважали).

### III Вправа «Повага до почуттів інших» (15 хв.)

Педагог пропонує підліткам за допомогою кольорових олівців, фломастерів намалювати, що таке «радість».

Малюнок може бути конкретним, абстрактним, яким учасники забажають. Роботи не треба підписувати.

Після виконання завдання всі малюнки складаються у «скриньку». Далі роботи перемішуються, підлітки витягають їх і розглядають, передаючи аркуші один одному. Педагог звертає увагу підлітків на відмінності в розумінні і уявленні поняття «радість».

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Чи можна говорити, що у когось радість зображена краще, більш правильно, а у когось менше?
- ❖ Чи доповнили малюнки інших ваше уявлення про радість? Чи це доповнення цінне для вас?
- ❖ Як ви вважаєте, чому одне і те ж поняття «радість» передано через малюнок по різному?

Педагог пояснює, що кожна людина – особлива, неповторна. Кожний – унікальна особистість (пригадайте тему «Грані моєї особистості», яку ми нещодавно розглядали). Кожний із нас по-різному розуміє одні і ті ж речі і по-різному виражає це розуміння. Кожний має свою точку зору. Важливо поважати почуття іншої людини, поважати інших людей, незалежно від статі, раси і мови, поважати і тоді, коли ми не згодні з їхніми поглядами (звичайно, якщо ці погляди не суперечать принципам загальнолюдської моралі).



### III Гра «Струмочок» (5 хв.)

Педагог запитує учнів, як, на їхню думку, можна виявити повагу (повага виявляється у наших вчинках); як люди виявляють повагу один до одного; які вчинки свідчать про те, що ми поважаємо себе, інших людей і навколишній світ.

Після того, як діти відповіли, педагог зазначає, що для кожного з нас дуже важливі підтримка інших, наприклад, шкільного колективу, шанобливе ставлення однокласників.

Педагог об'єднує дітей у дві групи і пропонує стати парами один напроти одного на невеликій відстані, утворюючи коридор – «струмочок». Обирається ведучий. Він повільно, можливо, під тиху музику, проходить по цьому коридору. Кожний з учасників висловлює схвалення, визнання дружнім поплескуванням по плечу, потиском руки, усмішкою, добрим словом.

#### До уваги педагога

Важливо, щоб через «струмочок» пройшов кожний учень. Якщо діти будуть соромитися, можливо, навіть сміятися, не знаходити слів для дружніх, добрих висловлювань, педагог має «рятувати» ситуацію, підказуючи учням, як діяти, допомагати формулювати фрази.

Під час вправи не можна допустити, щоб хтось із дітей був ображений.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Як ви себе відчували?
- ❖ Чому важливо вчасно висловлювати свою повагу, своє позитивне ставлення до когось?
- ❖ Що було приємніше: висловлювати повагу до інших чи чути це на свою адресу?

### III Вправа «Чарівна скринька» (5 хв.)

Педагог демонструє скриньку та повідомляє учням, що зараз кожен матиме унікальну нагоду зазирнути до цієї «чарівної скриньки» і побачити найкращу у світі людину. Він пропонує підліткам по черзі зазирнути до скриньки.



### До уваги педагога

Важливо до початку вправи попередити учнів, щоб ті, хто зазирнув у скриньку не розкривали таємниці, кого саме вони там побачили.

Після того, як усі зазирнули до чарівної скриньки, педагог запитує, хто ж найкраща, найважливіша людина у світі (кожен учасник побачив своє відображення у дзеркалі).

### III Підбиття підсумків (2 хв.)

Педагог звертає увагу учнів на те, що вправи, у яких вони брали участь, продемонстрували важливість для людини уміти цінувати себе, помічати та розвивати свої таланти та здібності. Повага до самого себе – це основа для поваги інших.

Учням важливо знати, що самоповага має дві форми: повага до свого тіла і до своєї особистості.

Педагог зазначає, що турбота про свій зовнішній вигляд – це важливий вияв поваги до себе. Але ще важливіше поважати особисті почуття, думки, відповідно оцінювати свої вчинки, не дозволяти іншим зневажати їх, знецінювати, нехтувати ними.

Як це не парадоксально, але самоповага найбільш чітко виявляється у наших вчинках стосовно інших. Відомий німецький поет Гете вважав, що «ми несемо в собі відбиток тих властивостей, характеру і здібностей, які ми помічаємо в інших. Звеличуючи інших, ми хвалимо і самих себе». Для того, щоб надати учням можливість відчувати повагу до себе, підкреслити свою неповторність та індивідуальність, педагог роздає кожному «Декларацію самоцінності» (див. Роздатковий матеріал).

Педагог пояснює, що самоповага допомагає нам зростати, ставати кращими освіченішими людьми, бути чесними, сприяє тому, щоб прожити своє життя гідно і плідно.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## ПОВАГА

Повага – позитивне ставлення оточуючих людей до людини, засноване на визначенні її чеснот. Поважати – означає своїми словами, вчинками чи поведінкою виявляти розуміння значущості, цінності кого-небудь або чого-небудь.

Важливо, щоб наша повага охоплювала три основні сфери:

- ❖ повагу до себе;
- ❖ повагу до інших людей, їхньої праці;
- ❖ повагу до світу природи, навколишнього середовища, усього, що створено руками людини.

Поважати інших означає ставитися до них, навіть до тих, кого не знаємо, як до гідних і таких, які мають рівні з нами права.

У цьому – суть золотого правила: «Чини з іншими так, як хочеш, щоб чинили з тобою».

Повага до всього розмаїття життя виключає жорстокість до тварин і закликає нас із турботою ставитися до навколишнього середовища, до крихкої екосистеми, від якої залежить життя. У цю сферу входить також повага до неживого світу – того, що створено природою і руками людей.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

### ДЕКЛАРАЦІЯ САМОЩІННОСТІ<sup>1</sup>

Я – це Я.

У цілому світі немає нікого такого самого, як Я.

Є люди, чимось схожі на мене, але немає нікого точнісінько такого самого, як Я.

Тому все, що виходить від мене, – це моє, адже саме Я вибрав (вибрала) це.

Мені належить все, що є в мені: моє тіло і все, що воно робить; моя свідомість і всі мої думки і плани; мої очі та всі образи, які вони можуть бачити; мої почуття, якими б вони не були, – тривога і задоволення, напрута, любов, роздратування, радість; мої уста і всі слова, які вони можуть промовляти: ласкаві чи грубі, правильні чи неправильні; мій голос, сильний чи тихий; усі мої дії, спрямовані на інших людей чи власне на мене.

Мені належать усі мої фантазії, мої мрії, усі мої надії та мої побоювання.

Мені належать усі мої перемоги і успіхи. Усі мої невдачі і помилки.

Усе це належить мені. І тому Я можу дуже близько познайомитися із собою. Я можу полюбити себе і подружитися із собою. І Я можу зробити так, щоб усе в мені сприяло моїм інтересам.

Я знаю, що дещо в мені непокоїть мене, і є в мені щось таке, чого Я не знаю. Але, оскільки Я дружу із собою і люблю себе, Я можу обережно і терпляче відкривати в собі джерела того, що турбує мене, дізнаватися все більше і більше цікавих речей про себе.

Усе, що Я бачу і відчуваю, що Я говорю і що Я роблю, що думаю і почуваю у цей момент, – це моє. І це дозволяє мені дізнаватися, хто Я і де Я.

Я можу відмовитися від того, що здається мені неприйнятним, і зберегти те, що здається дуже потрібним, а також відкрити щось нове у собі.

Я можу бачити, слухати, відчувати, думати, говорити і діяти. Я маю все, щоб спілкуватися з іншими людьми, щоб бути продуктивним (продуктивною), вносити сенс і гармонію у світ речей і людей навколо мене.

Я належу собі, тому Я можу будувати себе.

Я маю все, щоб бути потрібною, цікавою іншим, щасливою людиною.

Я – це Я, і Я – це чудово!

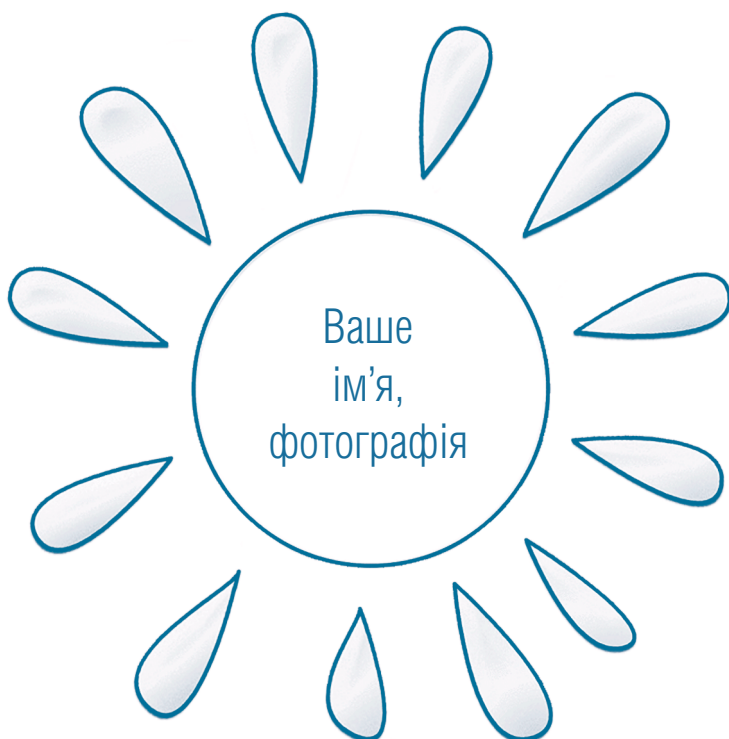
<sup>1</sup> Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», програма «Особистісно орієнтована освіта». – К., 2001.





## ДЕМОНСТРАЦІЙНО-ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

## МАЛЮНОК «МІЙ ПОРТРЕТ У ПРОМЕНЯХ СОНЦЯ»



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Ваша дитина (тепер уже підліток) є найціннішою для вас. На занятті діти розглядали поняття «повага» та «самоповага», знайомилися з «Декларацією самоцінності». Прочитайте її разом з дітьми, обговоріть, зробіть так, щоб ця Декларація постійно знаходилась у кімнаті (чи робочому куточку) вашої дитини. Не забувайте, що ваша дитина, скільки б років їй не було, є особистістю і заслуговує на повагу оточуючих, насамперед вашу. Поважайте її, підтримуйте її починання, не нехтуйте її запитаннями, цінують та розвивайте її здібності.

Становлення дитячої особистості<sup>2</sup>

- ❖ Коли дитину оточує критика, вона звикає засуджувати.
- ❖ Коли дитину оточує ворожість, вона звикає воювати.
- ❖ Коли дитина живе з почуттям сорому, вона набуває комплексу провини.
- ❖ Коли дитина живе в атмосфері підтримки, вона вчиться бути впевненою у собі.
- ❖ Коли дитину хвалять, вона вчиться цінувати інших.
- ❖ Коли дитина живе в атмосфері чесності, вона вчиться бути справедливою.
- ❖ Коли дитина живе в атмосфері безпеки, вона вчиться довіряти іншим.
- ❖ Коли дитина живе в атмосфері схвалення, вона вчиться любити себе.
- ❖ Коли дитина живе в атмосфері відкритості, довіри, прийняття, доброзичливості, вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

<sup>2</sup> Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», програма «Особистісно орієнтована освіта». – .К., 2001.



## ТЕМА: ЯК ПОВАЖАТИ СЕБЕ (2 частини)

**Мета:** сприяти розвитку у підлітків самоповаги, почуття особистої гідності; формувати навички поведінки у ситуації, коли порушується особистісна гідність.

### - ЧАСТИНА 2 -

#### **Завдання:**

- ❖ ознайомити підлітків із поняттями «Гідність», «людська гідність», «особиста гідність»;
- ❖ сприяти формуванню та розвитку в підлітків почуття особистої гідності, самоповаги;
- ❖ вчити поважати особисту гідність інших людей;
- ❖ розкрити поняття «толерантність», «толерантна людина».

**Ключові слова:** гідність, людська гідність, особиста гідність, відповідальна поведінка, толерантність..

#### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Мозковий штурм «Гідність це – ...» (5 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Людська та особиста гідність» (5 хв.).
4. Вправа «Відчуття особистої гідності (власновартості)» (10 хв.).
5. Інформаційне повідомлення «Різновиди поведінки та особиста гідність» (8 хв.).
6. Мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально?» (10 хв.).
7. Підбиття підсумків «Толерантна людина» (5 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**III Вступне слово педагога (2 хв.)**

Педагог знайомить підлітків з темою, метою виховної години та її завданнями.

**III Мозковий шторм «Гідність це – ...» (5 хв.)**

Педагог запитує підлітків, як вони розуміють поняття «гідність». Підлітки висловлюють розуміння цього поняття, педагог фіксує їхні відповіді на ватмані чи на дошці.

Можливі висловлювання учнів: честь, повага, відповідальність, чесність, відвертість, твердість характеру тощо.

Педагог узагальнює думки підлітків, доповнюючи і розширюючи їхнє розуміння гідності, повідомляючи, що, наприклад, Аристотель називав гідність (інше слово – честь) найвищим благом людини.

Гідність, честь, совість, самоповага настільки взаємопов'язані, що між ними важко провести чітку межу. Російський письменник В. І. Даль визначає честь як «внутрішню етичну гідність». Честь, гідність – моральні, духовні якості людини, про які вона повинна дбати і охороняти їх як найцінніше своє надбання.

**III Інформаційне повідомлення «Людська та особиста гідність» (5 хв.)**

Педагог використовує матеріал «Особиста гідність» (див. Інформаційні матеріали для педагога).

**III Вправа «Відчуття особистісної гідності (власновартості)» (10 хв.)**

Педагог пропонує підліткам скласти перелік не менше п'яти справ, які вони виконали, виконують або планують виконати незабаром. Це можуть бути, наприклад, такі:

- ❖ прочитати популярну книгу чи переглянути фільм;
- ❖ відвідати тренування по ... (баскетболу, тенісу, боротьбі, аеробіці тощо);
- ❖ надати допомогу ... (бабусі, другу, сусіду, сестрі тощо);
- ❖ покращити свій гардероб (придбати нову куртку, джинси, кофтину тощо)



Коли перелік буде закінчено, педагог пропонує учням напроти кожної справи записати, навіщо вони це робили, що спонукало їх це робити. Наприклад, *я хочу переглянути популярний фільм, для того, щоб не бути мовчазним спостерігачем, коли мої друзі будуть його обговорювати; щоб володіти сучасною інформацією, що надасть мені впевненості; або навіть, щоб мати можливість похизуватися перед тими, хто не бачив цього фільму.*

*Придбати новий одяг я хочу для того, щоб краще виглядати, бо чим краще я виглядаю, тим краще і впевненіше я себе почуваю, тим вище моє почуття власної гідності і навпаки.*

*Якщо я комусь допомагаю, то в мене поліпшується настрій, підвищується самооцінка, а від цього вирає моє почуття власної гідності.*

Коли підлітки завершать роботу та представлять свої напрацювання, педагог підсумовує, що критичний аналіз своїх дій та їх результатів доводить:

*усе, що ми робимо, ми робимо заради збереження, захисту та підвищення почуття власної гідності.*

Іншими словами, те, що ми робимо (чи не робимо), в кінцевому результаті спрямоване на те, щоб краще виглядати в очах тих, хто нас оточує, щоб отримати їхнє визнання, адже тільки позитивна реакція оточення допомагає нам побачити себе у позитивному світлі.

Основними правилами, які характеризують почуття особистої гідності, є:

1. Ми можемо визначити, чого ми варті, тільки порівнюючи себе з іншими людьми.
2. Оцінку від людей, що нас оточують, ми можемо отримати у процесі спілкування.
3. Коли страждає почуття власної гідності хоча б одного із співрозмовників, безперечно, страждає саме спілкування.
4. Ніхто не має права принижувати особисту гідність іншого.

---

### До уваги педагога

Для того, щоб матеріал краще сприймався учнями, зазначені правила доцільно попередньо занотувати на ватмані чи дошці.

---



### III Інформаційне повідомлення «Різновиди поведінки та особиста гідність» (8 хв.)

Педагог розповідає підліткам про різновиди поведінки та особисту гідність (див. Інформаційні матеріали для педагога).

### III Мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально?» (10 хв.)

На початку вправи педагог розкриває зв'язок між відповідальною поведінкою та почуттям особистої гідності, зазначаючи, що відповідальна поведінка особистості тримається на двох стовпах:

- ❖ почутті особистої гідності та повазі до самого себе;
- ❖ готовності виголосити та захистити власні права з одночасним прийняттям того, що інші теж мають на це право.

Далі педагог вивішує ватман, на якому написано:

#### ***Кожна людина має право:***

1. *Робити те, що вважає слушним, коли це не травмує когось іншого.*
2. *Захищати свою гідність за допомогою відповідальної поведінки, навіть якщо це ранило іншого, але без агресивних намірів.*
3. *Висловити іншим свої прохання і потреби, але за умови, що приймає право іншого відмовити.*
4. *Обговорити з іншою особою і з'ясувати права обох сторін.*
5. *Користуватися своїми правами.*

Після представлення написаного педагог пропонує підліткам визначити чинники, які заважають людям поводитися відповідально (їх варто занотувати на дошці).

Можливими варіантами відповідей можуть бути:

- ❖ страх;
- ❖ нечесність;
- ❖ сором;
- ❖ нещирість;
- ❖ нерозуміння ситуації тощо.



Після проведення вправи слід узагальнити, як можна використати подану нижче інформацію. Педагог знайомить учнів із помилковими стереотипами (подаючи синоніми слова: кліше, упередження), нанесеними на плакаті.

**Помилкові стереотипи «відповідальної» поведінки:**

- ❖ *Це дуже небезпечно – говорити те, що хочеш.*
- ❖ *Тільки егоїсти роблять те, що хочуть.*
- ❖ *Якщо я буду відповідальним, я можу посваритися з друзями.*
- ❖ *Мені соромно говорити те, що думаю насправді.*
- ❖ *Якщо хтось відмовляє мені, це означає, що я йому не подобаюся.*
- ❖ *Люди мають тримати свої почуття при собі.*
- ❖ *Я не хотів би говорити про свої думки та почуття, бо не хочу турбувати інших своїми проблемами.*

---

**До уваги педагога**

Важливо обговорити кожне твердження. Під час обговорення варто спростувати зазначені стереотипи та довести учням їх помилковість.

---

**III Підбиття підсумків «Толерантна людина» (5 хв.)**

Підсумовуючи, педагог має наголосити, що коли людина керується хибними стереотипами, її особиста гідність може постраждати від неповаги, насильства, примусової праці тощо. Така поведінка не сприяє формуванню і розвитку особистої гідності.

Педагог зазначає, що поняття толерантності вперше почали використовувати у XVIII столітті. У своєму «Трактаті про віротерпимість» видатний французький письменник і філософ Вольтер писав: «Безумством є переконання, що всі люди мають однаково думати про певні предмети».

Розуміння толерантності не однакове в різних культурах, тому що залежить від історичного досвіду народів. У англійців толерантність розуміють як готовність і здатність без протесту сприймати іншу особистість, у французів – як свободу іншого, його думок, поведінки, поглядів. У китайців бути толерантним означає великодушно й щиросердно ставитися до інших. В арабському світі толерантність – це вміння вибачати, терпимість, співчутливість, а в персидському – ще й здатність до примирення.



У наш час толерантність розуміють як повагу і визнання рівності, відмову від домінування та примусу, визнання права інших на власні думки та погляди. Отже, толерантність має на меті насамперед прийняття інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди.

Толерантна людина:

- ❖ добре співпрацює з іншими на засадах партнерства;
- ❖ готова миритися з думками інших;
- ❖ поважає людську гідність;
- ❖ поважає права інших;
- ❖ сприймає іншого таким, яким він є;
- ❖ здатна поставити себе на місце іншого;
- ❖ поважає право бути іншим;
- ❖ визнає різноманітність;
- ❖ визнає рівність інших;
- ❖ терпима до чужих думок, вірувань, поведінки;
- ❖ відмовляється від домінування і насильства.

Поділ людей на толерантних та нетолерантних (інтолерантних) є досить умовним. Кожна людина у своєму житті здійснює як толерантні, так й інтолерантні вчинки. Але важливо, щоб людина мала здатність поводитися толерантно, і коли це стає її особистісною рисою, її гідність та гідність людей, з якими вона спілкується, залишаються у безпеці. Толерантна людина не перекладає відповідальність на інших, не ділить світ на «чорний» та «білий», не акцентує на розбіжностях між «своїми» та «чужими».

Отже, толерантна особистість знає і правильно оцінює себе, поважає себе, розвиває свої якості, має почуття власної гідності, яке дозволяє їй протистояти неповазі, насильству, примусовій праці та іншим негативним проявам, які можуть виникати у процесі життя людини.

### Завдання для самостійної роботи

Педагог пропонує підліткам самостійно чи разом з батьками опрацювати Меморандум учня (див. Роздатковий матеріал), в якому зазначено правила толерантної і відповідальної поведінки школяра. Бажаючі можуть спробувати написати свій (авторський) меморандум.





### До уваги педагога

Варто пояснити учням значення слова «меморандум». Слово «меморандум» має латинське походження і означає «те, що слід пам'ятати».

### Література

1. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. / О. Безпалько, Ж. Савич. – К. : Навч. книга, 2002. – 112 с.
2. Биркенбиль Ф. Вера. Коммуникационный тренинг: Наука общения для всех / Вера Ф. Биркенбиль ; пер.с нем. Н. Чупаева. – М. : ФАИР-ПРЕС, 2002. – 352 с.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман ; пер. с англ. А. Д. Ковалёва. – М. : КАНОН-Пресс-Ц : Кучково поле, 2000. – 304 с.
4. Корисні звички : навч. посіб. для початк. шк. з попередження вживання дітьми тютюну й алкоголю : посіб. для вчителя. – Вінниця, 2001.
5. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 200–217 (автор Н. В. Зимівець).
6. Любовь. Жизнь. Семья : пособие для учителя / науч ред. Л. М. Панкова. – М. : МАОО, МФО, 2007. – 341 с.
7. Селевко Г. К. Познай себя / Г. К. Селевко, И. Н. Закатова, О. Г. Левина. – М., 2000. – 116 с. – (Сер. «Самосовершенствование личности»).
8. Селевко Г. К. Сделай себя сам / Г. К. Селевко, Н. К. Тихомирова, О. Г. Левина. – М. : Нар. образование, 2001. – 125 с.
9. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус. – М. : Генезис, 2008. – 208 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ

*Гідність* – моральне поняття, що виражає уявлення про цінність особи і передбачає вимогливість і повагу людини до самої себе та інших.

Почуття гідності своїм корінням сягає принципу унікальності й важливості людини – лише тому, що вона людина, а не тому, що вона щось уміє чи знає.

Гідність вважається засадничою цінністю, яка належить людині за її людською природою. Це переконання покладено в основу всіх документів, що гарантують права людини.

*Особисту гідність* ми здобуваємо самі, вона зростає, якщо ми поведимося благородно, і падає, якщо ми вчиняємо ницість.

Особиста гідність є поняттям персональним. Особисту гідність ми формуємо, збагачуючи свій духовний світ, з'ясовуючи свою цінність і вартість як особистості, напрацьовуючи особисті досягнення.

*Почуття особистої гідності* передбачає, що людина цінує своє життя як неповторне й унікальне. Повага до себе складається з цілого ряду складових. Важливим компонентом є *почуття причетності*. Воно формується із сімейного досвіду, а також із досвіду перебування в суспільстві. Це почуття передбачає, що ми розуміємо унікальність нашої особистості у стосунках з оточуючими.

Іншим аспектом самоповаги є *компетентність*. Її можуть дати спортивні чи академічні навички, досягнення в інших сферах: таких, як особисті відносини, хобі чи виконання домашніх обов'язків.

Третій важливий компонент – *уміння цінувати себе*. Його формуванню сприяють усвідомлення своєї причетності та компетентність. Уміння цінувати себе зростає, коли підкріплюється схваленням оточуючих, які люблять і цінують нас не за наші досягнення, а за те, які ми є. Це починається ще в дитинстві, коли ми відчуваємо спрямовані на нас любов і повагу батьків. У міру того, як дитина росте, це відчуття любові оточуючих розвивається в здатність цінувати себе. Висока оцінка і позитивні відгуки навколишніх додають нам уміння цінувати себе.

Четвертою складовою почуття особистої гідності є *особистісна цілісність і вміння володіти собою*, усвідомлення, що ти – хороший. Щоб зміцнити цю складову, варто чесно подивитися на себе, помітити в собі якості чи сфери, які вимагають розвитку, корекції чи поліпшення. Якщо людина візьме на себе відповідальність за самовдосконалення, це істотно підвищить у неї усвідомлення того, що вона – хороша.

Визначивши свій еталон (зразок, якому необхідно слідувати) і відповідаючи за свої вчинки і за досягнення поставлених нами цілей, ми ще більше зміцнюємо нашу впевненість у собі.

Уміння цінувати себе – не егоцентризм. Турбота про себе – це форма любові, яка необхідна для того, щоб обмінюватися любов'ю з іншими. Якщо людина не здатна поважати саму себе, їй складніше реагувати на недоліки інших людей. Крім того, не поважаючи себе, вона приймає від людей менше любові, ніж вони готові дати, оскільки вона не вірить, що хтось може любити таку нікчемну людину, як вона.

Занижені самоповага і почуття особистої гідності не дозволяють швидко відновити себе після зробленої помилки, виправити її і, засвоївши цей урок, рухатися вперед. Вони змушують людину бути негативною і паралізують її надмірним почуттям провини, сорому чи страху.

Буде мудро, якщо ми станемо періодично аналізувати внутрішній діалог із самим собою, свої вчинки, щоб визначити, чи сприяють вони зміцненню нашої самоповаги і почуття особистої гідності, чи змушують нас негативно ставитися до самих себе. Це один зі способів бути хорошим другом самому собі.



### «РІЗНОВИДИ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ»

Поведінка людини має три основні види: *пасивна, агресивна та відповідальна*. Кожний вид має свої характеристики, які безпосередньо пов'язані із поняттям «особиста гідність», адже саме від поведінки людини залежить, чи є передумови щодо порушення її гідності, наскільки людина готова відстоювати свої права, чим може поступитися та заради чого. Розглянемо характеристики кожного виду поведінки.

**Пасивна поведінка** характеризується тим, що людина:

- ❖ дозволяє іншим порушувати свої права, нав'язувати свої погляди та думки;
- ❖ точно не знає, чого хоче;
- ❖ дозволяє себе експлуатувати заради того, щоб сподобатися оточуючим, є «сліпим» виконавцем, нездатним дати пряму відповідь.

**Агресивна поведінка** відзначається тим, що людина:

- ❖ порушує права інших, щоб у будь-який спосіб нав'язати свої потреби та прагнення;
- ❖ втручається у будь-яку справу без дозволу;
- ❖ поводить себе нетактовно, намагається весь час домінувати над оточуючими (може ображати, принижувати).

**Відповідальна поведінка** характеризується тим, що людина:

- ❖ відстоює свої права та думки без порушення прав оточуючих;
- ❖ відверто проявляє свої почуття та потреби;
- ❖ прямо і чесно висловлюється;
- ❖ уміє вести діалог, поважає думки і гідність співрозмовника.

Пасивна і агресивна поведінки є ризикованими. Люди з пасивною поведінкою ризикують стати жертвою (експлуатації, насильства, примусу тощо); агресивна поведінка сприятиме тому, що людина буде порушувати закон, нехтувати правами інших, а значить, принижуватиме інших, експлуатуватиме, примушуватиме тощо, і їй зрештою доведеться відповідати за свої дії.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

**ЗВЕРНЕННЯ ДО ВЧИТЕЛІВ І БАТЬКІВ**

(підготовлено письменником С. Л. Соловейчиком):

Прошу вважати мене людиною і

- ❖ вірити в мене,
- ❖ сподіватися на мене,
- ❖ пам'ятати мене,
- ❖ розуміти мене,
- ❖ бути великодушним до мене,
- ❖ не боятися за мене, як за маленького,
- ❖ терпіти мене.

**МЕМОРАНДУМ УЧНЯ<sup>3</sup>**

- ❖ Поважайте мене. Тоді я буду знати, що таке поважати інших.
- ❖ Вислуховуйте мене. І я теж буду вислуховувати та цінувати думку іншого.
- ❖ Довіряйте мені. І я буду щирий з вами.
- ❖ Відповідайте відверто на всі мої запитання. І тоді я не буду шукати відповіді в іншому місці.
- ❖ Частіше хваліть та заохочуйте мене. І я стану кращим.
- ❖ Ліпше застосовуйте до мене переконання, ніж силу. І я знатиму, що сила – це не найголовніше у світі.
- ❖ Від ваших постійних марних обіцянок моя віра може послабшати.
- ❖ Ви не дивуйтеся, але я добре усвідомлюю, що погано, а що добре.
- ❖ Будьте для мене взірцем. Я більше навчуся з прикладів, аніж з критики.
- ❖ Зрозумійте мене, ви теж були такими, як я.

<sup>3</sup> Меморандум учня гімназії № 48 м. Києва



- ❖ Я інший, а не ваш двійник.
- ❖ Я буду вдячний за допомогу, а не за «виправлення» мене.
- ❖ Цінуюте мене за особистісні якості, а не за мої оцінки.
- ❖ Ставтеся до мене так, як ви ставитеся до своїх друзів. Тоді і я буду вашим другом.

### Вислови, цитати

Честь, гідність – моральні, духовні якості людини, які вона охороняє як найкоштовніше своє надбання.

*В. І. Даль*

Повага до людей це повага до самого себе.

*Дж. Голсуорсі*

Можна володіти достоїнствами і не досягти високого положення у суспільстві, але не можна його досягти, не маючи хоч якихось достоїнств.

*Ф. Ларошфуко*



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Коли ваша дитина народилася, ви доклали зусиль, щоб відповідно їй годувати, забезпечувати теплом, затишком. Далі ви підтримували її, коли вона робила перші кроки, починала вимовляти перші слова. Ви заохочували її писати, малювати, танцювати, розуміючи, що це сприяє її розвитку і формуванню її особистості. Сповнені турбот і, напевне, збентежені, що час лине так швидко, вели свого сина чи доньку до першого класу. Крок за кроком зростала дитина, стаючи все більш самостійною; і зростали разом із нею ви. Вона ставала все міцнішою. А чи має вона «міцного хребта» – сильне почуття особистої гідності – основу духовної міці? Очевидно, воно не виникло вчора. Воно є наслідком ваших повсякденних старань. Але так само, як дитині була потрібна ваша рука, коли вона робила перші кроки, їй потрібне почуття особистої гідності, щоб із впевненістю самостійно йти крізь життя.

Поцікавтеся, чи є в неї «Меморандум учня», в якому відображено розуміння підлітками особистої гідності і пошани з боку дорослих. Можливо, це допоможе вам краще зрозуміти свого сина чи доньку, їхні теперішні сподівання і переживання.



## ТЕМА: УСІ МИ РІЗНІ – УСІ МИ РІВНІ

**Мета:** сприяти розумінню підлітками того, що відмінність та подібність між людьми є основою для взаєморозуміння і ґрунтується на принципах ненасильства.

### **Завдання:**

- ❖ визначити характеристики, за якими люди різняться та є подібними між собою;
- ❖ допомогти підліткам усвідомити значення відмінності та подібності між людьми у процесі розвитку міжособистісних стосунків;
- ❖ допомогти підліткам з'ясувати, у чому полягає рівність людей та її цінність на шляху до взаєморозуміння.

**Ключові слова:** відмінність та подібність між людьми, взаєморозуміння.

**Матеріали та обладнання:** аркуші формату А4 (за кількістю підлітків).

### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Доміно» (10 хв.).
3. Інтерактивна бесіда «Усі ми рівні...» (15 хв.).
4. Вправа «Кроки до взаєморозуміння» (15 хв.).
5. Підбиття підсумків (3 хв.).





## ХІД ЗАНЯТТЯ

**IIII Вступне слово педагога (2 хв.)**

У вступному слові педагог згадує про особливості людини як соціально-біологічної істоти, її унікальність та індивідуальність. Він зазначає: якщо уважно придивитися та поміркувати, то можна знайти багато спільного між людьми – те, що робить їх співіснування можливим.

**IIII Вправа «Доміно» (10 хв.)**

Педагог запрошує вийти на середину аудиторії одну особу-добровольця. Їй/йому пропонується згадати дві свої характеристики і повідомити про це так: «Праворуч від мене – «я маю карі очі», ліворуч – «я маю старшу сестру».

Два підлітки, які мають названі характеристики, виходять на середину, беруть першого учасника за ліву чи праву руку (залежно від того, якою характеристикою володіють) та додають будь-яку іншу особисту характеристику «для своєї вільної руки». Наприклад, «я люблю майструвати», «я займаюся спортом».

Далі пропонується кожному учасникові (знаходячи спільні характеристики з іншими однолітками) стати у коло.

Педагог підводить підлітків до висновку, що люди становлять собою дещо більше, ніж те, що ми зазвичай бачимо в них. Але коли ми зустрічаємо людину вперше, то дуже часто робимо висновки на основі того, що бачимо. Саме нашим першим враженням буде присвячена наступна вправа.

**IIII Інтерактивна бесіда «Усі ми рівні...» (15 хв.)**

На початку бесіди педагог наголошує, що головним принципом і умовою мирного і гармонійного співіснування людей є рівність.

Кожному підлітку пропонується протягом трьох хвилин занотувати відповідь на запитання «Як ви вважаєте, в чому полягає рівність людей?».

Далі підлітки об'єднуються у групи по чотири–п'ять осіб та протягом декількох хвилин обмінюються відповідями на запропоноване запитання. Наприкінці обговорення кожна група формулює загальну відповідь.

На останньому етапі всі групи по черзі презентують свої міркування. Педагог



занотовує їх на дошці та узагальнює разом з підлітками.

### До уваги педагога

Наприкінці вправи педагог підводить підлітків до думки про те, що головна рівність між людьми полягає у наявності рівних прав, які закріплені у Загальній декларації прав людини та Конвенції ООН про права дитини. Реалізація прав можлива лише за умови відсутності будь-якого насильства над особистістю.

### III Вправа «Кроки до взаєморозуміння» (15 хв.)

Підлітки об'єднуються у групи по 6 осіб. Кожен хлопець та кожна дівчина отримує один аркуш паперу формату А4, на який має покласти свою руку долонею донизу та обвести її.

Педагог зазначає, що відкрита долоня завжди є символом взаєморозуміння між людьми, і саме тому контури долонь підлітків будуть використані у цій вправі.

На наступному етапі кожен підліток записує у центрі долоні свій крок до взаєморозуміння, передає аркуш з контуром власної долоні сусідові справа, а сам отримує аркуш від сусіда зліва. В одному з пальців отриманого на аркуші контуру долоні підліток має написати один можливий крок до взаєморозуміння (наприклад, взаємоповага, прийняття думки іншого тощо). Далі аркуші знов передаються по колу. Наступний підліток робить запис на другому пальці, вказуючи інший крок (який не повторює вже написаний). Таким чином, кожен аркуш з долонею передається п'ять разів. Коли всі пальці долоні будуть заповнені, то підлітки по черзі зачитують різні кроки-пропозиції до взаєморозуміння.

Наприкінці вправи проходить загальне обговорення.

### III Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог підбиває підсумки всієї теми і пропонує подумати, які з визначених кроків до взаєморозуміння підлітки вже застосовують чи зможуть застосовувати у своєму повсякденному житті.



## Література

1. Винославська О. В. Людські стосунки : навч. посіб. / О. В. Винославська, М. П. Залигіна ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 144 с.
2. Громадянська освіта : навч. посіб. для 11-го кл. загальноосвітн. навч. закл. / Р. А. Арцишевський [та ін.], – К., 2002. – 200 с.
3. Идеи, средства, методы и работа в области межкультурного воспитания взрослых и молодежи : учеб. сб. / Европейск. молодеж. кампания против расизма, ксенофобии, антисемитизма и нетерпимости «Все различны – все равны». – Страсбург : Европейск. Молодеж. Центр, 1999.– 242 с.
5. Компас : учебник по правозащитному образованию молодежи / Совет Европы, 2002. – 418 с.
6. Культура життєвого самовизначення : інтегративний курс для учнів загальноосв. навч. закладів : метод. посіб. : в 3 ч. / [О. В. Безпалько, М. І. Босенко, Р. Х. Вайнола та ін.] ; наук. кер. та ред. І. Д. Звереві. – К. : Златограф, 2004. – Ч. 3. Середня школа. – 536 с., С. 109 – 126.
7. Лопатина А. Азбука мудрости / А. Лопатина, М. Скребцова. – М., 1999. – 576 с.
8. Межкультурное образование в школе / В. В. Величко, А. В. Дергай, Д. В. Карпиевич [и др.].– Минск, 2001. – 168 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

**ОСОБЛИВІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ІСТОТИ.  
ВІДМІННІСТЬ ТА ПОДІБНІСТЬ МІЖ ЛЮДЬМИ**

Населення Землі нині становить понад 7 млрд осіб. Якщо всі люди візьмуться за руки, то утворений ланцюг сягне у довжину 10 500 000 км і зможе 262 разів оперезати екватор (або 27 разів досягти Місяця). Понад 7 000 000 000 осіб живе на нашій планеті, і серед них немає й двох однакових!

Кожна людина – це складне багатогранне явище, що має безліч різноманітних якостей. Вона – природна істота, продукт суспільних відносин, суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури, творець власного життя.

Від народження дитина має певні фізичні риси та психологічні особливості, інших вона набуває у процесі життя. Таким чином формується сукупність особливостей – людських якостей, що характеризують кожну людину як самобутню істоту. Самобутність обумовлена багатьма аспектами – одні з них приховані, інші лежать на поверхні. Деякі з цих аспектів:

- ❖ місце народження і місце теперішнього проживання;
- ❖ стать;
- ❖ вік;
- ❖ фізичні характеристики;
- ❖ національність;
- ❖ релігія;
- ❖ життєвий рівень;
- ❖ професійна діяльність;
- ❖ аспекти самобутності, які можуть обиратися: зацікавлення тим чи іншим типом музики, членство в тій чи іншій організації тощо.

Ці аспекти визначають приналежність кожної людини до різних суспільних груп і об'єднань (соціальних, професійних груп, етнічних і демографічних спільнот, культурних об'єднань, релігійних громад тощо).

Належність людини до певної групи часом виявляється у її зовнішності, поведінці, мові, спілкуванні, віруваннях і переконаннях, баченні світу і способі



життя, ціннісних орієнтаціях, звичаях, обрядах та інших життєвих моментах (включаючи ставлення людини до інших людей, колективу, праці, навколишнього середовища, до самої себе тощо).

Що ж робить нас подібними? Ми всі є людськими істотами – складовою природи, які мають певні характеристики: шкіру (незважаючи на її колір), руки та ноги (незважаючи на їхню довжину та товщину), волосся (не беручи до уваги його форму та зачіску), серце (хворе чи здорове, добре чи зле), характер (лагідний чи бунтарський) тощо. Усі люди живуть на одній планеті, дихають одним повітрям, гріються під промінням одного Сонця. У кінці свого життя кожна людина зустрічає смерть. Усе це робить людей на Землі подібними між собою.

### ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ УПЕРЕДЖЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ ЛЮДЕЙ

*«Мало що зашкодило більше, ніж віра деяких людей або груп в те, що лише вони знають, як жити, ким бути та що робити, і що ті, хто відрізняється від них, не лише помиляються, але аморальні чи з'їхали з глузду й потрібно обмежити їхню свободу або придушити волю. Вірувати, що лише ти правий, що ти маєш чарівне око, яке бачить справжню правду, і що інші не можуть бути праві, якщо не згодні з тобою, – найбільш страшна та небезпечна помилка».*

Ісайя Берлін. Нотатки щодо упередження, 1981 рік.  
(Ісайя Берлін – англійський філософ)

*Упередження* – це судження особистості про іншу людину, групу людей чи націю за відсутності реальних та конкретних знань про них. Однією з причин виникнення упереджень є різниця між людьми. Невміння людини позитивно сприймати цю різницю породжує виникнення упереджень, котрі тягнуть за собою формування упередженого ставлення (наслідком його можуть стати байдуже ставлення до інших, конфронтація або конфлікти).

За своїм характером упередження можуть бути позитивними або негативними. Найчастіше вони стають складовою процесу входження людини у суспільство, їх складно змінити чи викоринити. Однак людині дуже важко усвідомлювати, що вона має певні упередження.

Для пояснення цього поняття корисно подивитися, якою мірою ми знаємо всіх своїх друзів. Кожна людина може мати різних друзів на різні випадки життя:



для відвідування бібліотеки, концертів або театру, для гри у футбол. Але чи знає, зокрема, людина, яку музику люблять її друзі по футболу? Робити припущення дуже легко й є загальноприйнятим. Але ж, якщо так легко робити припущення стосовно власних друзів, то як легко помилитися стосовно людей, яких ми зовсім не знаємо.

Для того, щоб попередити виникнення упередженого ставлення до інших людей, необхідно завжди пам'ятати про подібність між людьми, виховувати й розвивати в собі такі якості:

1. Повагу до людської гідності.
2. Повагу до прав інших.
3. Прийняття іншого таким, який він є.
4. Готовність миритися із думкою інших.
5. Уміння поставити себе на місце іншого.
6. Повагу права бути іншим (відрізнитися від інших).
7. Визнання різноманітності.
8. Відмову від домінування, завдання шкоди та насильства.



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Сьогодні ми разом із вашою дитиною розглядали тему «Усі ми різні – усі ми рівні». Ми визначали спільні риси людських істот, а також характеристики, які роблять людей неповторними. Відшукаємо те, що є основою людської рівності. Віднайдемо, яким чином відмінність та подібність між людьми стає основою для взаєморозуміння.

Чи є у вас особисто життєвий досвід спілкування з людиною (групою людей), яка мала/має характеристики чи риси, які б суттєво відрізнялися від ваших? Якщо так, поділіться, будь ласка, цим досвідом з вашою дитиною й акцентуйте увагу на його наслідках.

Позитивне сприйняття людини – важке завдання. З ним ми стикаємося щодня, майже кожної хвилини, коли починаємо взаємодіяти з іншими людьми навколо нас (наприклад, у магазині, транспорті, на роботі тощо). Пригадайте, як ми радіємо, коли навіть коротке спілкування зі знайомою чи незнайомою людиною приносить нам позитивні емоції та збагачує нас.

Саме від того, чи ваша дитина сьогодні навчиться сприймати людей навколо неї, будувати з ними позитивні стосунки, залежить її майбутній емоційний та психічний стан.

Цікавтеся тим, з ким спілкується ваша дитина, як сприймають її однолітки, якими є її враження від спілкування з однокласниками та друзями. Обговорюйте проблеми, які виникають у вашої дитини на етапі знайомства та подальшого спілкування з іншими людьми, і разом спробуйте їх вирішувати.

Пригадайте з власного життєвого досвіду ситуації, коли до вас ставилися з упевдженням, а, можливо, ви так ставилися до інших. Обговоріть ці ситуації та зробіть разом із дитиною певні висновки.

Разом із вашою дитиною ми говорили про цінність рівності у міжособистісних стосунках та визначали кроки для розвитку взаєморозуміння між людьми.

Чи існують у вашій родині власні «інструменти» для розбудови взаєморозуміння між усіма членами родини? Чи знає про них дитина? Чи завжди всі члени родини застосовують їх на практиці? Якщо ні, то може прийшов час поміркувати разом та створити власні сімейні «чарівні палички», які б допомагали робити ваші взаємини більш відвертими, щирими та радісними? Адже досвід взаєморозуміння, набутий у сім'ї, може стати для вашої дитини плідним підґрунтям для побудови позитивних стосунків з оточуючими її людьми в майбутньому.



## ТЕМА: СІМ'Я В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

**Мета:** формувати ціннісно-моральні уявлення про сім'ю; сприяти розумінню того, що налагодження довірливих стосунків у сім'ї є одним із важливих факторів зменшення ризику потрапляння у небезпечні ситуації.

### Завдання:

- ❖ сприяти розумінню того, що сім'я – це унікальне середовище, в якому кожна людина знаходить захист, підтримку, можливості для творчого розвитку і самореалізації;
- ❖ розвивати в підлітків уміння з повагою ставитися до батьків як найдорожчих людей, довіряти їм;
- ❖ навчити складати генеалогічне дерево (Дерево Роду) своєї родини, використовувати його як інструмент аналізу не лише історії, а й цілісності власної сім'ї, важливості та значимості кожного члена родини.

**Ключові слова:** сім'я, сімейні ролі, сімейні взаємостосунки, генеалогія, генеалогічне дерево.

**Матеріали та обладнання:** вирізаний з ватману (або намальований на ватмані) і нерозфарбований обрис старої фортеці, паперові «цеглинки» із розрахунку три–п'ять для кожного учасника, паперовий скотч, аркуші ватману, маркери різного кольору, папір А4 по кількості учасників.

### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Мій дім – моя фортеця» (25 хв.).
3. Вправа «Мій родовід» (створення Дерева Роду) (14 хв.).
4. Підбиття підсумків (3 хв.).





## ХІД ЗАНЯТТЯ

### III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог починає заняття із запитання: «Що таке сім'я, для чого люди створюють сім'ю?»

Заслуховуючи декілька відповідей учнів, він пояснює, що ключем до цього запитання є слово «щастя». Усі ми розуміємо, якою б не була сім'я, її мета така близька й бажана для усіх – пошук сімейного щастя, створення таких умов, коли кожна людина, яка входить до цієї соціальної групи (адже саме так визначають сім'ю більшість науковців, які стверджують, що сім'я є малою соціальною групою, формою організації побуту, продовження роду, яка заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках між чоловіком та дружиною, братами і сестрами, іншими членами родини, які живуть разом) почуває себе потрібною, щасливою, важливою.

Ця мета ніколи не втратить своєї актуальності. Але завжди розуміння сімейного «щастя» буде різним. У давні часи слово щастя звучало як «со-частіє», тобто співучасть у справах, бідах і радощах інших людей. Саме сім'я надає людині перші зразки такої співучасті. Від сім'ї у спадок ми отримуємо зовнішні риси, певні характеристики темпераменту, риси характеру і не тільки. У сім'ї ми вчимося жити (засвоюємо певні норми поведінки у суспільстві), переймаємо традиції, звички (прагнемо зробити щось так само, як роблять батьки, дідуся, бабусі тощо). Найголовніше – сім'я дає кожному відчуття захищеності і безпеки, відчуття потрібності і необхідності.

Поетичний образ сім'ї як єдності семи «Я» має надзвичайно багато неоднозначних трактувань. Адже в сім'ї кожний з нас має багато втілень, може виконувати одночасно кілька ролей. Я – дочка (син), онучка (онук), сестра (брат), дружина (чоловік), мати (батько), невістка (зять), теща (свекруха), тесть (свекор), бабуся (дідуся). Ось скільки важливих ролей дістається нам, а у зв'язках із далекою ріднею – ще більше.

### До уваги педагога

Дуже важливо для педагога бути обережним з почуттями підлітків, зважаючи на те, що в класі можуть бути діти-сироти, напівсироти, діти з неповних сімей. Бажано тактовно наголосити на тому, що «сім'я» – це не завжди і необов'язково наявність одночасно батька, матері, сина(доньки). Зв'язки членів сім'ї мо-



жуть бути значно різноманітнішими. Головне, що сім'я – це сумісне проживання близьких людей, які люблять один одного і турбуються один про одного.

Важливо ще раз підкреслити унікальність сім'ї як середовища для спілкування та емоційної підтримки близьких людей.

### ■ Вправа «Мій дім – моя фортеця» (25 хв.)

Педагог пригадує англійське прислів'я: «Мій дім – моя фортеця» та пропонує кожному на задалегідь заготовлених маленьких цеглинках (аркушах паперу) написати маркерами, що цінного дає їм сім'я, як захищає, у чому допомагає.

Педагог (заручившись згодою учнів) може прочитати їхні висловлювання і дати позитивні коментарі. На закінчення заняття підлітки «зміцнюють» фортецю своїми цеглинками, прикріплюючи їх на дошці.

### До уваги педагога

Підбиваючи підсумки роботи над вправою, педагог допомагає підліткам дійти висновку про те, що крім вже зазначених, головними для сім'ї є такі властивості:

- ❖ взаємодопомога, співдружність;
- ❖ виявлення в кожному з членів сім'ї і в самому собі найкращих рис;
- ❖ бажання віддати все на загальне благо;
- ❖ відтворення життя у всіх його іпостасях і його зміна на краще, уміння протистояти руйнівним силам.

Бажано наголосити на тому, що сім'я – це співтовариство, в основу якого покладено почуття любові та відповідальності.

Нагадуючи прислів'я, педагог може ще раз акцентувати увагу на тому, чому хорошу сім'ю називають міцною. Узагальнюючи занотовані на цеглинках відповіді учнів, він зазначає, що головна ознака міцної сім'ї – подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до гармонійного злиття бажань усіх її членів, їхніх можливостей і обов'язків. Він пояснює, що через свою рідню кожен із нас виходить на широкі зв'язки з великою сім'єю, яка називається народом; зазначає, що наш Рід, Батьківщина, Вітчизна – усе це сімейні поняття, які випромінюють світло й тепло, породжують почуття опори та надії.

Педагог підводить учнів до розуміння того, що міцність, благополуччя сім'ї без-



посередньо залежить від цілісності сім'ї, значимості та ролі кожного члена родини, знання минулого.

---

### III Вправа «Мій родовід» (створення Дерева Роду) (14 хв.)

Педагог наголошує на важливості знання свого минулого, культурних та історичних коренів своєї сім'ї, родини. Використовуючи інформаційні матеріали для педагога, вчитель робить невелике інформаційне повідомлення, під час якого пояснює учням значення слів «генеалогія», «генеалогічне дерево», «генеграма» тощо.

Педагог говорить підліткам: «Напевно, немає такого народу, в традиціях якого не було б складання родоводів. Завжди вражаючим виглядає зображення генеалогічного дерева/Дерева Роду. Погляд відразу охоплює декілька гілочок поколінь. І ти відчуваєш себе частиною могутнього організму, ім'я якому твій рід. Коли ви креслитиме генеалогічне дерево, у вас вийде дерево з могутньою кроною. Але можна побудувати схему дерева інакше, перевернувши її. Тоді крона перетвориться в кореневу систему. Недаремно існує вислів: «Своїм корінням мій рід йде...».

Далі педагог для прикладу малює дерево свого роду за зразком (див. Інформаційні матеріали для педагога).

---

### До уваги педагога

Для того, щоб мотивувати учнів до дослідження власного родоводу, педагогу варто самому добре знати історію своєї родини, мати інформації більше, ніж про два-три покоління родичів, близьких. Тому це заняття вимагає від педагога попередньої підготовки.

---

Педагог наголошує: «Усе коріння (гілки) дерева мають бути симетричними, їхня кількість парною. Стовбур – початкова точка, це ви самі. Дві гілки, що відходять від стовбура, – ваші батьки. Далі дві гілки від них – бабусі й дідусі. У кожного з них також були батьки – ваші прабабусі й прадідусі. Отже, кожне нове покоління, позначене на схемі новими гілками, кількісно збільшується в геометричній прогресії. Виходить, що прапрабатьків у кожного з нас було 16. А якщо ми візьмемо десять поколінь, то вийде, що число наших предків становить 1024. І всі вони – ваші прямі родичі. Якби хоч одного з них не було колись на світі, то не було б і вас. На всіх «гілочках» дерева роду вкажіть імена, прізвища, роки життя ваших предків».



Педагог пропонує учасникам (кожному індивідуально) створити «Дерево роду» за представленим зразком.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Які думки виникали у вас, коли ви виконували завдання?

#### До уваги педагога

У рамках виділеного часу діти можуть не встигнути завершити створення генеалогічного дерева (Дерева Роду). Тому важливо зацікавити дитину та запропонувати виконати (закінчити) завдання спільно з батьками, іншими членами сім'ї. Немає ніяких застережень до того, щоб воно було виконане за творчого підходу – з малюнками, фотографіями осіб, будинків, гербами тощо.

Ще один важливий аспект, на якому має наголосити педагог під час виконання вправи, є розуміння важливості і значимості сім'ї, родини як підтримуючого оточення для дитини наразі і в майбутньому, розуміння важливості кожного члена родини. Для цього вчитель пропонує учням використати символічне зображення сердечка. Їх педагог пропонує намалювати біля тих членів сім'ї, родини, до яких у дітей сформована прив'язаність та які є важливими і значимими для них, а також до кого діти звернуться у разі виникнення критичних, небезпечних ситуацій, проблем або просто за порадою

На завершення вправи та заняття важливо акцентувати увагу підлітків на тому, що кожна людина, усвідомлюючи своє місце у зв'язку Я–РОДИНА–РІД–НАРОД, звертається до історії своїх пращурів. Вивчення свого походження, історії свого роду сприяє розумінню значимості кожної людини, підвищенню її відповідальності за долю свого роду, родини й свого народу загалом.

Спільна потреба у глибокому пізнанні генеалогічної інформації очевидна, тому не варто «затягувати» зі складанням свого родоводу, допоки живі представники старших поколінь родини, адже це унікальна нагода отримати якомога повнішу інформацію про далеких родичів.

Варто поспішити зафіксувати ці відомості для своїх нащадків, адже без цього велика кількість імен та відомостей може бути безнадійно втрачена.

#### **III Підбиття підсумків (3 хв.)**

Педагог пропонує учням вдома самостійно або разом із батьками продовжити роботу над складанням Дерева Роду (або генеалогічного дерева).



## Література

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – С-Пб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Вайнола Р. Г. Сім'я в житті людини / Р. Г. Вайнола // Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посібник / наукове керівництво та редакція І. Д. Зверевої. – К, 2003. – 536 с. – С. 126 – 129.
3. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – С-Пб., 2009.
4. Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді: потенціал громади : метод. матеріали до тренінгу / Авт.-упор. Н. В. Зимівець ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2006. – 2006. – С. 70–71.
5. Ковбас Б. І. Родинна педагогіка : у 3-х т. – Т.1. Основи родинних взаємовідносин / Б. І. Ковбас, В. І. Костів. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2002. – 288 с.
6. Лопатина А. Беседы и сказки о семье / А. Лопатина, М. Скребцова. – М. : «Амрита-Русь», 2004.
7. Любовь, жизнь, семья : пособие для учителя / под ред. Л. М. Панкова. – М. : МАОО МФО, 2007.
8. Некрасов А. Семья: энциклопедия счастливой жизни / А. Некрасов. – М. : АСТ. Полиграфиздат, 2010. – 640с.
9. Тренинг развития жизненных целей (программа психологического содействия успешной адаптации) / М. А. Алиева [и др.]. – С-Пб. : Речь, 2003. – 216 с. – (Психологический тренинг).
10. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : метод. посібник / І. Д. Зверева [та ін.]. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с. – С. 30–32.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## ОФОРМЛЕННЯ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колись знати свою генеалогію (тобто походження) було майже священним обов'язком кожної людини. Потім це стало привілеєм еліти суспільства. Втрата інтересу до своїх прасщурів, обмежена незначна інформація – не більше, ніж про прадідів, – призвели до того, що іноді звичайна людина краще знає родовід свого улюбленого собаки, аніж власний. Між тим, генеалогія в загальному розумінні – не тільки дуже цікава дисципліна, але й надзвичайно корисне для людини пізнання світу, інформація про її історичні та культурні корені.

Слово «**генеалогія**» грецького походження, означає поняття «родовід» і походить від слів «ген» – рід, «логос» – наука. Генеалогія займається вивченням походження та історії роду, прізвищ і окремих осіб, родинних зв'язків, складанням родоводів. Іноді генеалогічні відомості використовуються у генетичних дослідженнях.

Генеалогія поділяється на дві частини. Перша частина називається офіційною й визначається як побудований на достовірних документах та інших джерелах доказ споріднення, що існує між особами, які мають загального родоначальника або нащадка, незалежно від суспільного становища цих осіб.

Друга частина стосується більше внутрішнього духовного життя окремих осіб і сімейств, як історія того або іншого роду у всіх проявах життя його представників, як суспільного, так і сімейного.

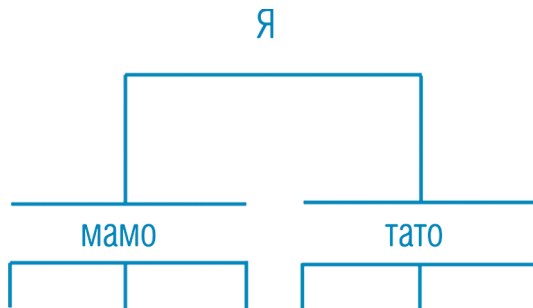
Генеалогічні дослідження можуть бути оформлені у вигляді генеалогічного дерева, в основі якого, як правило, розміщується ім'я родоначальника, а на стовбурі й гілках розташовуються імена, портрети, герби тощо його нащадків. У Середньовіччі найбільш уживаною графічною формою узагальнення генеалогічних відомостей стали таблиці. Зовнішній вигляд генеалогічних таблиць також різноманітний: вони можуть бути вертикальними, горизонтальними та круговими. Таблиці дуже зручні у використанні, тому що наочні й компактні. Єдиний їхній недолік – те, що генеалогічна таблиця, як правило, охоплює не більше десяти поколінь, тому що подальше продовження ускладнює роботу з нею.

Форму таблиці має такий інструмент аналізу генеалогії родини, як генограма. Її техніку запропонувала Мері Боуен у 1978 році. Головна перевага генограми – структурованість та наочність. Генограма є картою чи своєрідною фотогра-



фією взаємин/стосунків між членами сім'ї впродовж багатьох поколінь. Пошук інформації про історію власної родини забезпечує потребу дитини у приналежності та формує її відчуття самоідентичності. Існує система позначок, які використовують при складанні генограми, що допомагають розвинути важливість розуміння сімейних зв'язків та неперервності сім'ї. Генограму, як правило, фахівці використовують як діагностично-терапевтичну методику для аналізу родинних стосунків, окреслення кола підтримуючого дитину середовища.

### СХЕМА ДЕРЕВА РОДУ



## ||| СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

У підлітковому віці у вашої дитини з'являються нові погляди на світ, стосунки між людьми, відбувається формування уявлень і розуміння цінностей. Вам, як батькам, усе важче залишатися незаперечним авторитетом в очах дитини, а коло тих, хто впливає на формування її поглядів, значно розширюється. За таких умов зростає значення сім'ї, рівня та якості взаємин між її членами. Тепер саме час від стосунків опікунів, наставників перейти до дружніх, партнерських відносин із вашою дитиною. У ваших щоденних розмовах, спільній діяльності намагайтеся підкреслити, дайте відчутти, що сім'я – це місце, де син чи донька можуть завжди знайти захист, розуміння і підтримку; місце, де їх приймуть такими, які вони є, люблять, незважаючи ні на що.

Допоможіть дитині створити Дерево Роду (генеалогічне дерево). Зверніть увагу на міць вашої сім'ї, силу її традицій. Залучайте дитину до творення неповторної атмосфери вашої сім'ї. Допоможіть їй бути щасливою!





## ТЕМА: СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ (2 частини)

**Мета:** сприяти усвідомленню важливості неупередженого ставлення до інших, учити розрізняти деструктивні стереотипи.

### - ЧАСТИНА 1 -

#### **Завдання:**

- ❖ з'ясувати зміст поняття «стереотипи»;
- ❖ визначити причини виникнення та існування стереотипів.

**Ключові слова:** стереотипи.

**Матеріали та обладнання:** папір формату А4, ватман, скотч, маркери, підготовлений на ватмані список пасажирів для вправи «Потяг».

#### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Потяг» (20 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Стереотипи – це...» (5 хв.).
4. Вправа «Дискусія мовчки про найпоширеніші стереотипи нашого життя» (12 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**III Вступне слово педагога (3 хв.)**

Педагог нагадує підліткам про тему «Усі ми різні – усі ми рівні» та основні висновки з неї. Продовженням цієї теми є тема «Стереотипи нашого життя», яка буде розглядатися на цій тематичній годині.

**III Вправа «Потяг» (20 хв.)**

Педагог просить учнів уявити, що вони здійснюють подорож до Москви на потязі. У купе із ними їхатиме ще троє осіб. Далі він просить учнів визначитися, з ким із перелічених пасажирів вони б хотіли їхати в одному купе і чому саме? Присутність якої людини була б для них небажаною і чому? (навести аргументи).

Список пасажирів для вибору:

- ❖ демобілізований з лав армії солдат;
- ❖ чоловік зі значною сумою грошей;
- ❖ турист із Зімбабве;
- ❖ хлопець з вадами зору;
- ❖ циганка з дитиною;
- ❖ молодий чоловік, злегка напідпитку;
- ❖ біженець;
- ❖ дівчина з інтернату;
- ❖ ВІЛ-інфікована людина;
- ❖ футбольний фанат;
- ❖ чоловік, який повертається із заробітків.

Після виконання вправи педагог запитує учнів, чи було завдання важке і чому, заслуховує вибір учнів, їхні аргументи, критерії, якими керувалися учні стосовно обрання тих чи інших осіб. Педагог навпроти списку осіб на ватмані відмічає плюсами тих, кого обрали учні, мінусами тих, із ким би вони не хотіли подорожувати разом. Таким чином, навпроти кожної людини може опинитися певна кількість як плюсів, так і мінусів.



### Запитання для обговорення:

- ❖ Проти кого з перелічених осіб найбільше плюсів? Чому?
- ❖ Проти кого з перелічених осіб найбільше мінусів? Чому?
- ❖ Чи є особи у списку, з якими б хотіли їхати всі? Чому?
- ❖ Чи є особи в списку, з якими б ніхто не хотів їхати? Чому?

Після того, як завдання виконане, педагог повідомляє учням деякі факти з життя названих людей, які б мали змінити ставлення до них, виходячи із попереднього уявлення. Наприклад, дівчиною-сиротою у їхньому купе була не хто інша, як відома співачка Ані Лорак; чоловік зі значною сумою грошей – злочинець, який пограбував банк; хлопець із вадами зору – всесвітньо відомий музикант, володар кількох світових музичних премій; молодий чоловік, злегка напідпитку, – хлопець, який вперше спробував алкоголь на дні народження свого друга, сп'янів від декількох келихів спиртного тощо.

Після цього педагог запитує в учнів, чи змінили б вони тепер свій вибір, знаючи ці факти, чому?

Таким чином, педагог підводить учнів до висновку про те, що люди часто схильні дивитися на світ через так звані окуляри-стереотипи. Адже значно простіше та зручніше скласти сталі уявлення про людей, їхню поведінку, реакції, події у житті тощо на всі випадки життя та інтерпретувати їх. Часто ці уявлення закладаються під впливом досвіду інших, свого досвіду. Але, наприклад, не завжди бомж (людина без житла) має неприємний запах, вживає алкоголь. Людина-інвалід не завжди є безпомічною, а її неодмінним атрибутом – інвалідний візок. Іноді люди, які мають інвалідність, продовжують активно працювати, є реалізованими та успішними. Робота за кордоном не завжди є високооплачуваною, а людина, яка працює легально, – соціально захищеною тощо. Але коли чуєш ці слова, на думку спадають, як правило, саме подібні асоціації, які є свідченням наявних стереотипних суджень.

### III Інформаційне повідомлення «Стереотипи – це...» (5 хв.)

Педагог робить коротке інформаційне повідомлення про стереотипи, використовуючи Інформаційні матеріали для педагога.



### III Вправа «Дискусія мовчки про найпоширеніші стереотипи нашого життя» (12 хв.)

Педагог заздалегідь з'єднає за допомогою скотча два аркуші ватману. Утворений великий аркуш педагог кладе на столі в аудиторії і за допомогою маркерів в центрі аркуша пише великими літерами: «НАЙПОШИРЕНІШІ СТЕРЕОТИПИ НАШОГО ЖИТТЯ:».

Далі педагог пропонує підліткам подумати та навести приклади тих стереотипів (уявлень, ставлення, тверджень тощо), які вони знають. Педагог наводить кілька прикладів:

- ❖ Чоловіки не плачуть.
- ❖ Борщ і сало – улюблена їжа українців.
- ❖ Німці – найпунктуальніші люди.
- ❖ Цигани завжди обманюють.
- ❖ Відмінники – зануди.
- ❖ Жінки – пліткарки тощо.

Виконуючи завдання, потрібно дотримуватися таких правил:

- ❖ Під час роботи всі вільно рухаються навколо ватману, дотримуються тиші. Для того, щоб висловити думку, її записують на великому аркуші. Писати можуть одночасно декілька осіб.
- ❖ Не можна вголос коментувати, бажано не повторюватися у наведенні прикладів стереотипів.
- ❖ Кожен може прочитати, що написали інші, та доповнити, дописуючи свої думки.

Таким чином розгортається справжня дискусія.

Коли всі підлітки висловили свої думки письмово, педагог пропонує разом підбити підсумки вправи. Педагог веде бесіду про походження уявлень (позитивних й негативних). Зазначає, що саме уявлення стають джерелом різноманітних стереотипів та упереджень.

Разом з учнями педагог визначає різновиди найбільш поширених стереотипів: культурні (національні, етнічні, расові), релігійні, психологічні, фізіологічні, соціальні, гендерні, вікові тощо.



### III Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог підбиває підсумки заняття, запитуючи:

- ❖ Що нового та цікавого ви дізналися на занятті?
- ❖ Яка вправа тематичної виховної години була найцікавішою, найбільше сподобалася? Чому?

### Література

1. Босенко М. І. Стереотипи та упередження / М. І. Босенко, А. В. Гулевська-Черниш // Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : методичний посібник / наукове керівництво та редакція І. Д. Зверєвої. – К., 2003.
2. Грэй Д. Дети с Небес: Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе / Д. Грэй ; пер. с англ. Е. Мирошниченко. – К. ; М. : София, 2004. – 398 с.
3. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
4. Махній М. Етноеволюція. Етнічні стереотипи : науково-пізнавальні нариси / Микола Махній. – К., 2009.
5. Межкультурное образование в школе / В. В. Величко, А. В. Дергай, Д. В. Карпиевич [и др.]. – Мн., 2001. – 168 с.
6. Ми – громадяни України : навчальний посібник з громадянської освіти для 9(10) кл. серед. загальноосвітніх навч. закладів / О. Пометун, О. Дем'янчук, І. Ігнатова [та ін.]. – Львів : НВФ «Українські технології», 2002. – 256 с.
7. «Українська правда. Життя». 10 міфів про торгівлю людьми (інтернет-стаття) : за матеріалами Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна».
8. Школа Рівних Можливостей : навч.-метод. посіб. / під заг. ред. Т. Ковалко [та ін.]. – К., 2001. – 192 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## СТЕРЕОТИП

Кліше, упередження, обмежені уявлення або забобони загалом складають синонімічний ряд до слова «стереотип».

Відмінність між людьми іноді стає причиною виникнення не просто різних, а часто обмежених уявлень про ту чи іншу річ, людину, подію тощо. Вони створюють своєрідну «коробку». Сидячи в цій «коробці», людина мало що бачить навколо – адже стереотипи закривають собою усю картинку. Це обмеження, які не дозволяють сприймати навколишній світ повністю. Якщо кожна людина сидітиме у своїй «коробці» і не зможе або не захоче з неї вилізти, то сприйняття картини світу буде неповним.

Слово «стереотип» у перекладі з грецької означає «твердий відбиток».

*Стереотип* – стійкий і спрощений образ чи уявлення про явище, подію, людину або групу людей<sup>4</sup>.

Часто це впевненість у тому, що всім членам певної групи притаманні схожі якості. У своїй крайній формі стереотип ґрунтується на переконанні, що всі члени певної групи однакові й нічим не відрізняються один від одного. Припустимо, ви зустріли жителя Франції, який розмовляв із вами зухвало і зверхньо. Висновком, ґрунтованим на стереотипі, буде: «Усі французи – зухвалі і зверхні». Але чи всі французи невиховані та зухвалі, і чи все ви знаєте про інших декілька мільйонів жителів Франції? Напевне, ні.

Ми зустрічаємося із стереотипами щодня.

Стереотипи можуть виникати через недостатність інформації, під впливом певної ситуації, особистого досвіду й уявлень, прийнятих у суспільстві. Деякі стереотипи передаються із покоління в покоління, їх приймають на віру і не перевіряють. Часто вони є основою жартів та анекдотів про представників різних рас і народів. Ані ті, хто розказує, ані слухачі не замислюються над тим, що сміючись, вони створюють і поширюють неповагу, а інколи і нетерпимість до представників якоїсь групи чи нації тощо.

<sup>4</sup> Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб./ К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; [заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової]. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с. – С.188.

За змістом стереотипи поділяють на:

- ❖ **Позитивні**, ознакою яких є те, що позитивні риси одного чи кількох представників групи, національності, держави у перебільшеному вигляді переносять на всю групу, національність чи державу. Наприклад: у нашій школі найкращі учні, наша держава наймогутніша. Інколи ми використовуємо позитивні стереотипи стосовно групи, до якої належимо, щоб почуватися сильнішими і кращими за інших.
- ❖ **Негативні**, коли негативні риси одного чи кількох представників групи, нації, держави переносяться на всю групу, націю чи державу (у сусідній школі немає нічого цікавого, у селі люди неосвічені, усі поляки гонорові, усі євреї – хитрі тощо).
- ❖ **Нейтральні**, такий тип стереотипів ґрунтується на нейтральному (ані негативному, ані позитивному) враженні про різні категорії людей, речей. Наприклад: усі українці люблять борщ, усі іспанці дивляться кориду, усі англійці п'ють чай тощо.

*Стереотипи* – це переконання, які впливають на нашу поведінку. Тому конче важливо навчитися критично аналізувати свої і чужі переконання і водночас бути терпимим і толерантним до переконань інших. Інакше вони можуть стати коротким шляхом до виникнення конфліктних ситуацій як у нашому особистому спілкуванні, так і на рівні суспільства.



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

На останньому занятті ми розглядали питання стереотипів нашого життя. Вони дуже часто є частиною нашого уявлення про світ і події, які відбуваються, про вчинки і поведінку людей. Сьогодні пропонуємо вам історію для роздумів. Вона досить переконливо розповідає про вплив стереотипів і упереджень на наші дії. Спробуйте проаналізувати себе, зміст ваших розмов у сім'ї та безпосередньо з дитиною: як часто ви керуєтесь стереотипами і упередженнями? Як це впливає на атмосферу у стосунках, на ваші й дитячі життєві досягнення? Можливо, ця історія допоможе вам по-іншому подивитися на деякі речі...

Якось один адмірал Королівського військово-морського флоту керував маневрами поблизу узбережжя Ньюфаундленду. У цій операції брало участь багато кораблів. Висів густий туман, по морю гуляли високі хвилі. Але адмірал тримався впевнено і незворушно. Це була його операція. Він знав місце розташування кожного зі ста сорока кораблів підлеглої йому ескадри. У звичний час адмірал пішов вечеряти до своєї каюти.

Він тільки-но почав їсти, як йому доповіли: «Сер, щось не так – ми бачимо світло там, де його не повинно бути. Напевне, хтось вибився з бойових порядків». Адмірал зітхнув і запитав: «Світло горить чи блимає?» «Видно ледь-ледь, але, видається, що блимає», – була відповідь. «У такому тумані й очі зраджують. Передайте йому по рації, що в нього проблеми і щоб він змінив курс». Через кілька хвилин з капітанського містка надійшло стурбоване повідомлення: «Він каже, що проблема – це ми!» Розлючений адмірал миттю опинився на палубі. За його наказом помічник чітко передав по рації: «Це флагманський корабель Флоту її Величності. Адмірал повідомляє, що ви збилися з курсу принаймні на двадцять сім градусів і наказує негайно змінити курс». Чемний голос відповів: «Дякую, чую вас добре і виразно. Джоні Джонсон повідомляє, що ви збилися з курсу принаймні на двадцять сім градусів і пропонує вам змінити курс, щоб уникнути зіткнення».

Спантеличений адмірал вихопив трубку і прокричав: «Слухайте, Джоні Джонсон, хто ви там є! Я адмірал, командувач цієї ескадри! Я наказую тобі змінити курс, бо інакше віддам під трибунал!» Запала коротка пауза. Тепер відповідь пролунала з нотками роздратування: «Так от, послухайте мене, адмірале, чи хто ви там є. Ви можете командувати найбільшою ескадрою, яка будь-коли плавала по цих морях! Але, якщо ви негайно не звернете на двадцять сім градусів на норд – норд-вест, ви розіб'єтеся об скелі. Це кажу вам я, Джоні Джонсон, наглядач цього маяка».



## ТЕМА: СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ (2 частини)

**Мета:** сприяти усвідомленню важливості неупередженого ставлення до інших, учити розрізняти деструктивні стереотипи.

### - ЧАСТИНА 2 -

#### **Завдання:**

- ❖ формувати вміння неупередженого ставлення до інших;
- ❖ учити учнів розрізняти деструктивні стереотипи, що пов'язані з поведінкою у небезпечних ситуаціях, у т.ч. у випадках торгівлі людьми.

**Ключові слова:** нетерпимість, дискримінація, неупереджене ставлення, стереотипи про торгівлю людьми.

**Матеріали та обладнання:** білі кільця з паперу, ватман та маркери.

#### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Ярлики» (15 хв.).
3. Вправа «Прояви нетерпимості та дискримінації у нашому повсякденні» (10 хв.).
4. Вправа «Деякі міфи про торгівлю людьми» (15 хв.).
5. Підбиття підсумків (3 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**III Вступне слово педагога (2 хв.)**

Педагог, нагадуючи про тему і зміст попередньої виховної години, зазначає, що синонімом слова «стереотипи» є «упереджене ставлення» до людини, речі, події тощо.

**III Вправа «Ярлики» (15 хв.)**

Педагог заздалегідь готує декілька однакових комплектів білих кілець з паперу (висота – 5 см) по кількості учасників у групі. У кожному комплекті по 4–6 кілець (залежно від загальної кількості підлітків). Кільця будуть одягатися підліткам на голову. На кожному кільці комплекту пишеться одна риса характеру: відповідальний, розумний, невіглас, бешкетник, винахідливий, неохайний, зірка тощо.

Підлітки об'єднуються у декілька груп. Кожна група має свій комплект кілець. Педагог одягає їх на голову підлітків так, щоб вони не бачили написів на власних кільцях. Педагог заздалегідь просить підлітків не коментувати написи.

Кожна група отримує завдання: скласти сценарій святкування Нового року, в якому буде брати участь мер міста або інша поважна особа. Групи починають роботу. Кожен підліток повинен поводитися з іншими членами групи, вести розмову, враховуючи характеристики, написані на їхніх кільцях. Наприкінці вправи підлітки, аналізуючи поведінку інших стосовно себе, мають здогадатися, що написано на їхніх власних кільцях. Після вправи проводиться загальне обговорення.

**Запитання для обговорення:**

- ❖ Що ви відчували під час виконання завдання?
- ❖ Чи важко було ставитися до інших так, як було написано на кільцях?
- ❖ Чи почав хтось поводитися так, як написано на кільцях?
- ❖ Які саме етикетки і ярлики «прикріплюємо» ми до людей в реальному житті?
- ❖ Як це впливає на них і на те, як ми їх сприймаємо?
- ❖ Чи завжди відображають етикетки та ярлики реальний стан речей?



**III Вправа «Прояви нетерпимості та дискримінації у нашому повсякденні» (10 хв.)**

Педагог починає вправу, висловлюючи думку про те, що дуже часто стереотипи та упередження стають причиною проявів низки негативних явищ, серед яких окреме місце займають дискримінація, експлуатація, торгівля людьми. Педагог розкриває суть цих термінів, використовуючи Інформаційні матеріали для педагога, та разом з учнями наводить приклади або просить пригадати ситуації, приклади дискримінації, експлуатації, про які вони чули або з якими стикалися у різних середовищах (у сім'ї, за місцем походження або проживання, у колі друзів, однолітків тощо).

**До уваги педагога**

Важливо не лише дати визначення понять «дискримінація», «експлуатація», «торгівля людьми» (які наведені в Інформаційних матеріалах для педагога), але й підвести учнів до розуміння торгівлі людьми як прояву дискримінації, експлуатації.

**III Вправа «Деякі міфи про торгівлю людьми» (15 хв.)**

Педагог пояснює учням, що результатом різноманітних стереотипів і упереджень є наявність у свідомості людини так званих хибних/викривлених уявлень – «міфів», які наражають нас на небезпеку, адже ми не завжди бачимо, чуємо, сприймаємо картину світу в усій повноті та поведимося відповідним чином. Слідування стереотипам, упередженням, міфам збільшує ймовірність виникнення, потрапляння у ситуації дискримінації, експлуатації, торгівлі людьми. Педагог ще раз акцентує увагу учнів на наведеному раніше визначенні поняття «торгівля людьми».

Далі, використовуючи наведені стереотипи, запитання для обговорення, приклади історій педагог разом з учнями обговорює ряд ситуацій, які стосуються проблематики торгівлі людьми.

**До уваги педагога!**

Педагог на власний розсуд може обрати для обговорення декілька із запропонованих стереотипів про торгівлю людьми.

Педагог зазначає, що багато людей знають і чують про проблему торгівлі



людьми з різноманітних джерел – із повідомлень у пресі, соціальної реклами на телебаченні, бігбордів... Але мало хто усвідомлює її масштаби, а тим більше може припустити, що це станеться саме з ним.

**Приклади міфів для обговорення:**

**Міф перший:** зі мною такого не станеться. Я ніколи не стану жертвою експлуатації, торгівлі людьми.

Запитання для обговорення:

- ❖ Як ви вважаєте, хто є групою ризику для потрапляння у ситуації експлуатації, торгівлі людьми?
- ❖ Чи завжди від торгівлі людьми потерпають ті, хто шукає роботу за кордоном, або ті, хто не володіє достатньою інформацією?

**До уваги педагога**

Під час обговорення важливо наголосити на існуванні стереотипу, що лише малоосвічені люди можуть стати жертвами торгівців людьми. «Зі мною такого не станеться», – так зазвичай кажуть переважно підлітки, молодь. Більшість з них не усвідомлює того, що саме молоді люди становлять групу ризику, адже саме вони невдовзі зіткнуться з проблемою працевлаштування, шукаючи будь-яку можливість заробити гроші. Люди старшого віку дотримуються такої ж думки, вважаючи, що, по-перше, проблема потрапляння у ситуації торгівлі людьми стосується лише молоді, яка шукає легкої і високооплачуваної роботи, по-друге, їхній досвід та обізнаність захищають їх від усілякого роду подібних ситуацій. Для того, аби спростувати подібні твердження, можна навести факти, що вербувальники людей все частіше починають працювати у регіонах, де не вистачає інформації. Почастішали випадки, коли жертвою торгівлі людьми стають діти (втягування у жебракування, порноіндустрію, надання секс-послуг тощо). Насамкінець можна навести цифри, згідно з якими у світі від торгівлі людьми щороку потерпає близько 800 тисяч чоловіків, жінок та дітей. Торгівля людьми – це кримінальна індустрія, яка нині посідає третє місце за розмахом і швидкістю зростання.

**Міф другий:** друзі та родичі не можуть виявитися замішаними в торгівлі людьми.



### Запитання для обговорення:

- ❖ Чи вважаєте ви, що друзі та родичі не можуть виявитися замішаними у ситуації торгівлі людьми? Чому саме, аргументуйте, будь ласка, відповідь.

### До уваги педагога

Під час обговорення важливо наголосити, що цей міф має місце тому, що друзі і родичі – люди, яким найбільше довіряють. Якщо людина не завжди повірить сумнівному оголошенню у місцевій газеті, то вона схильна вірити словам своїх знайомих. Останнім часом почастишали випадки, коли людину, що пропрацювала деякий час на експлуататора, відпускають за умови, що замість себе вона приведе двох-трьох інших «працівників». Залякані жертви повертаються додому і замість того, щоб сповістити правоохоронні органи, проводять свою рідну рекламну кампанію серед своїх друзів та далеких родичів. За інформацією Міжнародної організації з міграції (МОМ), в Україні 17% постраждалих були продані в рабство своїми ж друзями, партнерами чи колегами.

**Міф третій:** торгівля людьми обов'язково передбачає перетин державного кордону.

### Запитання для обговорення:

- ❖ Як ви гадаєте, стати жертвою торгівлі людьми можливо лише за кордоном?
- ❖ Чи відомі вам випадки потрапляння у рабство в межах України?

### До уваги педагога

Важливо наголосити на тому, що не обов'язково їхати за кордон, аби потрапити в ситуацію торгівлі людьми. За статистикою МОМ, у 2008 році 4% постраждалих від торгівлі людьми потрапили у рабство в межах України.

Найбільше від цієї проблеми страждають діти; для того, щоб потрапити у неволю, їм не потрібно було перетинати кордон. Пересвідчитися у цьому можна, пройшовшись вулицями міст (особливо великих) та звернувши увагу на дітей-жебраків...

Можна навести приклад ситуації, коли восени 2007 року в одній з областей було затримано групу сутенерів, які направляли дівчат до Києва займатися про-

ституцією. Вербувальники ходили по барах і нічних клубах Чернівців, знайомилися з дівчатами і пропонували їм хорошу роботу по догляду за дітьми у Києві, обіцяючи непогані гроші. Найбільшу увагу вони звертали на неповнолітніх дівчат з інтернатів або неблагополучних сімей.

У столиці дівчат селили разом з охоронцем на орендованій квартирі і машиною відвозили до клієнтів, знущаючи за будь-яку провинність, піддаючи дівчат залякуванню і тортурам. Троє із п'яти дівчат, що стали жертвами сексуального рабства, були неповнолітніми.

**Міф четвертий:** торгівля людьми – це, як правило, ситуації, пов'язані із сексуальною експлуатацією.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чому торгівля людьми асоціюється у більшості людей із ситуаціями, пов'язаними із сексуальною експлуатацією?
- ❖ Пригадуючи визначення, наведіть приклади, із чим ще пов'язана торгівля людьми?

**До уваги педагога**

Обговорюючи цей міф, пригадайте разом із дітьми визначення «торгівля людьми», наведене у попередній вправі. Акцентуйте увагу на тому, що це не лише сексуальна експлуатація, але й трудова (важкі будівельні, сільськогосподарські роботи...), залучення до жебракування, торгівля органами, незаконне вербування на військову службу у гарячі точки тощо.

**Міф п'ятий:** торгівля людьми обов'язково передбачає застосування фізичної сили.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи можливо людину примусити стати жертвою торгівлі людьми без використання фізичної сили?
- ❖ Яким чином торговці людьми впливають на своїх жертв?

**До уваги педагога**

Обговорюючи ці запитання, допоможіть дітям зрозуміти, що торговці людьми



частіше використовують психологічний примус, тиск, який може виявитися значно ефективнішим за фізичні розправи, використання фізичної сили.

Моральний тиск, залякування, погрози вчинити шкоду рідним, близьким, вилучення документів, боргова залежність, використання психотропних речовин становлять неповний перелік різноманітних засобів впливу на жертву. А сила застосовується іноді в останню чергу.

---

#### ■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог, підводячи підсумки заняття, зазначає, що безумовне слідування стереотипам, упереджене ставлення часто призводять до виникнення різного роду конфліктів, про які ми поговоримо на наступних заняттях. Наразі педагог просить учнів вдома самостійно або з допомогою батьків переглянути власні стереотипні судження, упередження, замислитися над існуючими міфами.



## Література

1. Босенко М. І. Стереотипи та упередження / М. І. Босенко, А. В. Гулевська-Черниш // Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : методичний посібник / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003.
2. Грэй Д. Дети с Небес: Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе / Д. Грэй ; пер. с англ. Е. Мирошниченко. – К. ; М. : София, 2004. – 398 с.
3. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
4. Махній М. Етнoеволюція. Етнічні стереотипи : науково-пізнавальні нариси / Микола Махній. – К., 2009.
5. Межкультурное образование в школе / В. В. Величко, А. В. Дергай, Д. В. Карпиевич [и др.]. – Мн., 2001. – 168 с.
6. Ми – громадяни України : навчальний посібник з громадянської освіти для 9(10) кл. серед. загальноосвітніх навч. закладів / О. Пометун, О. Дем'янчук, І. Ігнатова [та ін.]. – Львів : НВФ «Українські технології», 2002. – 256 с.
7. «Українська правда. Життя». 10 міфів про торгівлю людьми (інтернет-стаття) : за матеріалами Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна».
8. Школа Рівних Можливостей : навч.-метод. посіб. / під заг. ред. Т. Ковалко [та ін.]. – К., 2001. – 192 с.





## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Стереотипність людського мислення часто породжує низку негативних явищ: дискримінацію, неприйняття будь-якої відмінності, упереджене ставлення до інших людей тощо.

*Нетерпимість* – це відсутність поваги до відмінних від власних традицій, вірувань, способу життя інших груп людей.

Нетерпимість виявляється у тих випадках, коли хто-небудь не дає іншим діяти інакше чи мати думку/погляд, що відрізняється від його думки/погляду. Нетерпимість означає, що людей виключають з різних суспільних процесів, зважаючи на їх походження (наприклад, представники негроїдної раси в Україні), спосіб життя (наприклад, цигани), соціальний статус (наприклад, жебраки та бомжі) або навіть манеру одягатися чи зачіску (що часто є причиною виникнення конфліктів між різними поколіннями).

*Дискримінація* – несправедливе ставлення до людини (групи людей), яке призводить до погіршення стану, применшення (навмисне чи ненавмисне) прав людини чи групи людей за певними ознаками (національність, раса, стать тощо).

Дискримінація – це упередження у дії. Групи людей сприймаються як «інші» та підлягають дискримінації. Їх ізолюють, оголошують злочинцями, вони вимушені жити у непридатних для життя умовах, їх позбавляють голосу, їм дають найгіршу роботу чи не дають роботи зовсім, їм заборонено з'являтися у публічних місцях тощо.

*Експлуатація* – (з франц. «використання») безоплатне привласнення результатів чужої праці.

*Торгівля людьми* – незаконна діяльність або відповідні наміри до неї, де товаром є люди. Торгівля людьми пов'язана з експлуатацією, вербуванням, перевезенням, купівлею та примусом до роботи в певній країні чи за її межами<sup>5</sup>.

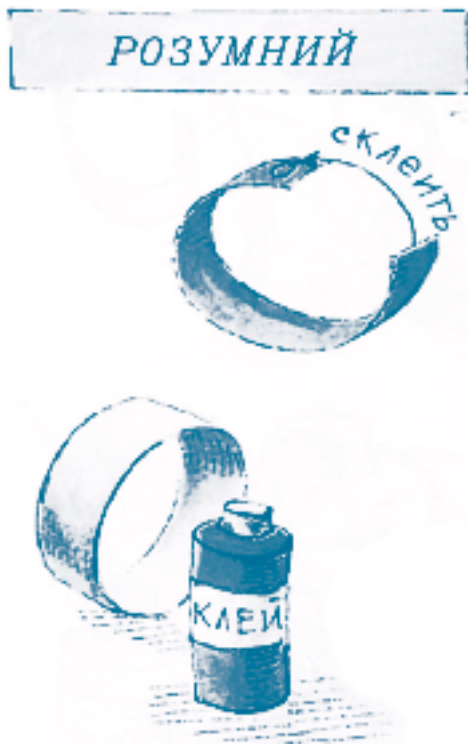
<sup>5</sup> Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с. Книга 4. – с. 472.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

Кільця з написами: відповідальний, розумний, невіглас, бешкетник, винахідливий, неохайний тощо (від чотирьох до шести комплектів кілець за кількістю учнів у класі).

Для виготовлення одного кільця необхідно вирізати стрічку з білого паперу 5 см завширшки та 55–60 см завдовжки. У середині стрічки за допомогою кольорового фломастера/маркера/олівця написати одну з вищезазначених рис характеру. Обидва кінці стрічки скріпити за допомогою клею або скріпки таким чином, щоб утворилося кільце.



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Стереотипи та упередження спричиняють існування таких негативних явищ в нашому суспільстві, якими є прояви нетерпимості та дискримінації до окремих груп населення, що ґрунтуються на расі, мові, релігії, політичних або інших поглядах, національному, етнічному чи соціальному походженні, майновому статусі, інвалідності тощо. Ці явища дуже часто є причинами виникнення конфліктів, насилля, жорсткого поводження, бійок, а в найгіршому випадку – війни.

Іноді, в сімейному колі під час спілкування з дітьми дорослі мимоволі закладають у підсвідомість власних дітей негативне ставлення до окремої людини чи групи людей, яке пізніше може відобразитися у її поведінці.

Ви, напевно, знаєте, що результатом наявності у людини різноманітних стереотипів і упереджень є існування у свідомості так званих хибних /викривлених уявлень, «міфів», які наражають на небезпеку, адже людина не бачить, не чує, не хоче сприймати реальну картину, а тому дивиться та поводить себе крізь призму цих уявлень.

Так, наприклад, дуже багато людей знають і чують про проблему торгівлі людьми з різноманітних джерел – з повідомлень у пресі, соціальної реклами на телебаченні, бігбордів... Але мало хто усвідомлює її масштаби, а тим більше може припустити, що це станеться саме з ним, адже в цьому випадку ми також керуємося дуже багатьма хибними уявленнями про цю проблему.

Спробуйте разом з вашою дитиною під час спільного перегляду телепрограм, читання газет, книг, аналізу різного роду небезпечних ситуацій, приділяти увагу подібним фактам та визначати шляхи попередження їхнього прояву. Запитайте, що дитина думає про це. Обговоріть різні ситуації. Захистіть свою дитину!



## ТЕМА: БЕЗПЕКА – НЕБЕЗПЕКА (2 частини)

**Мета:** сприяти усвідомленому вмінню розрізняти безпеку/небезпеку; формувати у підлітків навички безпечної поведінки.

- ЧАСТИНА 1 -

### **Завдання:**

- ❖ дати визначення понять «ризик», «безпека/небезпека», «насильство», «жорстоке поводження», «торгівля дітьми».

**Ключові слова:** ризик, безпека, насильство, жорстоке поводження, торгівля дітьми.

**Матеріали та обладнання:** картки з визначенням понять «безпека», «насильство», «жорстоке поводження», «торгівля дітьми».

### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Мозковий штурм «Ризиковані ситуації» (10 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Торгівля дітьми як...» (5 хв.).
4. Вправа «Мозаїка» (20 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).



**ХІД ЗАНЯТТЯ:****■■■ Вступне слово педагога (5 хв.)**

Педагог повідомляє, що коли людина ризикує, вона наражає себе на певну небезпеку. У тлумачному словнику наводиться таке визначення поняття «ризик»: 1. Можлива небезпека. 2. Дія навмання в надії на щасливий кінець.

Ризик присутній в будь-якій діяльності людини. Абсолютна безпека не може бути гарантована жодній людині, незалежно від її способу життя, статі, віку. Навіть коли ми дихаємо, є ризик захворіти грипом. Але це непередбачуваний ризик, іноді неминучий. Ми живемо, бо щоденно уникаємо небезпек або виживаємо в небезпечних ситуаціях. Поняттям «ризикована поведінка» можна охопити досить широкий спектр наших дій, включаючи найзвичніші, які ми повторюємо щодня. Доросла людина в змозі оцінювати той ризик, який вона сама створює своїми вчинками і поведінкою. У нашому житті ми найчастіше оцінюємо ризик для життя, здоров'я, свободи, незалежності (фінансової в тому числі). Ви вже знайомі з деякими ризикованими ситуаціями, і сьогодні ми з вами поговоримо про те, які ще ситуації є ризикованими, а також які саме ризики вони несуть у собі.

**■■■ Мозковий штурм «Ризиковані ситуації» (10 хв.)**

Педагог пропонує учням визначити різноманітні ризиковані ситуації, які можуть трапитися в їхньому житті, і записує їх на дошці або фліп-чарті (споживання алкоголю, втеча з дому, перебування у пізній час на вулиці тощо).

**Запитання для обговорення:**

- ❖ Чому саме ці ситуації ви назвали?
- ❖ Який саме ризик ви в них вбачаєте?
- ❖ Хто найчастіше потрапляє у небезпечні ситуації?

**До уваги педагога**

Під час підбиття підсумків доцільно загострити увагу учнів на тому, що коли людина володіє ситуацією щодо ризиків, вона може їх оцінити. Наприклад: чи безпечно переходити дорогу в певному місці. Залежно від того, наскільки, на її погляд, високий ризик потрапити під авто, людина має змогу щось змінити – перейти дорогу в іншому місці або трохи зачекати. Але це можливо тільки



тоді, коли людина сама впливає на свою поведінку, що означає – контролювати ризик. Іноді трапляються ситуації, коли людина залежить від інших людей і не має можливості контролювати своє життя, впливати на небезпечну ситуацію.

#### ■■■ Інформаційне повідомлення «Торгівля дітьми як...» (5 хв.)

Педагог повідомляє, що з року в рік усе більше українських людей, у т. ч. й дітей, вивозять в інші країни або регіони з метою їх незаконного використання.

*Торгівля дітьми* – купівля-продаж у грошових одиницях або за іншу оплату особи до 18 років з метою незаконного використання.

Незаконне використання дитини може мати такі форми: використання у важкій нелегальній праці, для роботи у сфері секс-послуг, втягнення у злочинну діяльність, дитячу порнографію, усиновлення в комерційних цілях, насильницьке донорство та примус до жебрацтва.

Педагог розповідає про торгівлю дітьми (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Педагог зазначає, що на сьогоднішньому занятті учні почули багато, можливо, незнайомих для них термінів. Розрізняти їх, усвідомлювати значення кожного важливо.

#### ■■■ Вправа «Мозаїка» (20 хв.)

Педагог повідомляє, що для розуміння один одного важливо використовувати єдині терміни. Для правильного тлумачення термінів він пропонує учням об'єднатися у три групи і виконати вправу. Педагог заздалегідь готує тексти з визначенням основних термінів, розрізає їх. Учні необхідно зібрати повний варіант визначення терміна («безпека», «насильство», «жорстоке поводження») і зачитати його.

#### До уваги педагога

*Насильство* – дія або бездія однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю, як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі та особистої гідності.

*Жорстоке поводження з дитиною* – будь-які форми фізичного, психічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею.



*Безпека* – стан захищеності особи чи групи; наявність способів задоволення потреб особистості та захисту її прав.

---

Запитання для обговорення.

- ❖ З якими термінами ви сьогодні ознайомилися?
- ❖ Що таке насильство? Що таке безпека?

**■■■ Підбиття підсумків (5 хв.)**

Педагог наголошує на тому, що сьогодні ми говорили про негативні явища, які становлять загрозу життю, здоров'ю, свободі людини, і для того, щоб протистояти цим явищам, необхідно навчитися розрізняти безпеку і небезпеку.

## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## ПРОБЛЕМА ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Із року в рік все більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці, для роботи у сфері секс-послуг, дитячої порнографії або з метою незаконного всиновлення чи випрошування милостині.

Щороку 1,2 млн дітей потерпають від торгівлі людьми, що прирівнюється до кількості дітей до 5 років в Австралії. 2 млн дітей щорічно потерпають від комерційної сексуальної експлуатації, тобто стільки, скільки живе в Бельгії. Ця практика, подібна до рабства, усе ще має місце на всіх континентах. Права дітей порушуються, діти перетворюються на товар, який можна продати, купити, перемістити і перепродати. Дітей заставляють жебракувати, їх використовують для роботи у домашньому господарстві, на плантаціях, будівельних майданчиках, шахтах, на виробництві або у сфері розваг. У деяких регіонах світу дітей продають для участі у військових конфліктах. Збільшення числа проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, епідемією СНІДу, економічними кризами, політичними репресіями та всезростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання законів – усе це є також факторами, які прямо чи опосередковано призводять до експлуатації дітей. Кожен рік тисячі дітей перепродаються з Непалу в Індію. Мережа торговців виявлена в Африці та Східній Європі. Дітей з України, Росії, Молдови знайдено в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені до проституції.

Процедура продажу за кордон може розгортатися у країнах трьох типів: країні-постачальниці (звідки походить потерпілий чи потерпіла від торгівлі), країні призначення (там, де отримують продану дитину) та транзитній країні (через яку слідує дитина). Водночас діти можуть продаватися й у межах однієї країни.

Продаж в межах країни – менш поширене явище, ніж продаж за кордон. Але якщо таке трапляється, то це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування, місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз. Багато дітей,



які потерпіли від зовнішньої торгівлі, одночасно постраждали і від внутрішньої. В Україні діти найчастіше потерпають від внутрішньої торгівлі людьми.

Основні способи втягнення дітей в торгівлю людьми – це пропонування привабливих умов. Проте є багато випадків, котрі свідчать про використання вербувальниками примусу у той чи інший спосіб або погроз. Деякі з потерпілих у віці 11–18 років були доведені до несвідомого стану в результаті вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів, і у такому стані їх вивозили. Важливо відзначити, що вербувальники заманюють дітей навіть із цілком благополучних родин.



## ТЕМА: БЕЗПЕКА – НЕБЕЗПЕКА (2 частини)

**Мета:** сприяти усвідомленому вмінню розрізняти безпеку/небезпеку; формувати у підлітків навички безпечної поведінки.

### - ЧАСТИНА 2 -

#### **Завдання:**

- ❖ визначити та повідомити правила безпечної поведінки у складних життєвих ситуаціях;
- ❖ формувати вміння сказати «ні» у небезпечних ситуаціях.

**Ключові слова:** насильство, експлуатація дитячої праці, торгівля дітьми, втягнення у злочинну діяльність.

**Матеріали та обладнання:** комплект карток (жовтих, червоних, зелених) для п'яти груп, картки із ситуаціями.

#### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Асоціація» (5 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Виявлення небезпек» (5 хв.).
4. Обговорення життєвих ризикованих ситуацій (20 хв.).
5. Вправа «Так, ні» (10 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).



ХІД ЗАНЯТТЯ:

### ■■■ Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог наголошує на тому, що іноді немає ніякої можливості уникнути ризиків, але завжди потрібно шукати можливість їх мінімізувати, при цьому достатньо знати нескладні правила, щоб не ризикувати дарма.

### ■■■ Вправа «Асоціація» (5 хв.)

Педагог називає перше слово або словосполучення, пов'язане з темою заняття, наприклад «торгівля людьми» або «експлуатація». У відповідь учні по черзі мають сказати слово, яке асоціюється з ним, наприклад, «гроші», «подорож», «насильство», «обман», «праця». Таким чином, утворюється ланцюжок асоціацій, які записують на дошці або фліп-чарті/ватмані.

Після проведення вправи можна акцентувати увагу учасників на тому, що наші асоціації відображають характерні ситуації, які трапляються з людьми і становлять небезпеку для них.

Далі педагог пропонує учням спробувати самостійно визначити термін «небезпека», ґрунтуючись на визначеному на попередньому занятті терміні «безпека». Після 2-хвилинної самостійної роботи педагог пропонує зачитати отримані результати всій групі.

---

### До уваги педагога

*Небезпека* – стан відсутності захищеності особи чи групи, що загрожує її життю чи здоров'ю, при якому не задовольняються потреби людини і порушуються її права.

Слід зосередити увагу учнів, що тільки «відсутність способів задоволення потреб» не означає небезпеку. Іноді наявні способи задоволення самі по собі становлять ризик. Тому слід звертати увагу на те, щоб потреби задовольнялися безпечним чином.

---

### ■■■ Інформаційне повідомлення «Виявлення небезпек» (5 хв.)

Педагог пропонує алгоритм, завдяки якому можна оцінити небезпеки:



1. Виявити загрози.
2. Визначити, хто і яким чином несе в собі загрозу.
3. Оцінити загрози.
4. Обрати засоби/шляхи захисту.
5. Реалізувати їх.
6. Якщо необхідно, переглянути отримані оцінки і відновити їх (щоб знову не потрапити в ризиковану ситуацію).

### ■■■ Обговорення життєвих ризикованих ситуацій (20 хв.)

Педагог знайомить учнів із різними типами ризикованих ситуацій. Він повідомляє, що існує три основні категорії ризику: дуже ризикована ситуація; ситуація з низьким чи можливим ризиком; ситуація з відсутнім ризиком. Для того, щоб оцінити ситуацію, слід передусім оцінити ступінь ризику, який може виникнути.

Наступним кроком вправи є об'єднання учнів у п'ять груп. Кожна з них має обговорити запропоновані ситуації (див. Роздатковий матеріал). Далі представники груп по черзі зачитують їх і оцінюють ризик.

---

#### До уваги педагога

Потрібно детально обговорити ті ситуації, щодо яких групи не дійшли згоди. Доцільно використовувати прийом «Світлофор» для означення категорії ризикованої ситуації (червона картка – дуже ризикована ситуація; жовта – ситуація з низьким чи можливим ризиком; зелена – ситуація з відсутнім ризиком).

---

### ■■■ Вправа «Так, ні» (10 хв.)

Педагог повідомляє, що інколи потрібно не тільки розпізнавати ризиковані ситуації і уникати ризикованих дій, а й вміти протистояти ризикованій пропозиції.

Далі підлітки об'єднуються у пари. Один з учнів в парі постійно повторює слово «Так!» з різною інтонацією, ніби вмовляє свого партнера. Другий – має постійно відповідати «Ні!» Потім – зміна ролей.



### Запитання для обговорення:

- ❖ Чи легко було наполягати на своєму?
- ❖ В якій позиції було легше: вмовляти чи заперечувати?
- ❖ Чи були моменти, коли хотілося поступитися?

### ■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог пропонує підліткам дати відповіді на такі запитання:

- ❖ Що нового ви дізналися під час проведення занять?
- ❖ Де ці знання можна використати?
- ❖ Про що з почутого ви б розповіли друзям?

### **Література:**

1. Воронцова Т. В. Школа проти СНІДу. Профілактика ризикованої поведінки : посібник для вчителя / Т. В. Воронцова, В. С. Понаморенко. – К. : Алатон, 2005. – 256 с.
2. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / Є. П. Желібо, Н. М. Заверуха, В. В. Зацарний ; за ред. Є. П. Желібо. – 4-е вид. – К. : Каравела, 2005. – 344 с.
3. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.] ; за ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
4. Сходінки до здоров'я : настільна книга учнів – тренера / кол. авт.-упорядн.: В. С. Петрович, О. Ю. Курінова, Ф. П. Шульган, А. С. Волох. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 124 с.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

## ЖИТТЄВІ РИЗИКОВАНІ СИТУАЦІЇ

**Ситуація 1.** Дмитра покинула дівчина. Сказала, що їй з ним нецікаво, все одне і те ж, немає різноманітності, нудно, немає гостроти відчуттів. Дмитро тривалий час не виходив з будинку, переживаючи розлучення. Але одного разу друг запросив його на тусовку, сказав, що там буде весело, а Дмитру треба розв'язатися, викинути все з голови. Він неохоче погодився. На тусовку вони трохи запізнилися, веселість вже була в самому розпалі. Дмитру кинулося в очі, що багато хто був незвично збуджений, дивно рухався, у розмовах раз у раз прослизали слова «травичка, баян, ширяти». Якийсь час він пробував розважитися, але це йому не вдавалося, і він почав збиратися додому. Друг сказав, що так Дмитро нічого не доб'ється, і якщо він хоче вирішити свої проблеми раз і назавжди, то треба трохи «прийняти», тим паче, що з одного разу ніхто не зникає, а якщо не сподобається, то можна кинути у будь-який момент.

**Ситуація 2.** Світланка обожнювала Децла, він був її кумиром. Усі стіни в її кімнаті були обвішані його постерами, вона постійно скрізь ходила в навушниках. Одного разу збулася їй мрія, вона дістала квитки на концерт Децла. Світланка підбрала відповідний одяг, мріяла вразити свого кумира в саме серце. Але в натовпі підлітків їй вдалося влаштуватися тільки з краю стадіону, звідки нічого не було видно. Засмучена, вона поверталася з концерту, мимо йшли репері, вони махали руками і голосно сперечалися. Світланка почула, як один із них сказав, що Децл покурює травичку. Вона раніше чула про наркотики і у свій час спілкувалася з дівчиною, яка потім стала наркоманкою. «Ось що нас зближуватиме, коханий», – подумала Світланка. Увечері вона подзвонила своїй колишній подрузі і домовилася про зустріч.

**Ситуація 3.** Ігорю терміново були потрібні гроші на новий імпортний велосипед. Він пробував продавати касети, книги, але все це було дуже довго, а мрія не могла більше чекати. І тут дядько Володя, знайомий із сусіднього під'їзду, попросив його віднести невеликий згорток за адресою і обіцяв добре заплатити, якщо Ігор нікому нічого не скаже. Ігор завжди захоплювався дядьком Володею, його джипом і мобількою. У квартирі за адресою нікого не опинилося. Ігор сів на підвіконня в під'їзді почекати. З цікавості він розвернув згорток. Там був білий порошок у маленькому пакетику. Наркотик – зрозумів Ігор. Дорога штука! А якщо спробувати? Коли ще вдасться, а в житті потрібно все випробувати, щоб стати справжнім чоловіком. Буде, що розповісти друзям. Ігор, обе-

режно надірвавши збоку пакетик, прийняв. Про те, як він пояснить це все дядькові Володі, він у цей момент не думав.

**Ситуація 4.** Володя – новачок в цій школі. Відчуває себе самотнім, ще не знайшов нових друзів. По дорозі в школу зустрів двох неформальних лідерів класу – Петра і Сашу. Вони запросили піти до Саші додому і випити горілки, переконуючи Володю, що про це ніхто не дізнається, туди ще прийдуть дівчатка, і вони добре повеселяться.

**Ситуація 5.** Андрій разом із подругою був на дні народженні свого приятеля. Випили шампанського. Усі розмовляли, веселилися. Один із приятелів сказав, що вина явно недостатньо, і дістав дві літрові пляшки горілки. Він активно почав пропонувати всім випити. Дівчина Андрія горілку не п'є, а він сам випив чарку. Усім налили ще. Подруга просила Андрія не пити більше, але всі навколо умовляли: «Ти що, не чоловік?» і т.п.

**Ситуація 6.** Ігор зібрався на дискотеку. Раніше на дискотеках він завжди відчував незручність і збентеження, коли запрошував дівчину потанцювати. На цей раз друзі запропонували Ігорю «найсильніший» рецепт від нерішучості – випити сто грамів «для хоробрості».

**Ситуація 7.** Одного разу в шкільному туалеті старший за віком учень простягнув Колі сигарету з пропозицією спробувати. Він відмовився. Тоді хлопці почали висміювати Колю, кажучи при цьому, що він ще малий, не доріс, що «синок матері». Колі було дуже образливо ще і тому, що там стояли значущі, авторитетні хлопці.

**Ситуація 8.** Костя приїхав до своїх родичів на відпочинок. Одного разу його взяли на рибалку з ночівлею. Увечері за юшкою його дядько відкрив пляшку горілки, випив разом з другом по стопці. Через деякий час знову налив собі, другу, а третю склянку протягнув хлопцю. Він сказав: «Бери, не бійся. Ніхто не дізнається. Я, твій дядько, дозволяю тобі небагато спробувати, щоб тепліше було».

**Ситуація 9.** Тетянка та Наталка вирішили на вихідних поїхати на дискотеку до районного центру. Подруги казали, що там більше гарних хлопців та музика веселіша. Справді, вечір був дуже веселий – багато нових знайомих, танців, пригощань. Дівчата і не помітили, як прийшов час останнього автобуса. Компанія нових знайомих – четверо хлопців запропонували провести дівчат додому.



## ТЕМА: МОЯ ПОВЕДІНКА В КОНФЛІКТІ/ НЕБЕЗПЕЧНІЙ СИТУАЦІЇ

---

**Мета:** формувати навички гідної поведінки у конфлікті.

**Завдання:**

- ❖ дати визначення поняття «конфлікт»;
- ❖ розглянути причини виникнення та етапи розвитку конфлікту;
- ❖ навчити підлітків аналізувати конфліктні ситуації;
- ❖ визначити шляхи попередження та способи вирішення конфлікту.

**Ключові слова:** небезпечна ситуація, конфлікт, джерела конфліктів, співробітництво, суперництво, домовленість, поступка, уникання.

**Матеріали та обладнання:** картки з написами, плакат з малюнками.

**ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Творче завдання «Асоціації зі словом “конфлікт”» (8 хв.).
3. Робота з наочним зображенням (4 хв.).
4. Мозковий штурм «Чому виникають конфлікти?» (6 хв.).
5. Інформаційне повідомлення «Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях» (8 хв.).
6. Вправа «Мої дії у конфлікті» (11 хв.).
7. Підбиття підсумків (3 хв.).





## ХІД ЗАНЯТТЯ

**III Вступне слово педагога (5 хв.)**

Педагог нагадує, що на попередніх зустрічах йшлося про упереджене ставлення та стереотипи. Далі він пропонує учням дати відповіді на запитання:

- ❖ Що може бути наслідком упередженого ставлення до людини? (Неприйняття іншого, суперечка з ним, ворожість тощо).
- ❖ Чи завжди терпляче ми поводимося з друзями, ровесниками, батьками?

Педагог зазначає, що у підлітковий період (13–15 років) у людей виникає посилене прагнення до незалежності, самостійності, гостре бажання будь-що проявити себе, а також трапляється неправильна оцінка своїх можливостей і здібностей, що нерідко призводить до виникнення конфліктних ситуацій і непорозумінь як з оточуючими, так і з самим собою.

Педагог оголошує тему: «Моя поведінка в конфлікті/небезпечній ситуації». Він зазначає, що сьогодні підлітки ознайомляться із сутністю конфліктів, причинами їх виникнення, спробують навчитися попереджувати конфлікт, а також дізнаються, як його успішно вирішувати, коли конфлікт усе ж таки виникає.

Педагог говорить про те, що кожна людина має власний життєвий досвід і всі сприймають світ по-різному. Він пояснює, що відмінності у переконаннях, цінностях, потребах, емоціях часом спричиняють розходження, незгоди, ускладнення у спілкуванні, наслідком яких може стати конфлікт.

**III Творче завдання «Асоціації зі словом “конфлікт”» (8 хв.)**

Педагог об'єднує учнів в групи по п'ять–шість осіб і просить їх написати якомога більше слів, які вони асоціюють з поняттям «конфлікт», і зобразити це поняття в малюнках. Потім усі роботи групи розвішуються на стіні, утворюючи стіну «графіті». За допомогою фраз, записаних на аркушах, кожна група формулює своє загальне визначення поняття «конфлікт». Педагог пропонує учням обмінятися ідеями та дати відповіді на запитання:

- ❖ Які слова/образи виникають найчастіше?
- ❖ Чи є серед них позитивні або негативні?
- ❖ Які групи і як хотіли б доповнити свої презентації?
- ❖ Які слова/образи найсильніші?



- ❖ Яке визначення конфлікту здається вам найзрозумілішим?
- ❖ Які були позитивні визначення конфлікту?

### До уваги педагога

Визначення конфлікту подано в Інформаційних матеріалах для педагога.

### III Робота з наочним зображенням (4 хв.)

Педагог зазначає, що наочно конфлікт можна уявити у вигляді айсберга, у якого видно тільки надводну частину, а все, що під водою, сховане (див. рис.1 у Демонстраційно-ілюстративному матеріалі). Ця проста схема свідчить про те, що відсутність співпраці, погане спілкування, недооцінка і неповага до особистості не вирішують конфлікту, а будь-які спроби поверхових, зовнішніх впливів будуть марними. Проблеми ж, котрі викликали конфлікт, залишаться десь глибоко.

На рис. 2 (див. Демонстративно-ілюстративний матеріал) видно, що вміння ефективного спілкування, співпраці й позитивного ствердження особистості значно полегшує вирішення конфліктної ситуації. Педагог повідомляє, що це буде предметом подальшої розмови.

### III Мозковий штурм «Чому виникають конфлікти?» (6 хв.)

Педагог зазначає, що непорозуміння виникають із різних причин (мають різні джерела), і пропонує назвати найбільш типові, які можуть призвести до конфліктів. Один з учасників чи педагог записує їх на дошці. Окремо можна виділити можливі джерела конфліктів між учнями та їхніми батьками, а також між друзями. Узагальнюючи відповіді підлітків, педагог звертає їхню увагу на рис. 3 (див. Демонстраційно-ілюстративний матеріал).

### До уваги педагога

Детальніше про джерела конфлікту дізнайтеся з Інформаційних матеріалів для педагога.

### III Інформаційне повідомлення «Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях» (8 хв.)

Педагог повідомляє, що коли люди багато часу проводять разом, то, природно,



виникають конфлікти. Вони можуть бути вирішені позитивно або негативно. Знання про вирішення конфліктів допомагають сім'ям і друзям мирно співіснувати. Є велика можливість подолати конфлікти, якщо вчасно почати їх вирішувати, а не затягувати або ігнорувати. Педагог знайомить підлітків з основними стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях. Він звертає особливу увагу учнів на п'ять основних способів вирішення конфлікту: співробітництво, суперництво, домовленість, поступка, уникання. Учитель говорить про те, що кожна людина використовує, як правило, усі ці способи, але деяким надає перевагу (див. Інформаційні матеріали для педагога).

### III Вправа «Мої дії у конфлікті» (11 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у 5 підгруп. Кожній пропонує на вибір картки до вправи «Мої дії в конфлікті» (див. Роздатковий матеріал).

Завдання для підгруп: обговорити, підготувати і продемонструвати конфліктну ситуацію, в якій простежується певний вид поведінки.

Запитання для обговорення:

- ❖ Як цей вид поведінки в конфлікті впливав на ваш емоційний стан, ваші почуття?
- ❖ Які причини спонукають людей обирати такий стиль поведінки у конфлікті?

### III Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог зазначає, що сьогоднішня зустріч була присвячена ознайомленню із сутністю конфліктів, причинами їх виникнення, їх типами та стадіями розвитку. Далі він пропонує підліткам дати відповіді на запитання:

- ❖ Назвіть відомі вам способи вирішення конфлікту?
- ❖ Чому вміння врегульовувати конфлікти є таким важливим у житті людей?

Завершуючи заняття, педагог наголошує, що зневага до осмислення суті конфлікту, шляхів його вирішення призводить до того, що він виходить з-під контролю дійових осіб, спричиняючи непередбачувані, часом драматичні наслідки. Розуміння ж коренів конфліктів, їхньої суті, механізмів подолання, можливих наслідків дає змогу регулювати конфлікти, дієво їх вирішувати, не порушуючи прав людини, не застосовуючи насильства, використовувати їхній позитивний потенціал.



## Література

1. Анцупов А. Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе / А. Я. Анцупов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 208 с.: ил. – (Библиотека школьного психолога).
2. Васильев Н. Н. Тренинг преодоления конфликтов / Н. Н. Васильев. – С-Пб. : Речь, 2003. – 170 с.
3. Гірник А. М. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження : навч. посіб. / А. М. Гірник, А. Ю. Бобро ; Укр. акад. держ. упр. – К. : Основи, 2004. – 174 с.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – С-Пб. [и др.] : Питер, 2005. – 464 с. – (Серия “Мастера психологии”).
5. Громадянська освіта : навч. посіб. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Р. А. Арцишевський, Т. В. Банка, І. М. Гейко [та ін.]. – К., 2002.– 152 с.
6. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич ; М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, Ін-т соц. реабілітації та розв. дитини. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 456 с.
7. Жизненные навыки : пособие для учителя : 8–9 кл./ Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ [и др.]. – Кишенеу : ARC, 2005. – 180 с.
8. Козлов В. В. Управление конфликтом / В. В. Козлов, А. А. Козлова. – М. : Экзамен, 2004. – 222 с.
9. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С.232–252.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

**Визначення конфлікту**

Існує кілька визначень конфлікту, наприклад:

*конфлікт* (від латинського *conflictus*) означає зіткнення протилежних інтересів, цілей, поглядів, тощо окремих людей, соціальних груп, націй, держав;

*конфлікт* – стан, який виникає, коли двоє чи більше сторін вважають, що мають несумісні прагнення;

*конфлікт* – нерозуміння, котре виникає між двома чи більше особами;

*конфлікт* – це прояв неузгодженості інтересів, незгода між двома чи більше сторонами, коли кожна з них намагається зробити так, щоб було прийнято саме її позицію, і стати на заваді іншій стороні чинити те саме.

Попри різницю у визначеннях, зрозуміло, що основою конфліктів є відмінність у світорозумінні, уявленнях про добро і зло. А оскільки відмінності й навіть суперечності – цілком нормальне явище суспільного життя, то і конфлікти є його невід’ємною властивістю.

**Джерела конфліктів**

Більшість конфліктів, в яких люди беруть участь, можна згрупувати в декілька блоків:

- ❖ конфлікти, що виникають через нестачу матеріальних ресурсів;
- ❖ конфлікти, пов’язані з бажаннями, прагненнями, потребами;
- ❖ конфлікти, викликані відмінністю інтересів;
- ❖ конфлікти, в основі яких лежать ситуації суперництва, нетерпимості, ворожості;
- ❖ конфлікти, викликані невідповідністю вираження емоцій, невмінням спілкуватись;
- ❖ конфлікти, які виникають у зв’язку з розподілом владних повноважень;
- ❖ конфлікти з приводу найважливіших життєвих ідей та установок.

Можливі джерела конфліктів між учнями і їхніми батьками:

- ❖ порушення правил;



- ❖ проблеми особистого життя – батьки хочуть усе знати, а учень хоче мати свої таємниці;
- ❖ проблеми, пов'язані з дорослішанням, – підліток хоче мати можливість вибрати свої цінності, пріоритети, друзів, місця для відвідування, тоді як батьки не можуть примиритися з думкою, що підліток дорослішає.

Можливі джерела конфліктів між друзями:

- ❖ відмінності в думках, пріоритетах і цінностях – коли друзі відрізняються один від одного, це добре, але іноді ці відмінності приводять до суперечок;
- ❖ конкуренція – іноді спроби підлітків у чому-небудь обійти один одного стають дуже інтенсивними і загрожують дружбі;
- ❖ жарти, дражнилки та інші фрази, які принижують людей, – іноді це весело і ніхто не ображається, але бувають випадки, коли ці жарти є дуже злісними, начебто вони виходять від недруга;
- ❖ непривабливі вчинки – можливо, іншому був виданий секрет або розпущені плітки, або просто товариш не став на сторону підлітка, коли хтось погано з ним обійшовся або образив його.

### Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях

Якщо конфлікт, передусім міжособистісний, попередити не вдалося, то виникає проблема його врегулювання і вирішення. Коли ми перебуваємо у конфліктній ситуації, для ефективнішого її вирішення необхідно обрати належний спосіб поведінки, який озброїть певною стратегією.

Є п'ять основних способів врегулювання конфлікту: співробітництво, суперництво, домовленість, поступка, уникання.

Кожна людина, як правило, використовує всі ці способи, але, звичайно, має пріоритетні. Щоб обрати свій стиль поведінки у конкретному конфлікті, варто ознайомитися з умовами застосування кожного з п'яти способів вирішення конфлікту. *(Для більшої образності кожен із запропонованих способів можна умовно асоціювати з певною твариною).*

При співробітництві людина прагне до встановлення рівності власних інтересів й інтересів партнера. Співробітництво рекомендовано використовувати в таких ситуаціях:

- ❖ вирішення проблеми дуже важливе для обох сторін, і ніхто не хоче від



нього відмовитися;

- ❖ обидва учасники конфлікту спроможні викласти суть своїх інтересів і вислухати один одного, а також розробити спільні цілі й шляхи їх досягнення;
- ❖ обидві втягнені у конфлікт сторони наділені однаковою владою або не помічають різниці у становищі.

**СОВА.** Конструктивна співпраця – дуже високо цінує як особисті цілі, так і міжособистісні стосунки. Розглядає конфлікти як проблеми, які потрібно вирішувати, і шукає шляхи їх вирішення, які відповідали б як особистим інтересам, так й інтересам протилежної сторони.

При суперництві людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей і взаємин з ними. Суперництво доцільно застосовувати за таких обставин:

- ❖ у разі критичної ситуації, яка потребує миттєвого реагування;
- ❖ результат дуже важливий для одного з учасників, і він робить велику ставку на свій варіант вирішення проблеми;
- ❖ рішення необхідно прийняти швидко, і учасники, маючи достатньо влади для цього, як правило, використовують напористу, а часом й агресивну тактику.

**АКУЛА.** Агресія/примус – намагається домінувати над своїми супротивниками і нав'язати їм певне вирішення конфлікту.

Домовленість на ґрунті взаємних поступок пов'язується з поведінкою людини, яка дозволяє частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера. Домовленість найефективніша за таких умов:

- ❖ учасників може влаштувати тимчасове рішення;
- ❖ обидві сторони мають однакову владу і однакові шанси на успіх;
- ❖ усі учасники змінюють свою точку зору і приймають зміни стосовно цілей та шляхів їх досягнення.

**ЛИСИЦЯ.** Компроміс – прагне йти на домовленість; частково відмовляється від особистих цілей, переконуючи протилежну сторону зробити те ж саме.

Поступка – це стиль поведінки в конфлікті, при якому учасник конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини. Поступка ви-



правдана у таких ситуаціях:

- ❖ учасника конфлікту не дуже турбує те, що трапалося;
- ❖ він хоче зберегти мир і добрі стосунки з іншими людьми;
- ❖ один із учасників розуміє, що правда не на його боці.

**ВЕДМЕЖА.** Залагоджування/поступки – хоче подобатися всім. Він думає, що всіх конфліктів слід уникати в ім'я гармонії і що люди не можуть сперечатися, не псуючи відносин.

Уникання характерне для тих випадків, коли учасники конфліктів відмовляються і від власних інтересів, і від підтримки позитивних відносин із партнером. Уникання рекомендується застосовувати, коли:

- ❖ результат не дуже важливий для учасників конфлікту;
- ❖ вони знають, що не можуть, чи навіть не хочуть вирішити конфлікт на свою користь;
- ❖ ситуація дуже складна, і учасник конфлікту відчуває, що вирішення конфлікту потребує занадто багато його зусиль.

**ЧЕРЕПАХА.** Відступ – ховається у свій панцир для того, щоб уникнути конфлікту. Вона відмовляється від своїх цілей і особистих відносин.





## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

## КАРТКИ ДО ВПРАВИ «МОЇ ДІЇ В КОНФЛІКТІ»

<p><i>Суперництво</i></p> <p>«Щоб я переміг, ти повинен програти»</p>
<p><i>Поступка</i></p> <p>«Щоб ти виграв, я повинен програти»</p>
<p><i>Домовленість</i></p> <p>«Щоб кожен із нас щось виграв, кожен повинен щось програти»</p>
<p><i>Співробітництво</i></p> <p>«Щоб я виграв, ти теж повинен виграти»</p>
<p><i>Уникання</i></p> <p>«Ми обидва залишаємось у програті»</p>



## ДЕМОНСТРАЦІЙНО-ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

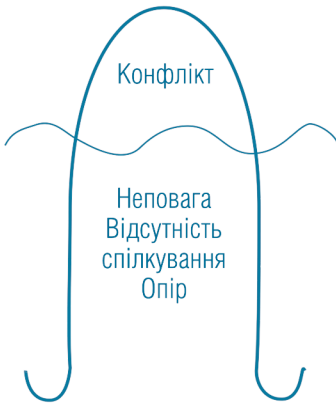


рис. 1

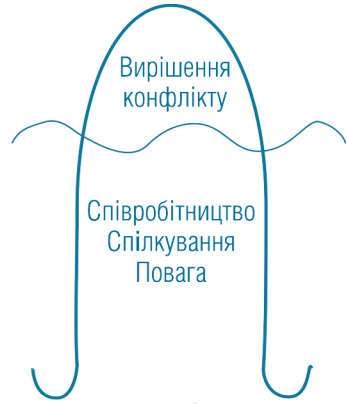


рис. 2

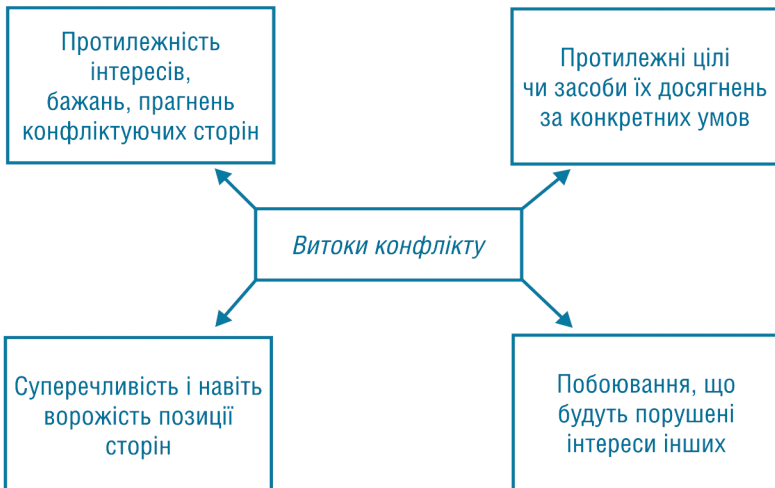


рис. 3



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Непорозуміння, суперечки і конфлікти є невід'ємною частиною нашого життя. Вони виникають тому, що усі ми різні, по-різному бачимо і сприймаємо речі, події, вчинки й дії людей. Але саме ці різниці та викликане ними напруження лише допомагають нам з'ясувати істину, рухають людське суспільство вперед. Тож уміння спілкуватися так, щоб враховувати людську багатоманітність, швидко і результативно досягати спільної думки при взаємній згоді сторін стає одним із найважливіших елементів особистої культури. Розуміння природи і причин конфліктів, їхньої суті, механізмів подолання, стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях, їхніх можливих наслідків дає змогу регулювати конфлікти, конструктивно їх вирішувати, не порушуючи прав людини, не застосовуючи насильства, використовувати їхній позитивний потенціал. Німецький філософ Р. Дарендорф влучно зауважив, що «той, хто вміє впоратися з конфліктами шляхом їх визнання та регуляції, бере під свій контроль ритм історії...» Дізнайтесь у вашої дитини, про що йшлося на заняттях, про її розуміння та відчуття конфлікту. Спробуйте практикувати у вашій сім'ї різні способи вирішення непорозумінь.



## ТЕМА: ЯК ПРИЙМАТИ РІШЕННЯ (2 частини)

**Мета:** відпрацювати у підлітків уміння приймати рішення, показати важливість особистої відповідальності за прийняте рішення.

### - ЧАСТИНА 1 -

#### **Завдання:**

- ❖ сприяти усвідомленню важливості прийняття відповідальних рішень;
- ❖ ознайомити підлітків із послідовністю (алгоритмом) прийняття відповідальних рішень.

**Ключові слова:** рішення, послідовність (алгоритм) прийняття рішення.

**Матеріали та обладнання:** 4 паперових конверти розміром 30x20 см, маркери, степлер, банан, гірчиця, пляшка 0,5 л, заповнена водою, 1 гривня, цибулина, плакат «Алгоритм прийняття рішень», стрічки по 20 см за кількістю учасників, картки.

#### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (1 хв.).
2. Вправа «Обери пакет» (19 хв.).
3. Вправа «Ситуації, що потребують рішення» (7 хв.).
4. Інформаційне повідомлення педагога (7 хв.).
5. Вправа «Стрічка» (8 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

## ХІД ЗАНЯТТЯ

### ■■■ Вступне слово педагога (1 хв.)

Педагог презентує тему, знайомить підлітків із завданнями заняття.

### ■■■ Вправа «Обери пакет» (19 хв.)

Педагог запитує учнів, як вони можуть пояснити слово «рішення». Далі узагальнює відповіді і пояснює, що *рішення* – це дія, до якої людина вирішила вдатися після обмірковування ситуації, з якої потрібно знайти вихід. Рішення може бути прийняте як в результаті аналізу, так і спонтанно.

Педагог пропонує підліткам розказати, які рішення їм доводилося приймати сьогодні. Відповіді записуються на дошці чи аркуші паперу. Можливо, учні дадуть такі відповіді: коли вставати, що вдягати, що снідати, йти до школи чи ні і т. ін.

### До уваги педагога

Запишіть кілька рішень і, за можливості, розставте їх по порядку: від найпростішого до найбільш складного (наприклад, вирішити, почистити зуби чи ні; вирішити, коли прокидатися; вирішити, коли йти до школи; вирішити, в якому гуртку навчатися; вирішити, піти вчитися в інститут або піти працювати; вирішити, до якого інституту вступати; вирішити, чи розказати вчителю про випадок крадіжки в класі, якщо людина, яка щось вкрала, – ваш друг; вирішити, чи вступати у відносини сексуальної близькості до шлюбу; вирішити, як вчинити, якщо знайомі запропонували знятися у приватному кіно за гроші).

Зверніть увагу учнів на те, що кожен день ми приймаємо рішення. Якщо справа стосується рішень, від яких залежить твоє здоров'я, безпека, спокій близьких, то дуже корисно володіти інформацією, як приймати відповідальні рішення.

До початку заняття заготовте 4 пакети-конверти. Позначте їх номерами. Покладіть у 1-й конверт – банан та гірчицю, у 2-й – пляшку (0,5) з водою з-під крану, у 3-й – цибулину, у 4-й – односторонню купюру.

Скріпіть конверти степлером або заклейте їх.

На наступному етапі педагог розкладає 4 підготовлених пакети (учні не знають, що в них) на підлогу у горизонтальну лінію і просить трьох бажаних вибрати один із них, потім стати за обраним пакетом (один пакет залишається не обра-



ним). Після цього педагог пропонує учасникам переглянути своє рішення. Він запитує, чи не хотіли б вони поміняти пакети? Після того, як зроблено вибір, педагог запитує трьох добровольців, яким чином відбувався їхній вибір. Відповіді можуть бути такі: «Мені подобається номер пакета», «Це моє улюблене число», «Пакет був ближче усього до мене», «Вони сказали мені взяти цей» і т. ін.

Далі педагог пропонує учасникам взяти свої пакети за один куточок, підняти їх над підлогою не вище ніж на 10 сантиметрів, і покласти на місце. Потім він запитує, чи не бажають учасники помінятися пакетами або взяти замість свого пакет, що залишився. Якщо хтось поміняв пакет, запитує, чому він це зробив.

---

### До уваги педагога

Якщо два учні хочуть обрати один і той самий пакет, поясніть, що важливо, щоб кожен вибрав і взяв пакет, і якщо пакет вже вибраний одним учнем, іншому необхідно вибрати з тих пакетів, що залишилися.

---

Педагог пропонує учасникам взяти пакети. Цього разу вони можуть робити з ними, що хочуть. Не можна тільки відкривати пакети.

Після того, як учасники дослідили пакети, педагог просить зробити остаточний вибір. Потім запитує, чи не хоче хтось із групи взяти пакет, який залишився.

Далі педагог пропонує учасникам зайняти своє місце, відкрити пакети, ознайомитися з їхнім змістом самим, показати групі, що в них, і проводить обговорення.

---

### До уваги педагога

Додайте до обговорення такі моменти:

---

Пакет 1 виглядав привабливо тому, що лежав на боці (через банан). Люди часто щось роблять з **цікавості**. У пакеті 1 був банан і гірчиця, тобто те, що можна з'їсти, і це позитивний наслідок прийнятого рішення. А якщо педагог попросить намазати банан гірчицею і з'їсти? Тобто іноді ми не знаємо, які будуть наслідки прийнятого рішення: принаймні, воно може викликати незручність, розгублення.

У пакеті 2 – пляшка з водою, але, на жаль, це не «Живчик», не мінеральна вода, а просто вода з крану.

Отримана інформація була помилковою. Точно визначити, яка вода у пляшці,



було дуже важко. На основі наявної, але неповної інформації ми намагаємося прийняти правильне рішення, але результат виявляється зовсім неочікуваним.

Пакет 3 схожий на пакет з яблуком. Тільки якщо відчуті запах, можна визначити, що це цибуля, а не яблуко. Іноді ми приймаємо рішення дуже швидко і втрачаємо частину важливої й необхідної нам інформації. У цьому випадку наслідки не позитивні, оскільки цибуля - не смачне яблуко. Але і не зовсім негативні – адже педагог не казав, що необхідно з'їсти те, що в пакеті!

Вміст пакета 4 неможливо було визначити. Більше того, здавалося, що там нічого немає. На дотик можна було встановити наявність чогось паперового усередині. Але який саме папір – при закритому пакеті визначити неможливо. Тому при виборі цього пакета є ризик. У цьому випадку він невеликий і позитивний, але буває, що ризиковане рішення може мати цілком небезпечні наслідки, коли є ризик – справа небезпечна.

---

### До уваги педагога

Підкресліть, що в учасників не було ніякої інформації про те, що в пакетах. Без інформації дуже складно прийняти правильне рішення.

---

Далі педагог проводить обговорення результатів вправи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Якщо взяти до уваги досвід вибору конвертів, які висновки можна зробити стосовно процесу прийняття відповідального рішення?
- ❖ Що важливо у процесі прийняття рішення (достовірна інформація, наслідки, можлива небезпека)?
- ❖ Коли вибір вже зроблено, хто «пожинає наслідки»?
- ❖ Хто несе відповідальність за прийняття рішення?
- ❖ Від чого залежить остаточний вибір в процесі прийняття рішення (від наслідків)?

---

### До уваги педагога

У разі потреби поясність підліткам, що наслідок – це результат, який впливає з попередньої діяльності.

---

### III Вправа «Ситуації, що потребують рішення» (7 хв.)

Педагог говорить підліткам, що рішення з приводу вибору пакета у попередній вправі, як і наслідки цього рішення, є лише грою, в якій моделювалася ситуація необхідності прийняття рішення. Прийняття рішення в життєвих ситуаціях – річ дуже складна і відповідальна. Життя щоденно буде ставити перед ними все нові й нові завдання, для розв'язання яких потрібно приймати рішення і нести за це відповідальність. Від цього значною мірою залежатиме їхнє професійне, особисте життя.

Педагог роздає підліткам картки і просить їх написати, які серйозні рішення повинні прийняти вони чи їхні друзі незабаром. Ці рішення можуть стосуватися чого завгодно: школи, роботи, родини, друзів, вживання алкоголю і т.д. Педагог просить написати ті рішення, наслідки яких мають велике значення.

#### До уваги педагога

Поясніть, що це завдання конфіденційне, і збережіть в таємниці ситуації, про які ви дізналися.

Педагог збирає картки в коробку, перемішує їх, вибирає п'ять чи шість карток, записує їх зміст на дошці або аркуші паперу, переформулюючи так, щоб зберегти конфіденційність.

Ці картки будуть використані на наступному занятті.

### III Інформаційне повідомлення педагога (7 хв.)

Педагог звертає увагу підлітків, що процес прийняття рішення відбувається за певним алгоритмом і на сьогоднішньому занятті вони матимуть змогу познайомитися з ним. Педагог пояснює термін «алгоритм»:

*Алгоритм* – певна послідовність правил, дій для вирішення проблемної ситуації.

*Прийняття рішень* – це процес розгляду та аналізу ситуації, який передбачає окреслення послідовності дій для досягнення певної цілі.

Педагог вивішує плакат «Алгоритм прийняття рішення» (див. Демонстраційно-ілюстративний матеріал), звертає на нього увагу підлітків і зазначає: «Кожен із нас може навчитися робити правильний вибір. Для цього є декілька методів, один з яких ми зараз розглянемо» (див. Інформаційні матеріали для педагога).





### До уваги педагога

Варто дати визначення поняття «альтернатива». Альтернатива – варіант протилежного рішення, судження за принципом «або-або».

Для того, щоб опрацювати запропонований алгоритм, можна повернутися до вправи «Обери пакет» та розглянути на її результатах алгоритм прийняття рішення. Наприклад:

1. Виникла ситуація, що потребує прийняття рішення (пропозиція педагога взяти пакет).
2. Потрібна інформація, її пошук та аналіз отриманої інформації (добровольці розглядали пакети).
3. Продумування варіантів рішення (наприклад, взяти пакет 1, 2, 3 або 4, не взяти).
4. Аналіз можливих наслідків прийнятого рішення (наслідки, якщо пакет взяти, якщо не взяти).
5. Вибір, особиста відповідальність за прийняття рішення (за прийняте рішення відповідаю я).

### Важливі висновки:

Важливо нагадати учням, що складна, на перший погляд, процедура навчання прийняттю рішень виправдана, а крім того, навичка приймати рішення, яка сформована одного разу, надалі зберігається.

Уміння приймати рішення подібне до вміння писати: для його опанування спочатку слід витратити багато часу і зусиль, але згодом людина навіть не буде замислюватися над процесом (цією процедурою), автоматично використовуючи засвоєний алгоритм.

### III Вправа «Стрічка» (8 хв.)

Кожен учасник отримує невеличку стрічку для того, щоб скористатися «бабусиним засобом». На такій самій стрічці, але більшого розміру, педагог демонструє, як можна допомогти собі запам'ятати всі етапи прийняття рішень. Для



цього повторюється зміст кожного етапу, дії, які необхідно на ньому зробити, і зав'язується на стрічці «вузлик на пам'ять». І так – на кожному етапі. Перебираючи вузлики, важливо ще раз пригадати всі етапи прийняття рішення. Стрічка з вузликами залишається в учасників на пам'ять.

### До уваги педагога

Виконуючи цю вправу, не варто поспішати. Зав'язуючи вузлики, учасники можуть уявляти свої приклади поведінки на тому чи іншому етапі, утворюючи міцніший зв'язок у пам'яті. На початку вправи доцільним було б увести метафору щодо праці балерини – досить важкої і, навіть, нудної (якщо не уявляти кінцевий результат), перш ніж вона виконає свій яскравий танок. Цим можна продемонструвати необхідність певних зусиль на шляху досягнення мети; в нашому випадку – на шляху до вміння приймати власні відповідальні рішення.

### III Підбиття підсумків (3 хв.)

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Які знання учасники отримали?
- ❖ Як ці знання ви використаєте у повсякденному житті?

### До уваги педагога

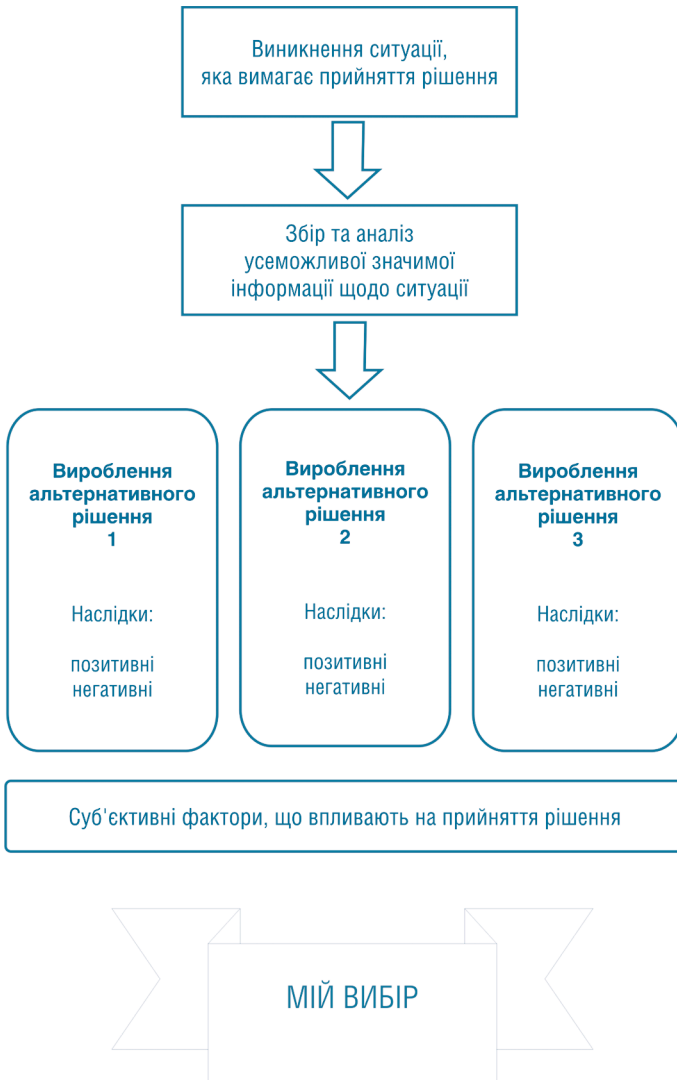
Необхідно звернути увагу учнів на те, що:

- ❖ знання послідовності прийняття відповідального рішення надає можливість бути більш впевненим в ситуаціях, які потребують вирішення;
- ❖ зважування на можливі наслідки того чи іншого рішення дає можливість приймати більш відповідальні й безпечні рішення.



## ДЕМОНСТРАЦІЙНО-ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

## АЛГОРИТМ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

### АЛГОРИТМ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ

*Алгоритм* – набір правил, який дозволяє суто механічно вирішувати будь-яке конкретне завдання, задачу із класу однотипних завдань; певна послідовність правил, дій для вирішення проблемної ситуації.

Метод прийняття рішення передбачає кілька етапів:

**Перший:** перед прийняттям рішення потрібно усвідомити, що ситуація, в якій ти опинився, вимагає цього від тебе.

**Другий:** передбачає зібрати якомога більше інформації про все, що стосується ситуації. Це можуть бути спогади про те, як діяла відома вам людина за таких чи схожих обставин і що з того вийшло, що взагалі вам відомо про ситуацію. Якщо це не термінове рішення, то можна звернутися за допомогою до інших людей, десь знайти інформацію. Якщо ж термінове – покладатися на внутрішній «мозковий штурм», який дуже схожий на те, що відбувається при виконанні такої справи на наших заняттях.

**Третій:** на основі отриманої інформації слід сформулювати мінімум три варіанти рішень.

**Четвертий:** на ньому вас очікує копітка праця. Але ця праця заради самого себе! Необхідно розглянути, які наслідки того чи іншого варіанта будуть для вас позитивними, а які негативними. І так по кожному варіанту.

Тільки після цього будемо в змозі зробити саме свій вибір.

**П'ятий:** прийняти рішення.

### Прийняття рішення – природне право людини

В основі занять з формування в підлітків умінь приймати рішення лежить природне право людини бути вільним у виборі способів задоволення своїх потреб, бажань і різноманітних форм самовираження.

1. «У мене як у вільної людини є право вибору».

Вільною можна назвати лише ту людину, яка має можливість вибирати, як мінімум, з трьох варіантів дій, вчинків, поведінки, способу життя і т. д. Це поло-



ження визначає зміст занять, що пропонуються, і методику їх проведення.

2. *«Я маю право знати варіанти вибору, які є».*

Реалізація права вибору можлива тільки в тому разі, коли людина може ознайомитися з усіма без винятку наявними варіантами. Ніхто не має права приховувати від людини той або інший варіант на підставі яких-небудь причин.

3. *«Я можу зробити правильний вибір, спираючись на детальне знання кожного варіанта».*

Правильний з точки зору людини вибір можливий тільки в тому разі, коли вона може детально вивчити кожний варіант, включаючи його позитивні й негативні наслідки. Причому при викладенні того або іншого варіанта не можна приховувати від людини негативну інформацію. Вона повинна знати якомога більше. Тільки знання стане основою для правильного вибору.

4. *«Я самостійно роблю свій вибір».*

Володіння вичерпною інформацією дозволяє людині самостійно зробити вибір, який у певній ситуації видається їй оптимальним, виправданим, правильним. Самостійні дії щодо вибору є невід'ємною ознакою соціальної активності людини і громадянина.

5. *«Я несу особисту відповідальність за свій вибір».*

Принципова відмінність вільної людини, яка зробила самостійний вибір з декількох можливих альтернатив, полягає в тому, що вона готова нести особисту відповідальність за свій вибір і у разі негативних або небажаних наслідків за жодних обставин не перекидатиме цю відповідальність на інших.



## ТЕМА: ЯК ПРИЙМАТИ РІШЕННЯ (2 частини)

**Мета:** відпрацювати у підлітків уміння приймати рішення, показати важливість особистої відповідальності за прийняте рішення.

- ЧАСТИНА 2 -

### **Завдання:**

- ❖ закріпити знання щодо алгоритму прийняття відповідальних рішень;
- ❖ формувати навички прийняття рішень.

**Ключові слова:** альтернатива, прогнозування, наслідки.

**Матеріали та обладнання:** аркуші паперу А1, маркери, дошка, крейда, плакат «Алгоритм прийняття рішень», картки із ситуаціями з попереднього заняття, скотч.

### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Як працює схема прийняття рішення?» (17 хв.).
3. Вправа «Навчання навичкам прийняття рішення» (20 хв.).
4. Підбиття підсумків (5 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

### III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог запитує учасників, чи використовували вони в повсякденному житті знання, отримані на попередньому занятті. Як саме?

Потім знайомить із завданнями другого заняття на тему «Як приймати рішення».

### III Вправа «Як працює схема прийняття рішення?» (17 хв.)

Педагог вивішує плакат зі схемою, яка відображає алгоритм прийняття рішення (див. Демонстраційно-ілюстративний матеріал попереднього заняття).

Разом з учасниками обирає одну із 5–6 ситуацій, що були визначені на попередньому занятті, й записує її на першому рядку схеми.

#### До уваги педагога

Оберіть ті ситуації, які були переформульовані вами. Це надасть можливість зберегти конфіденційність.

Далі педагог пропонує учасникам відповісти, яка інформація може бути необхідною для того, щоб виробити, а потім прийняти рішення стосовно певної ситуації.

Відповіді записує на плакаті.

На наступному етапі – «Альтернативні рішення» – педагог спочатку нагадує учасникам, що означає слово «альтернатива» (див. попереднє заняття).

Потім пропонує підліткам виробити варіанти прийняття рішень в обраній ситуації і записує їх у рядках схеми:

«Вироблення альтернативного рішення 1».

«Вироблення альтернативного рішення 2».

«Вироблення альтернативного рішення 3».

Далі педагог запитує підлітків, як вони розуміють поняття «наслідки», потім зачитує його визначення, пропонує подумати над можливими негативними і позитивними наслідками вибору щодо кожного рішення та записує ці наслідки на схемі.



*Наслідок* – результат, який впливає з попередньої діяльності.

### До уваги педагога

Додайте очевидні наслідки, про які не згадали учасники. Особливо, якщо вони негативні.

Після того, як підлітки вибрали конкретні варіанти альтернативного рішення, педагог звертає увагу, що на остаточний вибір, як правило, впливає «суб'єктивний фактор» (або фактори), і пояснює підліткам значення цього поняття:

*Суб'єктивні фактори* – це особисті причини (якими можуть бути життєві цінності, принципи, уподобання і т. ін), через які певні альтернативні рішення не можуть бути прийняті, незважаючи на наслідки.

Потім педагог пропонує учасникам подивитися на альтернативні рішення та їхні наслідки і зробити вибір шляхом групового обговорення, тобто прийняти групове рішення з урахуванням суб'єктивного фактору.

### До уваги педагога

Намагайтеся, щоб підлітки прийшли до згоди чи навіть проголосували для прийняття рішення. Підкресліть, що людина приймає рішення зазвичай самостійно, але при цьому може поцікавитися й думкою інших.

Після оголошення підлітками вибраних рішень педагог проводить обговорення.

### Запитання для обговорення:

- ❖ Як можна зробити вибір, якщо ви стоїте перед складним рішенням?
- ❖ Як наслідки та суб'єктивні фактори можуть змусити вас прийняти інше рішення?

### IIIІ Вправа «Навчання навичкам прийняття рішення» (20 хв.)

Педагог нагадує три основних моменти прийняття рішення (проблема, альтернатива, вибір).

### До уваги педагога

Підкресліть, що цю схему необов'язково застосовувати до вирішення несклад-





них проблем (наприклад, чистити зуби чи ні?). Але якщо йдеться про рішення, що можуть вплинути на здоров'я і майбутнє людини чи її оточення, то використання алгоритму прийняття рішень у край необхідне.

Далі підлітки об'єднуються в малі групи, отримують картки з переформульованими ситуаціями з попереднього заняття і, на основі алгоритму прийняття рішень, розписують процес вирішення проблемної ситуації та роблять вибір (час виконання – 10 хв.).

Групи презентують свої напрацювання, а потім педагог проводить обговорення результатів роботи.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Які навички ви здобули, виконуючи цю вправу?
- ❖ Легко чи складно приймати відповідальні рішення?
- ❖ У чому полягає складність?
- ❖ Що робить прийняття рішення легшим (знання алгоритму прийняття рішень)?
- ❖ Якщо ви маєте потребу в додатковій інформації, то до яких джерел звернетеся?
- ❖ Які якості повинна мати людина для того, щоб робити усвідомлений вибір, приймати відповідальні рішення?
- ❖ Чи доводилося вам приймати рішення, які впливали на інших людей? Що відбулося?

#### ■■■ Підбиття підсумків (5 хв.)

Підлітки по черзі продовжують незакінчене речення: «На сьогоднішньому занятті я навчився/лась...».

Педагог роздає учасникам «Поради підлітку», «Прогнозування наслідків» (див. Роздатковий матеріал).



## Література

1. Артемьев П. Психология самопознания, или Как найти формулу жизни / П. Артемьев. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2003. – 304 с. – (Практическая психология).
2. Корисні звички : навч. посіб. для початк. шк. з попередження вживання дітьми тютюну й алкоголю : посіб. для вчителя. – М. ; Вінниця, 2001.
3. Международная федерация социальных работников, Христианский детский фонд, Украинская ассоциация социальных педагогов и специалистов по социальной работе. Летняя школа волонтеров «Формирование здорового образа жизни: возможности волонтерского движения» : рабочие материалы семинара. – Ялта, 6–12 июля 2001 года.
4. Модуль «Твое життя – твій вибір» / Т. Є. Федорченко, І. Г. Сомова, Н. В. Зимівець, Н. О. Лещук, Т. П. Авельцева. – К. : Міленіум, 2002. – 164 с.



### Поради підлітку

Прийняття відповідальних рішень можна звести до п'яти кроків. В ідеалі цю процедуру слід проробляти письмово.

#### 1. Коротке визначення проблеми, що підлягає вирішенню

Перший крок дуже важливий, оскільки часто проблема недостатньо зрозуміла. Найкраще описати проблему від себе: «Як я поведжуся?», «Як я повинен...?», «Що я буду...?» Наприклад, можна так охарактеризувати проблему: «Як я повинен поводитися з другом, який увесь час пропонує мені випити, хоча я вважаю, що пити – недобре?»

#### 2. Визначення альтернативних рішень

Далі ми збираємо інформацію, пов'язану з цією проблемою. Краще знайти щонайменше три ймовірних рішення.

У нашому випадку це: (1) відверто відповісти, що не бажаю пити; (2) уникати друга без пояснення причини; (3) приєднатися до друга і пити разом із ним.

#### 3. Оцінка можливих рішень

Далі ми маємо зважити позитивні та негативні сторони кожного рішення, уявляючи спочатку найкращий результат у кожному випадку, а потім задуматися про найгірший. Це виходить особливо ефективно на папері. Перед нами стоїть завдання – обміркувати наслідки будь-якого нашого рішення з огляду на позитивні та негативні результати.

Часто буває розумно порадитися з іншими, з тими, хто має великий досвід і допоможе нам передбачати можливі наслідки вчинку. Батьки й інші дорослі можуть виявитися досвідченішими, мудрішими щодо прийняття рішень, ніж нам це здається.

Якщо і далі слідувати нашому плану, ми можемо уявити, що зіткнення ваших точок зору може привести до того, що ваш друг або перестане бути вашим другом, або поважатиме вас більше і наслідуватиме ваш приклад. Якщо ви вирішите уникати його, він може образитися, тому що не зрозуміє причини вашого холодного ставлення, це зробить ваші відносини напруженими. Швидше за



все ваш друг використає наданий йому шанс завести інших друзів, схильних випити, а вам – дасть спокій. Якщо ви, пішовши на компроміс зі своєю совістю, вирішите випити разом із другом, це призведе до того, що голос вашої совісті наступного разу звучатиме набагато тихіше; ви ризикуєте перестати чути його зовсім. Крім того, ваші батьки, напевне, будуть засмучені.

#### 4. Прийняття рішення

На цій стадії ми вибираємо кращу можливість. Часто, особливо якщо ми записали усі рішення, краще з них стає очевидним. У випадку з питущим другом ми можемо вирішити, що, йдучи за своїм сумлінням і прямо висловивши власну точку зору, ви віддасте належне вашим цінностям і принципам. Це може виявитися найпростішим і найнадійнішим шляхом зробити дружні стосунки більш глибокими.

#### 5. Оцінка рішення

Спробувавши прийняте рішення на практиці, ми повинні оцінити, чи вирішує воно проблему. Якщо ні, то час знову повернутися до переліку можливих рішень і, за можливості, випробувати інший варіант.



### ПРОГНОЗУВАННЯ НАСЛІДКІВ

Назвіть три можливих наслідки кожного із запропонованих рішень. Потім обведіть **найкращий** вихід із ситуації та підкресліть **найгірший** вихід.

1. Ви хочете схуднути і тому дотримуетесь суворої дієти. Ви прийшли в гості, вам пропонують шматочок смачного торта, й ви вирішили його з'їсти.
2. Микола спізнюється на тренування і вирішує поїхати автомобілем, яким керує хлопець, котрий не має прав водія.
3. Володя вирішив переконати свого друга не палити.
4. Сергій вирішив піти на вечірку, де буде багато алкоголю і не буде дорослих.
5. Валентина вирішила вкрасти у магазині светра.
6. Олександр вирішив покинути школу в середині навчального року.
7. Знайомий пропонує Ірині попрацювати влітку помічницею домогосподарки в Ялті. Вона вирішила погодитись.



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Ваша дитина вже доволі самостійна, щоб приймати власні рішення. Часто це не зовсім легко: вибрати з кількох альтернатив одну найбільш відповідну. Можливо, ви й самі не раз опинялися в ситуації, коли у голові панував хаос, напруження зростало, а знайти вихід видавалося зовсім нереальним. Важко давати рекомендації у таких ситуаціях, але, на наш погляд, у момент розпачу зможе допомогти холодна логіка: вироблені теоретиками менеджменту схеми прийняття рішень, про які ми говорили на заняттях. Поцікавтеся у вашої дитини цією інформацією, запитайте про її думки, розуміння і ставлення до питання процесу прийняття рішень. Якщо це необхідно, спробуйте практикувати чіткий порядок прийняття рішення в ситуаціях, які виникають у вашій сім'ї. Очевидно, нестандартність мислення допоможе вам краще знаходити виходи за різних обставин. Як, наприклад, це сталося у такому жарті:

Чоловік і жінка сперечалися про те, як назвати сина: чоловік хотів дати ім'я на честь свого батька, а дружина – на честь свого. Прийшли вони до мудрого священика і кажуть: «Допоможіть нам, отче!» Священик поцікавився, як звали батька чоловіка. «Петро!» – була відповідь. А жінки? «Теж Петро!» «То у чому ж проблема?» – запитав отець. «Мій батько був млинарем, а її злодієм!» – вигукнув чоловік. Священик задумався на мить і сказав: «Ось що я вам пораджу: назвіть сина Петром. А як виросте і стане млинарем чи злодієм – тоді будете знати, на честь кого його назвали».

## ТЕМА: КОЛО МОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ (2 частини)

**Мета:** навчати підлітків розуміти цінність життєвого досвіду, його значення для становлення та розвитку особистості.

### - ЧАСТИНА 1 -

#### Завдання:

- ❖ з'ясувати поняття «життєвий досвід»;
- ❖ ознайомити учнів із джерелами набуття життєвого досвіду.

**Ключові слова:** життєвий досвід, соціальне оточення.

**Матеріали та обладнання:** аркуші паперу формату А4, фломастери, маркери, фліп-чарт або дошка, ручки.

#### ПЛАН

1. Активізуюча вправа «Поїзд» (4 хв.).
2. Вступне слово педагога (1 хв.).
3. Визначення поняття «життєвий досвід» (5 хв.).
4. Вправа «Гори та долини» (17 хв.).
5. Інформаційне повідомлення «Написання власної біографії» (5 хв.).
6. Вправа «Аркуш, який гуляє по колу» (10 хв.).
7. Підбиття підсумків (3 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**До уваги педагога**

Заняття розпочинається з активізуючої вправи. Ця вправа є грою-моделлю, що створює умови (моделює) набуття досвіду.

**■■■ Активізуюча вправа «Поїзд» (4 хв.)**

Учні тримаються один за одного, імітуючи поїзд – «паровозик» з «вагончиками». «Поїзд» переборює уявні та реальні перешкоди: перестрибує через струмок, їде крізь дрімучий ліс, гори і долини. «Уявні перешкоди» педагог пропонує підліткам уявити, «реальні перешкоди» можна створити, наприклад, побудувати зі стільців. Після першого подолання «перешкод» педагог пропонує учасникам пройти цей шлях ще раз. Після другого подолання «перешкод» пропонує учням нагородити себе аплодисментами. По закінченні вправи проводиться обговорення.

**Запитання для обговорення:**

- ❖ Коли ви швидше справилися із завданням? Чому?
- ❖ Чого ви навчилися під час гри?

**До уваги педагога**

Зверніть увагу учнів на те, що у процесі гри вони долали перешкоди і набули при цьому певного досвіду. Цей досвід допоміг учасникам подолати перешкоди швидше наступного разу.

**■■■ Вступне слово педагога (1 хв.)**

Педагог звертається до підлітків: «Кожна людина має особистий життєвий досвід, який набувається упродовж всього життя. Під час розгляду теми «Коло мого життєвого досвіду» на двох заняттях ви отримаєте можливість дослідити, як відбувається набуття життєвого досвіду, у чому його значення для розвитку особистих якостей, досягнення успіхів у житті. На сьогоднішньому занятті ми розглянемо поняття «життєвий досвід» та познайомимося з джерелами його набуття».





### Визначення поняття «життєвий досвід» (5 хв.)

Педагог пропонує підліткам дати визначення поняттю «життєвий досвід» (час виконання: 2 хв.).

Підлітки, за бажанням, презентують свої напрацювання, а потім педагог пропонує визначення:

*Життєвий досвід* – ґрунтоване на практиці пізнання дійсності, єдність знань, умінь і навичок, які набуваються у процесі спілкування і життєдіяльності людини.

Запитання для обговорення:

- ❖ Про що йдеться у визначенні поняття «життєвий досвід»?
- ❖ Як ви думаєте, яким чином людина набуває досвіду (у спілкуванні, у діяльності, в аналізі того, що відбулося)?

### Вправа «Гори та долини» (17 хв.)

Педагог пропонує учням поставити на аркуші паперу крапку й пояснює, що вона символізує дату їхнього народження. Потім пропонує провести від неї горизонтальну пряму, у кінці якої поставити сьогоднішню дату.

Далі педагог просить підлітків пригадати найбільш значимі події в їхньому житті – і хороші, і погані. Потрібно записати неприємні моменти, події свого життя у нижній частині аркуша (під прямою лінією), а найкращі, найприємніші – у верхній частині (над прямою лінією). Щодо хорошої події, необхідно провести лінію вгору так, щоб утворилась «гора». Відносно поганої – провести лінію вниз так, щоб утворилась «долина». Найгірші моменти життя назвемо «долинами», найкращі – «горами, вершинами».

Педагог пропонує підліткам відмітити, що це були за події, скільки років їм було тоді (час виконання: 7 хв.).

### До уваги педагога

Зверніть увагу учнів, що працювати потрібно самостійно, події бажано визначити відверто, адже аркуші з інформацією залишаться у них.

Пам'ятайте, що підлітки відповідають на запитання за бажанням. Головне, щоб вони зрозуміли, що кожна подія чогось навчає, дарує досвід. Навіть погані, на думку учнів, події, які відбувалися в їхньому житті («долини»), дають можливість



зупинитися, подумати, зрозуміти, чому відбулася ця подія, зробити висновки і рухатися далі.

На наступному етапі педагог пропонує подивитись на графік, що утворився. Цей графік можна назвати «рельєфом життя». Педагог пропонує проаналізувати, чого на графіку більше – «гір» чи «долин». Далі він пропонує підліткам подивитися на «долини» і цікавиться, що це за події, чому вони сталися, чи могло у їхньому житті не бути цих подій, чи могли вони щось змінити.

### До уваги педагога

Необхідно звернути увагу підлітків на те, що не всі неприємні події спричинені ними (наприклад, втрата близьких людей). Але є події, в яких можна було б проявити себе по-іншому; вони розвивалися б по-іншому, якби ми зайняли іншу позицію, прийняли інше, відповідальне рішення.

Педагог пропонує проаналізувати «гори», для цього просить підлітків відповісти на такі запитання:

- ❖ Які події відбувалися?
- ❖ Чому вони сталися?
- ❖ Пригадайте, що ви відчували у ці моменти життя?
- ❖ Чи хотіли б ви, щоб якісь події з вашого життя повторилися?
- ❖ Чи можливо зробити так, щоб таких моментів було більше?
- ❖ Як це можна зробити?

Далі педагог проводить обговорення результатів вправи.

### Запитання для обговорення:

- ❖ Як можна назвати те, що ми виконували у цій вправі (аналіз подій, що відбулися)?
- ❖ Що ми отримуємо завдяки подіям, які відбулися в житті, аналізуючи ці події (досвід)?
- ❖ Для чого осмислюються, аналізуються події, що відбулися?
- ❖ Як можна використати отриману під час вправи інформацію?

### До уваги педагога

Зверніть увагу підлітків на те, що розвиток, становлення та самореалізація осо-



бистості багато в чому полягає у владі над часом, в умінні побачити і зрозуміти зв'язок минулого, майбутнього і теперішнього. Іншими словами, у вмінні «користуватися» життєвим досвідом.

Запропонуйте учням роздатковий матеріал «Вісім подій, які вплинули на мене, або як я виріс хорошою людиною» (роздуми Сергія Бодрова – актора, режисера, сценариста), дайте час на самостійне ознайомлення.

---

Після ознайомлення з роздатковим матеріалом попросіть підлітків подивитися на свій «рельєф життя» і сказати (за можливості), які висновки для себе вони зробили з подій, що відбулися, чому навчилися.

#### ■■■■ Інформаційне повідомлення «Написання власної біографії» (5 хв.)

Педагог повідомляє, що у попередній вправі була нагода пригадати події, які відбулися. Він цікавиться, що, на їхню думку, могло б полегшити пригадування (дочекайтеся, можливо, хтось із учасників згадає про ведення щоденника).

Педагог пропонує метод, який допоможе постійно аналізувати події, які відбулися в житті: написання власної біографії (ведення щоденника).

---

#### До уваги педагога

Для пояснення скористайтесь Інформаційними матеріалами для педагога. Бажано їх також розтиражувати для учнів. У разі потреби поясніть підліткам термін «метод» (метод – спосіб досягнення мети). Запропонуйте учням «написати свою біографію» на канікулах, коли буде час, щоб підбити підсумки того, що відбулося, що зроблено. У майбутньому це допоможе уникнути помилок.

---

#### ■■■■ Вправа «Аркуш, який гуляє по колу» (10 хв.)

Педагог зазначає, що досвід отримується на основі практичної діяльності та її аналізу, обмірковування причин, змісту і наслідків наших дій. Досвід можна отримати також через споглядання і аналіз дій інших («учитися на чужих помилках») або у процесі навчання.

Далі учасники об'єднуються в малі групи. Кожна група отримує аркуш паперу. Педагог пропонує групам записати на аркуші відповідь на запитання: «Який досвід ви отримали на заняттях» (одна відповідь) і передати його іншій групі



по колу. Групи, які отримують аркуш паперу з відповіддю іншої групи, дописують свою відповідь, не повторюючи відповідь попередньої групи, і т. д. (час виконання: 5 хв.).

### До уваги педагога

Аркуші повинні пройти декілька кіл (див. схему «Аркуш, який гуляє по колу», Демонстраційно-ілюстративний матеріал). Ця техніка призначена для збору максимального обсягу інформації. Необхідно звернути увагу на те, щоб учасники заняття не дублювали вже записані на аркуші знання, навички, уміння (досвід). Бажано до проведення цього заняття переглянути програму та виокремити, який досвід могли отримати підлітки, щоб за потреби доповнити їхні відповіді (наприклад, досвід прийняття рішень, уміння планувати свій час і т. д.).

Педагог збирає аркуші й зачитує написане підлітками. По завершенні проводить обговорення результатів вправи.

### Запитання для обговорення:

- ❖ Для чого виконується ця вправа?
- ❖ Чому важливо аналізувати інформацію, яку отримуєш під час навчання?

### III Підбиття підсумків (3 хв.)

Учні висловлюються, про що вони дізналися на занятті і про що хотіли б дізнатися ще.

Педагог пропонує їм розпитати батьків чи інших дорослих про їхній життєвий досвід, про те, як він допомагає їм у повсякденному житті.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ПИШІТЬ ВЛАСНУ БІОГРАФІЮ <sup>6</sup>

Написання біографії — це подорож у власне минуле. А, можливо, навіть до невідомої країни. У цій подорожі ви знову зустрінетеся з людьми і подіями. Причому подивитесь на них не з колишніх однозначних позицій, а спираючись на теперішній досвід і вміння робити висновки.

Наше життя є навчальним процесом, і ми перебуваємо на цій Землі не тільки для того, щоб зробити своє життя якомога приємнішим, а й для того, щоб накопичити знань, досвіду і удосконалюватися надалі. Тому все, що діється, відбувається не марно і не випадково, а має сенс і мету чогось нас навчити. Це і зустріч з якоюсь людиною, і переживання якої-небудь хвороби або невдачі. Прийнемо ж цей сигнал, правильно оцінимо його і «вмонтуємо» у своє подальше життя; ось тоді ми отримуємо з нього користь для себе. Відмахнутися від нього і продовжувати все робити, як раніше, — означає регрес. Наступного разу подібна подія вдарить по нас ще сильніше, щоб ми зрозуміли. І, якщо ми не робитимемо з цього жодних висновків, не слід дивуватися наслідкам, які ми маємо звичай називати «долею».

Заглиблення у свою біографію до того ж дає можливість провести самоаналіз, необхідний для вивільнення творчої енергії. Як перед дзеркалом, взнаємо і розглядаємо ми життєві ситуації і передбачаємо лінії свого життя. Ми з'ясовуємо, на що свідомо й неусвідомлено ми спрямовували свою енергію. Крім того, ми усвідомлюємо значення часу та його раціонального використання. Роки потому ми розуміємо, як багато чого навчилися на своїх невдачах. Робота з історією власного життя допомагає нам з'ясувати, хто ми й чого хочемо. Пам'ять — це «комора» життя, яка дає можливість усвідомити накопичене багатство. Тому робота над власною біографією означає роботу над своїм характером. Ми досягаємо більшої духовної самостійності й незалежності. Ми знайомимося з накопиченим раніше досвідом, даємо йому оцінку і завдяки цьому вдосконалюємося. Ядро нашої особистості міцнішає, ми зростаємо завдяки самим собі.

При розгляді подій і зустрічей з нових вікових позицій вони з'являються в абсолютній іншому світі. Ми можемо розглядати деякі події, що відбулися, як такі,

<sup>6</sup> Енкельман Н. Преуспевать с радостью. // Молитвенник для шефа. / Н. Енкельман ; [пер с нем. М. Биркенбиль] — М., 1993. — 395 с.



що заслуговують на те, щоб здобути з них певні висновки. Але ні на йоту уперед не просуне нас копірвання в тому, що обтяжує, пригноблює.

Люди схильні зрікатися власного минулого або уникати його. Але той, хто усвідомлює, що навчитися він може тільки на власному житті, не вчинить так. Тільки завдяки вивченню своєї біографії ми можемо зрозуміти свої суперечності. Саме після невдач і помилок корисно порозмірковувати стосовно свого життя, оскільки минуле – це підвалини теперішнього і майбутнього. Написання біографії зміцнює їх. Хто стоїть на слабкому, неукріпленому фундаменті або взагалі не підозрює про його існування, той не зможе міцно утриматися в потоці часу. Біографія спонукає нас до роздумів і дає нам деяку міру, що дозволяє відділити цінне від неістотного. Вона зміцнює сили для виконання завдань майбутнього. Оскільки якщо ми не знаємо, звідки ми прийшли, то звідки ми можемо дізнатися, хто ми такі й чого прагнемо?

Не тільки в історії народів трапляються трагічні хаотичні збіги обставин, що призводять до повного краху. Такі явища можна спостерігати і в житті людей. Невелика, не взята до уваги обставина спричиняє інші помилки; раптово це вже ціла лавина, що загрожує завалити людину.

Багато людей звертаються до лікарів, щоб почати жити по-новому. Але це можливе лише в тому випадку, якщо вони готові вчитися на власному минулому. Не можна «вилізти» зі свого минулого, тому я намагаюся підвести людину до усвідомлення своєї індивідуальності. Оскільки немає нічого гіршого, ніж втрата своєї індивідуальності.

Сьогодні – це завтра, про яке ми потурбувалися вчора.

Кожний з нас при народженні отримав проїзний квиток в життя. І ми маємо використати цю подорож для того, щоб досягти своєї мети, самореалізації. Однак не все, що ми пережили в своєму житті, добре і достойне збереження. І ми проїжджаємо ті станції, які нічого нам не принесли.

Тим самим власна біографія дає поштовх для змін у позитивному напрямі. Ми вчимося розуміти, що не можемо втекти від свого минулого. Неможливо все почати заново, оскільки звільнитися від свого минулого ми можемо, тільки видаливши свій мозок. Ми постійно носимо всюди за собою не тільки свою тілесну оболонку, але й увесь вантаж накопиченого раніше досвіду. Тільки та людина, яка розуміє, усвідомлює і приймає саму себе, може жити в дружніх стосунках з іншими і сприяти взаємному вдосконаленню. Ми знаємо, що той, хто не любить самого себе, знаходиться у конфлікті й зі своїм оточенням.



Завдяки вивченню минулого ми навчимося мистецтву усе перетворювати на краще. Ми усвідомлюємо, незалежно від того, в якій ми зараз перебуваємо ситуації, що багато чого ще можна поліпшити. Тому обмірковувати свою біографію — це не значить озиратися у гніві; ми маємо кинути погляд назад так, щоб ясніше побачити шлях, що лежить перед нами. Вивчення біографії повинне бути подібним погляду з високої гори на долину. Тоді і наше сприйняття майбутнього буде виразнішим.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

### ВІСІМ ГОЛОВНИХ ПОДІЙ СЕРГІЯ БОДРОВА

*Сергій Бодров*

#### **Вісім подій, які вплинули на мене, або Як я виріс хорошою людиною**

Усі ці події сталися в перші 16 років мого життя.

Діти дуже багато думають про життя, але знають про нього дуже мало. Тому в голові у них набагато більше, ніж вони бачать або можуть запитати. Тобто їхній внутрішній світ набагато більший і багатший за зовнішній.

1. Коли я був маленьким, я вважав себе дуже розумним. Принаймні, мені було складно уявити людину, розумнішу за мене, крім хіба що декількох дорослих. Це відчуття минуло, коли я прочитав книгу Л. Толстого «Дитинство. Отроцтво. Юність». Мене вразило, що те ж саме і тими ж словами згадує про себе письменник. **Приблизно в той же час я дізнався про нескінченність Всесвіту. Тоді я зрозумів, як багато існує маленьких внутрішніх світів і який великий світ вони утворюють.**

2. Одного разу я вкрав у товариша машинку. Гратися нею не зміг. Почав жакливо мучитися. Про це дізналася мама і порадила подзвонити батькам того хлопчика. Було страшенно соромно, сама думка про дзвінок була нестерпною, але я наважився. **Тоді я зрозумів, що мужні вчинки здійснювати важче, ніж ганебні, але зате вони роблять тебе сильнішим.**

3. Одного разу я поїхав в табір піонерського активу, тому що був закоханий в піонервожату. До цього я був у таборі тільки один раз, але втік. Мене хотіли призначити прапороносцем. Мені дуже подобалися білі рукавички, червона стрічка через плече і пілотка, але з'ясувалося, що в кінці церемонії передачі знамена його треба буде цілувати. Це здалося мені трохи протиприродним, тим більше, правду кажучи, до того моменту я ще жодного разу не цілувався. Отже, призначення не відбулося. Крім того, я не брав участі у громадському житті, мені не подобалася гра «Свічка», я так і не навчився грати на барабані. Нічого поганого я не робив, але «активісти» мене так і не сприйняли. **Тоді я зрозумів, що навіть якщо ти хороша людина, це не означає, що всі тебе будуть любити.**



4. Одного разу ми з друзями сиділи після уроків у шкільній роздягальні. Повз нас проходила вчителька молодших класів, яка вирішила, що ми лазили по кишенях. Почався розгляд нашої «справи». Про випадок крадіжки оголосили на батьківських зборах. Виправдовуватися було неможливо, навіть батьки засумнівалися. До цього мені доводилося брехати, але, як правило, невдало. Тому сила і авторитет правди були для мене непохитні. **Але тоді я зрозумів, що навіть якщо ти правий, то це зовсім не означає, що тобі будуть вірити. Виявилося, що за правду треба боротися.**

5. Одного разу в рамках програми культурного обміну ми з класом поїхали в Угорщину. Закордоння приголомшило всіх. У будинку угорця, в якого я мешкав, був винний льох, на обід вони їли суп із черешні. Наші однолітки-угорці возили дівчат на власних мотоциклах, пили вино і гуляли ночами. Між нами відбувся товариський футбольний матч. Дівчата, зрозуміло, були вболівальниками. Одним словом, вам не бачити таких битв! Бородіно померкло перед цією битвою. Треба було обов'язково перемогти. І ми перемогли. **Тоді я зрозумів дещо про патріотизм.**

6. В юні роки багато означають фізична сила і почуття справедливості. Тому я в школі часто бився. У 16 років зламав ніс своєму однокласнику. У принципі, як пояснив слідчий, це вважалось тяжким тілесним пошкодженням. Але пообіцяв не заводити справу, а запропонував повідомляти йому про випадки крадіжки, поширення порнографії в школі, залишив телефон. Папірець довелося викинути в коридорі, оскільки постраждалий підслуховував біля дверей. **Тоді я зрозумів, що почуття особистої гідності повинно бути завжди сильніше за почуття страху.**

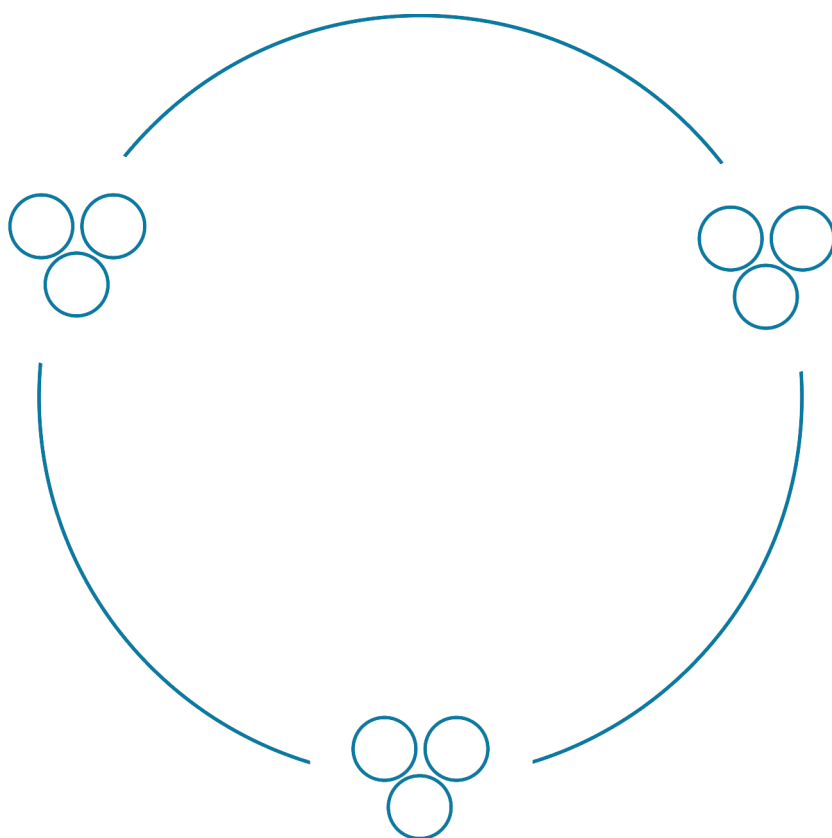
7. Перше розлучення з коханою легким не буває. Я дуже непросто переживав цей момент, поки не сів за стіл і не написав проникливу ліричну розповідь про офіцера-підводника. Коли в чотири ранку на папері була поставлена крапка, я був здоровий і ліг спати. **Тоді я зрозумів, що мистецтво – велика сила.**

8. І останнє. Ще в дитинстві мене вразила різниця між чоловіком і жінкою. Це потрясіння не пройшло досі.



## ДЕМОНСТРАЦІЙНО-ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

СХЕМА «АРКУШ, ЯКИЙ ГУЛЯЄ ПО КОЛУ»



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Поясніть дитині, як важливо для подальшої успішної життєвого самовизначення набувати позитивний життєвий досвід. Працюючи над створенням свого світу, особистість водночас вирішує питання самопізнання та самовдосконалення, розробляє та здійснює оригінальний та неповторний життєвий сценарій. Життя особистості – це розв’язок суперечностей, визначення співвідношення добра та зла, смерті й безсмертя, необхідності та свободи. Пошук відповіді на такі питання утворює якість життя та життєвий світ кожного з нас. Вагомою перешкодою на шляху самовизначення та самовдосконалення молодій людині є не тільки зовнішні обставини, а й відсутність необхідних знань про себе як індивідуальну та неповторну особистість; навичок визначення цілі власного життя з урахуванням своїх нахилів та інтересів, здібностей, навичок приймати рішення та здійснювати вибір життєвих пріоритетів у швидкоплинному динамічному світі. Оволодіння цими вміннями та навичками має велике значення і для здійснення життя особистості як цілісної самодостатньої системи.

Знайдіть час та розкажіть дитині про події в житті, які допомогли вам отримати позитивний життєвий досвід.



**ТЕМА: КОЛО МОГО ЖИТТЕВОГО ДОСВІДУ (2 частини)**

**Мета:** навчати підлітків розуміти цінність життєвого досвіду, його значення для становлення та розвитку особистості.

**- ЧАСТИНА 2 -****Завдання:**

- ❖ допомогти підліткам усвідомити важливість досвіду батьків, дорослих;
- ❖ показати учням різні джерела формування досвіду;
- ❖ навчити підлітків висловлювати подяку за отриманий досвід.

**Ключові слова:** досвід батьків.

**Матеріали та обладнання:** аркуші формату А4, фломастери, ватман, роздатковий матеріал.

**ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (1 хв.).
2. Евристична бесіда (5 хв.).
3. Вправа «Кола життєвого досвіду» (15 хв.).
4. Вправа «Особливі дари» (4 хв.).
5. Вправа «Отримувати досвід, наслідуючи» (15 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**IIII Вступне слово педагога (1 хв.)**

Педагог знайомить підлітків із завданнями другого заняття.

**IIII Евристична бесіда (5 хв.)**

Педагог розпочинає бесіду з цитати відомого німецького поета Гете: «Те, що тобі дісталось у спадок від батьків, гідне володіння». Він цікавиться, чи стосуються ці слова тільки матеріального. Що важливого можуть передати батьки дітям у спадщину? (досвід)

Далі педагог пропонує підліткам відповісти на поставлені запитання.

Запитання для обговорення:

- ❖ Про що ви дізналися, коли слухали відповіді?
- ❖ Про що вони свідчать?
- ❖ Чи допомагає вам досвід батьків вдосконалити себе? Яким чином?
- ❖ Як ви гадаєте, чи отримуємо ми досвід тільки від батьків?

**IIII Вправа «Кола життєвого досвіду» (15 хв.)**

Педагог пропонує підліткам замислитися над тим, хто нас в житті оточує. Для цього на великому аркуші паперу чи дошці він малює мале коло і вписує туди «Я» (Особистість). Далі, малюючи концентричні кола, педагог записує пропозиції учнів щодо того, хто оточує людину насамперед, хто далі, хто пов'язаний з нею опосередковано, але все одно становить її оточення. Можливий варіант таких кіл: **рис. 1.**

Педагог коментує схему:

«Є «Я», навколо мене знаходиться найближче моє оточення. Це – моя сім'я, близькі друзі, тобто мікросоціум.

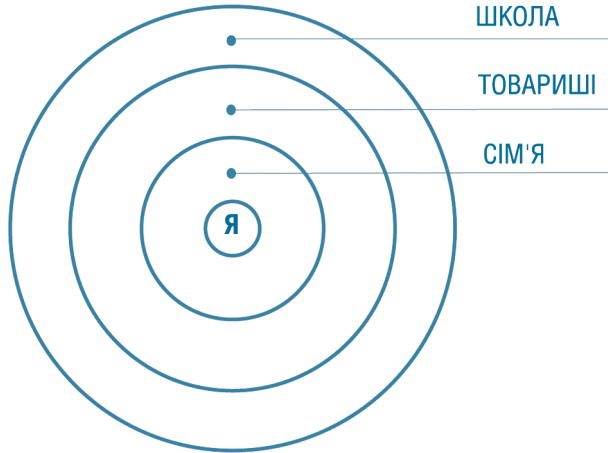
Наступне коло взаємодії – це родичі, друзі, приятелі, сусіди, колеги, однокласники, учителі, ті люди, взаємодія з якими впливає на мене.

Наступний рівень – це ті люди, які не мають особливого впливу на мою долю, зазвичай, ми не знаємо їх особисто. Це – продавець у магазині, кондуктор у транспорті, лікар, учні школи. Найбільш віддалені ті люди, про існування яких



ми рідко задумуємося. Наприклад, старий рибалка з берегів Австралії...»

рис. 1



Далі педагог об'єднує підлітків в малі групи і пропонує обговорити питання (час виконання: 7 хв.):

- ❖ Який досвід ми отримуємо, спілкуючись у різних колах?
- ❖ Який досвід ми передаємо, спілкуючись з іншими?

Групи презентують свої напрацювання.

Після завершення педагог обговорює результати вправи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Що показало виконання цієї вправи?

### III Вправа «Особливі дари» (4 хв.)

Педагог повідомляє, що інколи досвід, який ми отримуємо від інших, називається словом «дар» (дарувати).

Педагог пропонує учням пригадати отримане від оточуючих (рідних, близьких, друзів, вчителів, молодших братів, сестер та ін.), що можна було б назвати словом «дар». Далі він пропонує заповнити таблицю (див. Роздатковий матеріал) (час виконання: 4 хв.).



По завершенні педагог проводить обговорення результатів.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи завжди ви дякуєте рідним за отриманий досвід?
- ❖ Чому важливо висловлювати вдячність?

### III Вправа «Отримувати досвід, наслідуючи» (15 хв.)

Педагог пропонує підліткам пригадати, хто для них є прикладом, на кого вони б хотіли бути схожими (у чомусь або у всьому). Це можуть бути рідні та близькі, знайомі, друзі, герої літературних творів, фільмів, історичні особистості, письменники, художники, політики і т.д.

Підлітки обдумують відповіді протягом трьох хвилин, називають конкретні особи, пояснюють, що саме приваблює в них для наслідування. Потім педагог запитує:

Яким чином можна отримати досвід, наслідуючи ідеали?

На наступному етапі учні знайомляться з інформаційним матеріалом «Вчитися на прикладах» (див. Роздатковий матеріал). Для цього кожен отримує один маленький аркуш кольорового паперу (червоного, зеленого чи жовтого), на якому написана одна з літер («А», «Б», «В»). Потім підлітки об'єднуються в чотири малі групи за ознакою кольору паперу.

Педагог дає групам завдання (**час виконання: 5 хв.**):

1. ознайомитись зі змістом певної частини тексту (перша мала група працює з текстом на с. 1, друга – на с. 2, третя – на с. 3);
2. виділити головне й обговорити, яку саме інформацію вони будуть передавати іншим групам.

Далі за командою педагога учні перегруповуються за ознакою «літери». Об'єднавшись у нові групи, вони по черзі повідомляють одне одному зміст своєї частини тексту (**час виконання: 5 хв.**).

На наступному етапі учасники знову повертаються в малі групи, сформовані на початку вправи, тобто за ознакою «кольору» паперу, обговорюють й узагальнюють інформацію, отриману в попередніх групах.

Наприкінці педагог проводить обговорення результатів вправи.



Запитання для обговорення:

- ❖ Які знання ви отримали, виконуючи завдання?

**III Підбиття підсумків (3 хв.)**

Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- ❖ Чим було корисне це заняття? Чому?

**Література**

1. Алиева М. А. Я сам строю свою жизнь / М. А. Алиева, Г. В. Гришенович, Л. В. Лобанова ; под ред. Е. Е.Трошихиной. – С-Пб., 2001.
2. Вишина А. Ю. Навчальна робоча програма курсу «Мотиваційна регуляція музичної творчості». – 2001.
3. Дент Ф. Э. Управление саморазвитием : карман. справ. / Ф. Э. Дент ; пер. с англ. О. Воробьевой. – М. : НРРО, 2004. – 108 с.
4. Твое життя – твій вибір / Т. Є. Федорченко, І. Г. Сомова, Н. В. Зимівець, Н. О. Лещук, Т. П. Авельцева. – К. : Міленіум, 2002.





## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

«Дари»  
(отриманий мною досвід)

	До школи Дари (досвід)	1–4 класи Дари (досвід)	5–7 класи Дари (досвід)
Дорослі: мати, батько бабуся, дідусь тітка, дядько			
Молодші від мене: брати, сестри			
Ровесники: друзі, одноклас- ники			



**«ВЧИТИСЯ НА ПРИКЛАДАХ»**

(Н. Энкельман «Преусевать с радостью»: за матеріалами книги  
«Молитвенник для шефа / пер. с нем. М. Биркенбиль. – М., 1993. – 395 с.)

**СТОРІНКА 1**

Людині, яка хоче визначити особистий життєвий шлях, потрібно мати не лише силу волі, а й, насамперед, великі знання, кваліфікацію і досвід в тому, що стосується її самої та навколишнього світу.

Оскільки наше життя надто коротке, щоб самостійно отримати увесь досвід, нам потрібно керуватися рекомендаціями. Китайський філософ Конфуцій вважав, що у людини є три можливості діяти розумно:

1. розмірковуючи – це найблагородніший шлях;
2. наслідуючи – це найлегший шлях;
3. накопичуючи досвід – це найскладніший шлях.

Навчитися, причому по-справжньому, чомусь, що знадобиться у житті, можна тільки від людей, які вміють робити щось краще, ніж ми. Тому наш девіз в майбутньому повинен бути таким:

**Вчитися на прикладах**

Ця думка багато кому, особливо тим, хто дотепер вчився на власному досвіді, тобто на своїх успіхах і невдачах, спочатку здаватиметься незвичною. Але якщо ви тривалий час будете слідувати цьому правилу, то усвідомите всі його переваги.

Прикладами, ідеалами можуть бути люди, котрі до нас накопичили позитивний досвід, який ми, якщо ми достатньо розумні, можемо перейняти, уникаючи необхідності самим переживати гірке розчарування.



## СТОРІНКА 2

З дня на день займаємося ми розв'язанням проблем, але дуже рідко запитуємо себе: «Як отримати відомості про те, що мені могло б допомогти вирішити свої завдання швидше і з меншими витратами сил?»

**Читання так само важливе, як і харчування**

Що потрібно читати ?

Книги, в яких подаються біографії великих людей, знаходять шлях до нашої душі. Корисні відомості переплітаються в них з описами переживань і тому легше осідають в нашій пам'яті. Крім того, з цих книг ми також можемо зробити цінні для свого майбутнього висновки.

Німецький поет і драматург Фрідріх Шиллер помітив у своєму творі «Валленштайн»: «Людина – це істота, яка наслідує». Однак багато хто з людей відчуває необґрунтований страх перед ідеалами, прикладами. Люди хочуть бути не «перевідними картинками», а індивідуальностями.

Наслідувати і рівнятися на когось можна по-різному. Ви можете сприймати ідеал тільки у зв'язку зі своїми особистими можливостями.

Два приклади, що викладені нижче, будуть корисними вам.

В Америці існує навчальний заклад для особливо обдарованих письменників-початківців. Учні цього закладу в перші півроку навчання отримують тільки одне дуже важливе завдання, а саме: ретельно вивчити свій ідеал в літературі. Зранку і до пізнього вечора вони мають переписувати твори свого ідеалу. Доти, поки манера письма, світосприймання, стиль не знайдуть відбиття в їхній підсвідомості. І тільки після цього письменники-початківці матимуть право опублікувати власні твори. Ця, по суті, жорстка система, зрештою, заощаджує багато часу, потрібного для того, щоб виробити свій стиль письма. Просто тому, що людина повністю пережила і проаналізувала стиль іншого письменника.



## СТОРІНКА 3

Інший приклад. Після Другої світової війни в Європі часто лунали голоси: «Японці не можуть нічого іншого, тільки наслідувати». Однак з цього копіювання у всіх галузях – від створення автомобілів до мікросхем – розвинулася власна творча майстерність.

Особливо наочно можна пояснити процес творчого зростання на прикладі навчання малюванню. Тільки після того, як юний учень навчиться відмінно копіювати майстра, оволодіє його технікою, він отримує реальний шанс навіть перерости цього майстра.

Хто не може копіювати майстра, той не може і сам стати майстром.

В історії існує безліч прикладів, що підтверджують цей висновок. У багатьох великих людей ми можемо прочитати: «Я сформувався під впливом мого вчителя і моїх ідеалів». Особливо виразно це прозвучало у висловлюванні американського політика Генрі Кіссенджера під час телевізійної дискусії.

Він знав біографії великих політиків минулого. І від них навчився мистецтву ведення переговорів. Його тактику навчання роз'яснює прислів'я:

Дурні вчаться на своїх помилках, а розумні вчаться на помилках інших.

Від сьогоднішнього дня розробіть розраховану на майбутнє нову сторінку навчання. *Учіться в інших жити щасливо, зберігаючи здоров'я і домагаючись успіхів.* Вашим головним принципом на цьому шляху повинне стати усвідомлення того, що по-справжньому чому-небудь навчитися можна тільки від людей, які уміють це робити краще за вас!



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

За вибором педагога і бажанням підлітків під час цього тематичного заняття можна провести **вправу «П'ять аркушів»**.

Педагог каже підліткам, що для кожної людини важливо знати відповідь на запитання: «Чого я хочу навчитися? У якій царині і на якому терені я хочу вдосконалити свої знання і уміння?».

Потім починається робота з аркушами паперу.

Педагог дає завдання кожному підлітку: «Визначити серед знайомих вам людей і записати відповідно на:

**першому аркуші** – подружню пару, яка тривалий час зберігає гармонійні стосунки;

**другому аркуші** – людину, яка веде здоровий спосіб життя;

**третьому аркуші** – бізнесмена, підприємця;

**четвертому** – особу, яка досягла успіху у професійній сфері;

**п'ятому** – митця: артиста, художника, танцівника.

Далі на кожному аркуші зазначте: Чого я можу від них навчитися».

Педагог наголошує: варто запам'ятати: *«Той, у кого немає жодних ідеалів, не може ні для кого слугувати прикладом»*.



**ТЕМА: МОЇ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ (2 частини)**

**Мета:** ознайомити учнів з основними правами людини та обов'язками громадянина, підкреслити їх значення для захисту від насильства та для протидії торгівлі людьми.

**- ЧАСТИНА 1 -****Завдання:**

- ❖ показати підліткам зв'язок між поняттями «людина», «права людини»;
- ❖ розкрити поняття «права людини», допомогти підліткам зрозуміти природність прав людини;
- ❖ довести, що права людини є основою вироблення і узгодження стандартів поведінки в сім'ї, школі, суспільстві, у всьому світі;
- ❖ ознайомити їх з основними положеннями Загальної декларації прав людини.

**Ключові слова:** права людини, достоїнство людини, декларація, конвенція, Загальна декларація прав людини.

**Матеріали та обладнання:** папір А1, маркери, Загальна декларація прав людини (роздатковий матеріал за кількістю учасників), набори карток (по 4–5) за кількістю груп, ігрове поле.

**ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Що таке право» (5 хв.).
3. Вправа «Людина і права людини» (10 хв.).
4. Ділова гра «Як ви думаєте» (20 хв.).
5. Евристична бесіда (5 хв.).
6. Підбиття підсумків (2 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

**IIII Вступне слово педагога (3 хв.)**

Педагог відмічає, що словосполучення «права людини»/«права дитини» останнім часом стали доволі відомими. Кожний по-своєму розуміє значення цих слів. На заняттях за темою «Мої права та обов'язки» ми не тільки ознайомимось із поняттями «людина», «права людини», «гідність людини», а й дізнаємося про їхню важливу роль в нашому житті, про міжнародні документи, закони України, які гарантують кожному з нас можливість захистити свої права.

**IIII Інформаційне повідомлення «Що таке право» (5 хв.)**

Педагог надає учням коротку інформацію про право (див. Інформаційні матеріали для педагога).

**До уваги педагога**

Під час розповіді доцільно записувати ключові слова на дошці в логічній послідовності. Це допоможе дітям самостійно сформулювати визначення. Після завершення повідомлення педагог проводить обговорення.

Педагог пропонує дати визначення «праву», спираючись на отриману інформацію та використовуючи усі три ознаки права.

*Право* – це найважливіші для спільного життя та загальні для всіх людей правила поведінки, які повинні охоронятися державою.

**Запитання для обговорення:**

- ❖ Для чого потрібно знати та дотримуватися правил?

**IIII Вправа «Людина і права людини» (10 хв.)<sup>7</sup>**

Вправа виконується в кілька етапів:

**ЕТАП 1.** «Що означає бути людиною»

Педагог пише поряд слова «людина» та «права людини» у верхній частині ве-

<sup>7</sup> Права человека: просвещение, преподавание, информация. // Бюллетень Молодежного центра прав человека и правовой культуры, вып. 1, ст.19



ликого аркуша паперу. Під словом «людина» він малює коло або силует людини. Далі просить учасників назвати, які якості характеризують людину, і вписує назване в центр кола/силуету. Наприклад: розум, доброта.

Далі педагог запитує підлітків: що, на їхню думку, необхідно, щоб захистити, посилити та розвинути людські якості. Відповіді записуються поза колом/силуетом. Наприклад: «освіта», «сім'я», «дружба». Педагог просить підлітків пояснити їхнє значення.

### До уваги педагога

Збережіть цей список для використання в другій частині теми.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Що означає «бути людиною»?
- ❖ Чим це поняття відрізняється від понять «виживати», «бути живим»?
- ❖ Що необхідно людям, щоб жити гідно? (обміркуйте, спираючись на перелік, який записано навколо кола/силуету.)
- ❖ Чи всі люди однакові?
- ❖ В чому цінність відмінностей між людьми?
- ❖ Чи можливо у нас відняти будь-які суттєві якості? Наприклад, тільки людина може спілкуватися за допомогою мови.
- ❖ Чи залишитеся ви людиною, якщо втратите дар мови?
- ❖ Що відбувається, якщо хтось намагається відняти у нас дещо необхідне для збереження відчуття власної гідності?

Педагог пояснює підліткам, що всі слова, поняття, що записані в центрі кола/силуету, пов'язані з поняттями «достоїнство людини», «людська повноцінність». А те, що записано навколо кола/силуету, необхідно для збереження достоїнства людини, тобто потреби людини. **Права людини ґрунтуються саме на таких потребах.**

**ЕТАП 2.** Далі педагог зачитує витяг із Загальної декларації прав людини (див. нижче) і пояснює, що цей документ устанавлює певний стандарт поведінки людей стосовно один одного, який ґрунтується на повазі, гідності кожної людини:

«...визначення гідності, властивої всім членам людської сім'ї, їх рівних і невід'єм-





них прав є основою свободи, справедливості і загального миру» (Преамбула).

«Усі люди народжуються свободними та рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і мають діяти стосовно один до одного в дусі братерства» (стаття 1).

Далі педагог повідомляє, що в 1948 році після жадливої Другої світової війни всі країни домовились створити документ про те, що на планеті буде більше миру, якщо кожний стане поважати гідність іншого. Цей документ призначений для того, щоб запропонувати всім людям в будь-яких ситуаціях справедливе правосуддя, рівні можливості, права і повагу достоїнства людини (гідності). Учитель пропонує всім взяти участь у грі «Як ви думаєте?».

### III Ділова гра «Як ви думаєте?» (20 хв.)

На початку справи педагог зазначає, що можна виділити три найбільш поширених значення слова «права»:

1. *Звичаєві права* – норми поведінки, що ввійшли у звичку, засновані на звичаях.
2. *Моральні права* – норми поведінки, засновані на принципах добра, справедливості, прийняті в суспільстві.
3. *Юридичні права* – норми поведінки, регульовані законом.

На наступному етапі педагог об'єднує підлітків в групи по 4–5 осіб, роздає кожній групі набори карток (див. Роздатковий матеріал) і аркуш ватману, на якому зображено три колонки:

У ДЕЯКИХ ВИПАДКАХ

У БІЛЬШОСТІ ВИПАДКІВ

ЗАВЖДИ

Педагог формулює групам завдання: «Прочитайте, що написано на картках, покладіть кожну в ту колонку на аркуші, де, як ви вважаєте, вона повинна знаходитися. Наприклад, на одній з ваших карток написано: «Не можна катувати». Якщо ви вважаєте, що заборона діє ЗАВЖДИ, покладіть картку в цю колонку. Якщо вважаєте, що це правильно У БІЛЬШОСТІ ВИПАДКІВ, покладіть її у середню колонку. Якщо вважаєте, що ця заборона діє тільки У ДЕЯКИХ ВИПАДКАХ, покладіть її на ліве крайнє поле».

Друге завдання: «Підготуйте аргументи, чому саме в цій колонці, на вашу думку, повинна бути розміщена картка» (час виконання: 7 хв.).



Групи презентують свої напрацювання.

Педагог пояснює, що картки на центральному полі описують ті права, які на думку підлітків, повинні мати всі люди, незалежно від статі, віку, кольору шкіри, тобто, за будь-яких обставин. Педагог звертає увагу учасників, що складений перелік схожий на Загальну декларацію прав людини, оскільки в ній перелічено всі основні права і свободи (див. Роздатковий матеріал: Ключ відповідності прав, визначених в Загальній декларації прав людини, і карток).

### ■ ■ ■ Евристична бесіда (5 хв.)

Педагог проводить бесіду «Людина та права людини» (див. Інформаційні матеріали для педагога).

### ■ ■ ■ Підбиття підсумків (2 хв.)

Підлітки по колу продовжують незакінчене речення: «На сьогоднішньому занятті я дізнався/лася...»



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

## «ЩО ТАКЕ ПРАВО»

(уривок із книжки «Живе право» В. М. Пронькіна, О. Б. Гутманова)

*Право* – це захована від наших очей країна, яку можна лише уявити та пережити в глибині своєї душі. Світ права постає перед нами то у вигляді різних прав та обов'язків, і тоді ми говоримо: «Я маю право! Я повинен!»; то проявляється у наших діях, коли, наприклад, ми купуємо хліб, або в діях судді, який виносить рішення; інколи право виникає у формі певних думок та переживань про те, що правильно та справедливо. А частіше за все люди пізнають право, коли воно проявляється перед нами у вигляді правил і законів. І все це – різні прояви одного і того ж світа прав. Природно, що кожна людина переживає світ права по-своєму. Тому суперечки про право не вщухають до сих пір і навряд чи коли-небудь припиняться.

Право увібрало в себе такі релігійні, моральні, економічні, політичні та інші правила, без яких стає неможливим спільне мирне життя людей у суспільстві. Уявімо на хвилинку, що всі люди почали б красти, вбивати, ламати будівлі... Нормальне життя припинилося б. Серед усіх правил поведінки виділяють найважливіші, найнеобхідніші, порушення яких є дуже небезпечним для всього суспільства. Ці найважливіші правила і стають правом! Отже, **правові норми відрізняються від всіх інших тим, що вони найважливіші для спільного проживання людей!**

Це лише перша ознака права! Дуже важливим є те, щоб ці норми були спільними – для християн і мусульман, демократів та комуністів, робочих та комерсантів. З цими нормами в принципі погоджується більшість громадян. Це також відрізняє право від усіх інших норм! Тому друга ознака права: **правові норми є обов'язковими для всіх громадян країни!**

Правових норм мають дотримуватися всі люди, інакше спільне життя стане неможливим! А як же зробити, щоб усі були зобов'язані дотримуватися цих норм?

З розвитком людства життя ставало різноманітнішим та складнішим. І загальні завдання все більше ускладнювалися: охорона своєї землі від набігів інших племен, будівництво укріплень, каналів, видобування та використання корисних копалин. Такі складні спільні справи уже не міг вирішувати один вождь племені навіть разом з усіма старійшинами, тим більше, що в одному місці



тепер жили люди з різних племен. Тому виникає держава з її правителями, чиновниками, армією, наглядачами.

Отже, *держава* – це орган всього суспільства для вирішення спільних справ. Слідкувати за дотриманням найважливіших та спільних для всіх правил – це спільна справа чи ні? Звичайно, спільна.

Держава, яка виникла як орган для вирішення спільних справ, і охороняє право! Отже, третя ознака права – **право має охоронятися державою!** Держава допомагає захищати людям свої права через суд та інші державні органи, охороняє їх від порушників права за допомогою міліції, суду, тюрем. Крім того, держава записує найважливіші правила та видає їх у вигляді законів.

*Закон* – це документ, в якому держава записує правові норми.

Існує твердження: «Право має охоронятися державою». А якщо держава не охороняє його? В ідеалі всі правові норми мають бути записані в законі і охоронятися державою. Проте в реальному житті не всякий закон є право і не завжди у законі записані тільки правові норми. Інколи правителі хочуть записати в законі щось вигідне для них самих, що не є важливим та корисним для всього суспільства. Тоді люди обурюються неправовими законами, відбуваються навіть революції, бунти, перевибори правителів! Так живе право захищає себе само і вимагає, щоб його охороняла держава! Тому держава повинна сама дотримуватись прав та охороняти їх!

Один цар так вчив свого сина поважати право: «Сину мій! – говорив цар. – Коли ти будеш розбивати парк, то спочатку у парку не роби ніяких доріжок, а дозволяй людям ходити там, де зручно. Поступово у найбільш природних та зручних місцях з'являться стежки – і після цього, сину мій, за цими стежинами прокладай дорогу з каміння. І саме так, коли ти станеш правителем і захочеш встановити якийсь закон, спочатку знайди ці «стежки», за якими людям природно ходити у нормальному житті, прагнучи взаєморозуміння, миру, співробітництва та любові. І коли ти уважно вивчиш ці природні, підтримані всім суспільством правила поведінки людей, тільки тоді записуй ці правила у свій закон!»

Справжнє живе право так і з'являється. Як стежка в лісі і як правила нашої мови: ніхто з людей ці правила не встановлював, не придумував – вони самі по собі природно склались. Потім їх записували. Так з'явилося писане право – закони.

Тобто, *держава не повинна сама вигадувати та створювати право, а має «від-*



кривати» правила в самому житті, записувати та стежити за їх дотриманням.

Деякі вважають, що держава народжує право і що всім людям усі права дарує держава – отже, може і відібрати! Тому не випадково виникла ідея про те, що людині з народження належать права, які не може відібрати держава. Ці права не що інше як правові правила, які охороняють життя, свободу, рівність всіх людей та інші важливі людські цінності. Ці правила були названі природними правами людини – права, які властиві нашій природі і без яких ми не зможемо жити як люди.

Як ми бачимо, право і держава тісно пов'язані між собою. Право без сили держави не буде достатньо надійним та міцним. Проте і держава, якщо вона не дотримується права та природних прав людини, а діє довільно і записує у своїх законах неправові норми, не може нормально існувати.

### ЛЮДИНА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Для того щоб людина могла існувати як біологічна жива істота, їй потрібна можливість мати їжу, одяг, житло. Оскільки людина живе у суспільстві, їй, як члену суспільства, необхідно мати можливість вчитися, працювати, бути вільною і рівноправною з усіма іншими людьми. Оскільки людина живе у державі, вона має з нею правовий зв'язок. Отже, їй потрібні також можливості брати участь у житті цієї держави, вимагати від держави захисту від будь-яких посягань тощо.

Можливості людини мати певні матеріальні, соціальні, культурні та духовні блага, які необхідні їй для нормального існування і розвитку, називаються правами людини.

Права людини призначені захищати ті можливості, які є необхідними для гідного життя людини, можливості існувати та розвиватися як особистість.

Права людини – це забезпечені державою можливості задоволення людиною своїх життєвих потреб та інтересів.

В основі концепції прав людини лежать дві основні цінності. Перша – це людська гідність, а друга – рівність.

Права людини можна розуміти як щось, що визначає базові норми, необхідні для того, щоб жити з почуттям гідності, і їх універсальність витікає з того, що принаймні в цьому всі люди рівні. По суті, щоб прийняти концепцію прав лю-



дини, досить лише визнання цих двох переконань або цінностей, і навряд чи хто-небудь стане з ними сперечатися. Майже повсюдно визнано, що влада держави не може бути безмежною або довільною, вона повинна бути обмежена необхідністю забезпечити хоча б мінімальні умови всім, хто знаходиться під її юрисдикцією, щоб вони могли жити з почуттям людського достоїнства.

Існують закони, як національні, так і міжнародні, які обмежують свободу дій урядів відносно своїх громадян.

Основні засади прав людини, такі як повага до життя людини та її гідності, можна знайти у більшості світових релігій і філософій.

Ці засади проголошені Загальною декларацією прав людини. Загальна декларація прав людини була ухвалена 10 грудня 1948 року. Цей день відзначається у всьому світі як день прав людини, тому що ідея захисту прав і свобод людини знайшла принципово нове життя. У преамбулі Декларації підкреслено, що визнання гідності, рівних і невід'ємних прав людини є основою мирного розвитку, свободи і справедливості. Сила Декларації в тому, що в ній уперше комплексно сформульовано всі основні права і свободи та обґрунтовано необхідність їх захисту.

Поява Загальної декларації прав людини стала поворотним пунктом у житті людства, що перевершує за своїм значенням усі відомі історичні події.

Що таке права людини?<sup>8</sup>

*Права людини* – це насамперед її можливості існувати та розвиватися як особистість.

Права людини – це ті основні стандарти, без яких люди не можуть жити з відчуттям своєї людської гідності. Права людини є підвалинами свободи, справедливості та миру. Повага до них є передумовою повного та цілісного розвитку окремої особи та всього суспільства.

«...Права випливають з властивої людській особі гідності» (із преамбул до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

<sup>8</sup> **Компас.** Пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи. Авторы – Патриция Брандер, Руи Гомес и др. Редакторы: - Патриция Брандер и др. Координация проекта и окончательное редактирование – Руи Гомес. Отпечатано в Венгрии. Council of Europe, декабрь 2002 г.



## Особливості прав людини

Права людини не можна купити, заробити чи успадкувати. Людина має їх від народження – це «природні права» кожної людини.

Права людини є однаковими для всіх людей, незалежно від раси, статі, віровизнання, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження. Усі ми народжені вільними і рівними у гідності та правах – права людини «універсальні».

Права людини не можна відібрати – ніхто не сміє позбавити іншу людину цих прав за будь-яких умов. Люди наділені ними навіть тоді, коли закони їхніх країн не мають прав людини чи коли уряди порушують їх: наприклад, коли в країні існує рабство, раби все одно мають права, хоч ті й порушуються, – права людини «невід’ємні».

Для того щоб жити з гідністю, усі люди наділені правом на свободу, безпеку та гідні людини норми громадського життя – права людини «неподільні».

Коли ми говоримо, що права людини належать кожному, ми розуміємо під цим також, що кожен із нас має обов’язок поважати права іншої людини.

### ПРАВА ЛЮДИНИ<sup>9</sup>

питання і відповіді

#### *Що таке «права людини»?*

Права людини – це те, чим, згідно з нормами моралі, наділений кожний мешканець світу просто внаслідок того, що він – людина. Домагаючись реалізації цих прав, ми звертаємося, як правило, до власного уряду з позицій моралі і своєї людської гідності. НІХТО – ні людина, ні уряд – ніколи не може відібрати у нас наших прав.

#### *Звідки вони взялися?*

Вони виникли тому, що людина крім фізичної має також моральну і духовну суть. Права людини потрібні для того, щоб захистити і зберегти людську суть кожного, щоб забезпечити кожній людині гідне життя – життя, на яке людина заслуговує.

<sup>9</sup> Благодійний фонд «Майбутнє», Проект «Молодь – надія України», 2002.



***Чому хтось «повинен» їх поважати?***

Передусім тому, що людська суть охоплює і етичну складову. Більшість людей, якщо їм вказати на те, що вони ущемлюють чиюсь людську гідність, намагати-муться цього не робити. Як правило, люди не хочуть заподіювати зла іншим. Однак тепер, крім моральних санкцій власної або чужої совісті, у більшості країн світу існують закони, які зобов'язують уряди поважати основні права своїх громадян, навіть якщо їм цього, можливо, і не хочеться.

***Хто володіє правами людини?***

Усі до єдиного. Злочинці, керівники держави, діти, чоловіки, жінки, африканці, американці, європейці, біженці, безробітні, працюючі, банкіри, працівники добродійних установ, учителі, балерини, космонавти...

***Навіть злочинці і глави держави?***

Абсолютно всі. Злочинці і глави держави – також люди. Сила прав людини полягає в тому, що вони визначають всіх рівними з точки зору володіння людським достоїнством. Часом хтось може порушити чий-небудь права або стати загрозою для суспільства, і тому може виникнути необхідність тим або іншим способом обмежити права таких людей, щоб захистити права інших, але тільки в певних межах. Ці межі визначаються як мінімум, необхідний для збереження людського достоїнства.

***Хто стежить за дотриманням прав людини?***

Усі ми повинні за цим стежити. Існують закони, як національні, так і міжнародні, які обмежують свободу дій урядів відносно своїх громадян, але якщо ніхто їм не вкаже на те, що своїми діями вони порушують міжнародні норми, уряди можуть безкарно продовжувати порушення. Кожний з нас, як особистість, повинен у повсякденному житті не тільки поважати права інших, але й уважно стежити за діями наших і не наших урядів. Системи захисту прав існують для того, щоб усі ми могли ними скористатися.

***Як я можу захистити свої права?***

Постарайтеся звернути увагу інших на те, що ваші права були порушені; зажадайте дотримання ваших прав. Дайте протилежній стороні зрозуміти: вам відомо, що вона не має права поводитися з вами подібним способом. Пошліться на відповідні статті Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про права людини або інших міжнародних угод, відповідні закони вашої власної країни. Повідомте іншим про те, що трапилося: дайте повідомлення в за-





соби масової інформації, напишіть вашому депутату і главі держави, поінформуйте про це неурядові організації, що займаються правами людини. Спитайте у них поради. Якщо є можливість, поговоріть з адвокатом. Постарайтеся, щоб уряду стало відомо про ваші дії. Дайте йому зрозуміти, що ви не маєте наміру відступати. Продемонструйте підтримку, на яку ви можете розраховувати. Нарешті, якщо все це не допомогло, ви можете звернутися до суду.

### ***Як мені звернутися до Європейського Суду?***

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод передбачає процедуру подачі як індивідуальних скарг людей, так і скарг однієї держави на іншу. Однак прийняття справ до розгляду регламентується суворими вимогами. Наприклад, до подачі справи в Європейський Суд ви повинні підтвердити, що ваша скарга вже подавалася в національні суди вашої країни (аж до найвищого!). Якщо ви хочете спробувати і вважаєте, що ваша скарга відповідає встановленим вимогам, її можна представити на офіційному бланку, який можна отримати в Секретаріаті. Однак вам настійно рекомендується звернутися за порадою до юриста або неурядових організацій, які діють в цій сфері, і пересвідчитися, чи справді у вас є шанс на успіх. Майте на увазі, що винесенню остаточного рішення може передувати тривалий і складний процес.

### ***У кого мені вимагати дотримання моїх прав?***

Дотримання майже всіх основних прав людини, перелічених у міжнародних угодах, ви повинні вимагати від уряду вашої країни або від офіційних посадових осіб держави. Права людини захищають ваші інтереси від посягання держави, тому ви повинні вимагати їх дотримання від держави або від її представників. Якщо ви вважаєте, що ваші права порушуються, наприклад, вашим роботодавцем або сусідом, ви не можете прямо посилатися на міжнародні норми про права людини, за винятком тих випадків, коли уряд вашої країни був зобов'язаний вжити заходів, щоб не допустити таких дій роботодавців або сусідів.

### ***А чи лежить на кому-небудь обов'язок захищати мої права?***

Так. Право не має сенсу, якщо на когось не покладена відповідна відповідальність і обов'язок. Моральний обов'язок не посягати на ваше достоїнство покладено на кожну людину, але **уряд вашої країни, підписавши міжнародні угоди, несе не тільки моральну, але і юридичну відповідальність.**

Сьогодні розділ про права людини – найголовніший у більшості сучасних кон-



ституцій.<sup>10</sup> Але історія прав людини – це історія боротьби, часом трагічної. Поступово природні права епохи Просвітництва (свобода, рівність, право на життя, особисту власність і т. ін.) доповнювалися новими цінностями; і тепер ми називаємо їх просто правами людини. Деякі права мають назву «свобода», наприклад: свобода слова, свобода думки. Тому говорять: «Права і свободи людини».

Права і свободи людини стосуються виключно взаємовідносин людини з державою. Це так звана вертикальна дія цих прав. Спроби застосувати методологію і термінологію прав людини до відносин між людьми (так звана горизонтальна дія цих прав) не виправдалися і, говорячи сьогодні про права людини, ми маємо на увазі взаємовідносини між людиною і державою. І хоча сім'я, любов, дружба або відносини із сусідами є джерелами цілого ряду прав і обов'язків, поняття прав людини до них не застосовується.

У різних країнах права людини записувалися в різних документах: деклараціях, конституціях, законах. Спочатку в них закріплювались особисті й політичні права, тобто ті, які стосуються особистої свободи та життя кожної людини, а також участі громадян в управлінні державою.

Ці права називають **правами першого покоління**.

1) особисті права ЛЮДИНИ – такі права, які належать будь-якій людині від народження, – свобода і рівність, право на життя, на повагу, недоторканність особистості, житла, таємниця листування, переговорів і особистої інформації, свобода пересування, свобода совісті або віросповідання, свобода думки, слова, право на справедливий суд та інші права;

2) політичні права ГРОМАДЯНИНА – такі права, які належать, як правило, тільки громадянам конкретної держави – право на участь в управлінні цією державою, виборче право, право на звертання до державних органів, право на проведення мирних мітингів, демонстрацій, ходів, пікетувань, право на об'єднання, тобто створення профспілок, політичних партій та інших громадських організацій.

**Друге покоління прав** людини – соціально-економічні та культурні права.

До них відносять: право на працю, право на житло, право на приватну власність, право на сім'ю, право на здоров'я, право на відпочинок, право на освіту, свободу творчості, право на користування культурними цінностями та інші права.

<sup>10</sup> Права людини (уривок з книги «Живе право»).



### **Третє покоління прав людини – права народів.**

Це права не окремої людини, а цілих народів: право на свою національну культуру і мову, право на власну національну державу, вільну від поневолення іншими державами, право на природні багатства, право на рівноправну участь у науково-технічному прогресі та у міжнародній торгівлі, а також право народів на мир, безпеку, екологічно чисту планету – чисте повітря, чисті ріки, моря і землю, за що під зеленим прапором борються екологи всього світу! І права третього покоління тому можна позначити зеленим кольором на честь цього екологічного прапора! Це покоління прав людини – наймолодше. Тільки з 60-х років ХХ ст., коли африканські та азійські народи в жорстокій боротьбі звільнилися від колоніального володарювання Англії, Франції, інших держав, коли була винайдена ядерна зброя, коли забили тривогу екологи багатьох країн, стало зрозуміло, що права народів – це самостійне третє покоління прав. Більшість прав третього покоління наведено в спеціальній Загальній декларації прав народів, ухваленій в 1976 році.

У сучасній Конституції України записані всі три покоління прав. Спочатку в ній перелічені особисті права, потім – політичні, соціально-економічні та культурні. Розділ про права людини – один із найважливіших у Конституції.

Якщо якесь право порушується, людина може поскаржитися в суд, навіть коли це право записане тільки в міжнародному договорі. Більше того, якщо всі суди нашої країни їй відмовлять, людина може звернутися до міжнародних організацій – Комітету ООН з прав людини або Європейського Суду з прав людини!



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

<p><i>Картка 1</i></p> <p>Не можна вбивати</p>	<p><i>Картка 2</i></p> <p>Людам дозволяється критикувати свій уряд</p>
<p><i>Картка 3</i></p> <p>Не можна катувати</p>	<p><i>Картка 4</i></p> <p>Люди можуть розмовляти і зустрічатися з коханою людиною</p>
<p><i>Картка 5</i></p> <p>Не можна мати рабів</p>	<p><i>Картка 6</i></p> <p>Не можна примушувати людину працювати</p>
<p><i>Картка 7</i></p> <p>Досягнувши певного віку, людина може одружуватися з ким хоче</p>	<p><i>Картка 8</i></p> <p>Приватні листи не можна читати, а розмови – підслуховувати</p>
<p><i>Картка 9</i></p> <p>Люди можуть говорити і писати те, що хочуть</p>	<p><i>Картка 10</i></p> <p>Люди можуть подорожувати і залишати свою країну, якщо вони того бажають</p>
<p><i>Картка 11</i></p> <p>До всіх людей слід ставитись однаково, незалежно від їхньої статі, зовнішності, віку або країни, з якої вони приїхали</p>	<p><i>Картка 12</i></p> <p>Людина, звинувачувана у скоєнні злочину, повинна бути судима тим, хто не має відношення до справи</p>
<p><i>Картка 13</i></p> <p>Люди, які перебувають у в'язниці, повинні знати, чому їх там тримають</p>	<p><i>Картка 14</i></p> <p>Люди можуть мати або не мати релігійних переконань</p>

**Ключ відповідності**

прав, визначених в Загальній декларації прав людини, і карток

- ❖ право на життя (картка 1);
- ❖ заборона тортур, нелюдяного або принизливого ставлення, покарання (картка 3);
- ❖ заборона рабства (картка 5);
- ❖ заборона незаконного арешту (картка 13);
- ❖ свобода зборів (картка 2);
- ❖ право на справедливий суд (картка 12);
- ❖ право на повагу приватного і сімейного життя (картки 4, 7, 8);
- ❖ свобода думки і слова, релігії (картки 9, 14);
- ❖ право на труд (картка 6);
- ❖ право вільно пересуватися по своїй країні й переїжджати в інші країни (картки 10,11).



## ТЕМА: МОЇ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ (2 частини)

**Мета:** ознайомити учнів з основними правами людини та обов'язками громадянина, підкреслити їх значення для захисту від насильства та для протидії торгівлі людьми.

### - ЧАСТИНА 2 -

#### **Завдання:**

- ❖ познайомити підлітків зі змістом Конвенції ООН про права дитини, допомогти з'ясувати її призначення та можливості реалізації їхніх прав.

**Ключові слова:** права дитини, захист, забезпечення, участь.

**Матеріали та обладнання:** тексти Конвенції ООН про права дитини (за кількістю учасників), маркери, ватман, роздатковий матеріал, плакати, папір формату А3.

#### ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Права дітей у піктограмах» (15 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Конвенція ООН про права дитини» (5 хв.).
4. Вправа «Про що говорять статті Конвенції» (20 хв.).
5. Підбиття підсумків (3 хв.).



## ХІД ЗАНЯТТЯ

### IIII Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог пропонує учням пригадати основне поняття, яке вони розглядали на попередньому занятті, та назву документа, який об'єднує права і свободи людей. Педагог повідомляє, що це заняття буде присвячене правам дитини. Права дитини ґрунтуються на гідності, неповторності дитини як людської особистості; права дитини – це ресурси, які необхідні для того, щоб дитина була здоровою, розвиненою тощо.

### IIII Вправа «Права дітей у піктограмах»<sup>11</sup> (15 хв.)

Педагог роздає підліткам бланки тест-аркушів (див. Роздатковий матеріал) і пропонує, не перегортаючи аркуша, виконати таке завдання:

- ❖ розглянути 28 піктограм;
- ❖ визначити, яке право зазначено на кожній піктограмі, і записати його під малюнком;
- ❖ після завершення роботи порівняти свої написи із тими, що позначені на зворотній стороні бланку;
- ❖ визначити, які з піктограм відображають права дітей, а які ні.

Після виконання завдання педагог проводить обговорення.

#### Запитання для обговорення:

- ❖ Кому вдалося виконати завдання без помилок?
- ❖ Де і коли необхідно знати про права дитини?
- ❖ Для чого необхідно знати про права дитини?
- ❖ Як називається документ, в якому викладено права дитини?

---

### До уваги педагога

Заготуйте плакат із завданням для цієї вправи і розмістіть його на дошці.

Під час проведення вправи необхідно використовувати матеріали «Від прав людини до прав дитини» (див. Інформаційні матеріали для педагога).

---

<sup>11</sup> Изучаем права ребенка : методическое пособие для педагогов, представителей социальных служб и общественных организаций, которые работают с детьми и для детей. – Симферополь, 2002, с. 32–33.



### ІІІІ Інформаційне повідомлення «Конвенція ООН про права дитини» (5 хв.)

Педагог коротко розповідає про Конвенцію ООН про права дитини.

Педагог зазначає, що Конвенція ґрунтується на новому розумінні становища дітей у суспільстві не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя, звичайно, з урахуванням того, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження».

*Права дитини* – це певні спеціальні можливості, необхідні людині віком до 18 років для існування і досягнення зрілості.

Він інформує, що відповідно до статті 1 Конвенції ООН про права дитини дитиною вважається кожна людина до досягнення 18-річного віку.

Педагог говорить, що перелік прав, визнаних для дитини в Конвенції, охоплює права громадянські (особисті), соціальні, культурні й політичні. Немає прав економічних, бо визнано, що дитина повинна вчитись, а не працювати. Він розповідає про принципи, на яких ґрунтується зміст Конвенції про права дитини.

Усі положення Конвенції можна класифікувати за трьома принципами:

<b>захист</b>	права, які гарантують захист від певних дій: жорстокого поводження, експлуатації, насильства.
<b>забезпечення</b>	права, які гарантують доступ до певних благ і послуг: освіти, охорони здоров'я, змістовного дозвілля.
<b>залучення/участь</b>	право бути залученим до процесу прийняття рішень, які стосуються інтересів дитини, і діяти за певних обставин відповідно до прийнятих рішень.

### ІІІІ Вправа «Про що говорять статті Конвенції?» (20 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у чотири групи. Далі педагог розподіляє статті між групами: перша група – статті 1–10; друга – статті 11–20; третя – статті 21–30; четверта – статті 31–40.

Завдання: передати в малюнках-символах зміст своїх статей Конвенції ООН





про права дитини, об'єднавши окремо статті, в яких йдеться про захист, окремо – статті про участь, окремо – статті про забезпечення дитини (час виконання: 10 хв.).

Кожна група отримує три аркуші формату А3.

По завершенні роботи групи презентують результати за такою схемою: спочатку всі групи по черзі розповідають про статті, які гарантують захист. Напрацювання учнів розміщуються під заголовком «Захист». Потім йде розповідь про статті, що гарантують забезпечення. Напрацювання учнів розміщуються під заголовком «Забезпечення». Потім йде розповідь про статті, що гарантують участь. Напрацювання учнів розміщуються під заголовком «Участь».

Педагог уточнює інформацію стосовно статей, які відповідають принципам: захист, забезпечення, залучення.

Педагог ознайомлює підлітків з плакатом «Конвенція ООН про права дитини» і проводить обговорення результатів вправи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Для чого була ухвалена Конвенція ООН про права дитини?
- ❖ Яку інформацію ви отримали?
- ❖ Як ви можете її використати в повсякденному житті?

### ■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог запитує учнів, що нового вони дізналися на занятті, та пропонує ознайомити батьків з Конвенцією ООН про права дитини.

### До уваги педагога

Тема прав дитини, участі молоді і дітей у процесі прийняття рішення є дуже актуальною, тому доцільно ознайомити батьків з інформацією цього заняття на батьківських зборах.



## Література

1. Изучаем права ребенка : методическое пособие для педагогов, представителей социальных служб и общественных организаций, которые работают с детьми и для детей. – Симферополь, 2002. – С. 32–33.
2. Петрович Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж. В. Петрович. – Рівне : видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
3. Пометун О. І. Практичне право. 8 клас : навчальний посібник / О. І. Пометун, Т. О. Ремех [та ін.]. ; за ред. д. пед. наук, проф. О. І. Пометун. – К. : «А.С.К.», 2002. – 207 с.
4. Права дитини: від витоків до сьогодні : зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів : метод. видання / авт.-упор. Г. М. Лактіонова (кер.), Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська. – К. : Либідь, 2002. – 280 с.
5. Права дитини : посібник для журналістів / авторська група: Зорина О'Доннелл, Дмитро Коник, Людмила Логінова, Лариса Байда, Дмитро Брук. – К. : ЦШСЕК, 2002.
6. Права человека: просвещение, преподавание, информация // Бюллетень Молодежного Центра прав человека и правовой культуры – выпуск 1. – 2001. – С.19–21.
7. Пронькин В. Н. Живе право : цікава енцикл. практич. права : кн. для учня / В. Н. Пронькин, А. Б. Гутников. – С-Пб., 2000.
8. Твої права / Ліга прав дітей та молоді. – К., 2000.
9. Тренінг-курс програми «Сприяння просвітницькій роботі “рівний – рівному” щодо формування здорового способу життя серед молоді України»; Модуль «Знаємо та реалізуємо свої права». – К., 2002. – 239 с.
10. Усвідомлене право – право на кожен день : посібник для тренера-початківця, який працює в області правової освіти / упоряд., загальн. ред. Т. П. Авельцевої, Н. В. Зимівець. – Дніпропетровськ : Січ., 2001. – 315 с.



## ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

**Від прав людини – до прав дитини**

З початку ХХ століття людство все більше уваги звертає на проблему захисту прав дитини, адже раніше вважалося, що інтереси дітей природним чином збігаються з інтересами батьків, більше того, батьки краще знають, чого потребує дитина, тому виділяти дітей в окрему категорію громадян немає потреби.

У 1902 році Гаазька конференція з міжнародного приватного права визнала, що «інтереси дитини» є важливим критерієм у конвенціях із захисту меншин.

У 1919 році Міжнародна організація праці ухвалила Конвенцію, яка обмежувала мінімальний вік робітників. Слід відзначити, що цей документ діяв у міжнародному масштабі.

І, нарешті, 1924 року в Женеві було ухвалено Декларацію, яка стала першим міжнародним правозахисним інструментом, спрямованим безпосередньо на дітей.

Перша світова війна залишила мільйони дітей у надзвичайно важких умовах. У 1920 році Еглантайн Джебб, президент Фонду порятунку дітей, та співробітники Міжнародного Комітету Червоного Хреста вирішили створити Міжнародний союз порятунку дітей. Дуже швидко відділення цієї міжнародної організації у багатьох країнах світу розпочали активну допомогу дітям, які постраждали від війни.

Женевська Декларація прав дитини містить п'ять основних програмних пунктів:

1. Дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку.
2. Голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і догляд.
3. Дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.
4. Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації.
5. Дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості мають бути спрямовані на благо ближнім.



У дуже простих термінах (не дано визначення прав як таких) Декларація визначає обов'язки дорослих щодо дітей. Дитина була захищеною як особа з її власними правами, але залишалася залежною від дорослих у користуванні правами, зазначеними в Декларації. Женевська Декларація прав дитини є дуже важливим і прогресивним документом, оскільки вона ставить соціальні та економічні потреби (права) вище традиційних громадянських і політичних прав. У 1924 році цю Декларацію ухвалила Генеральна Асамблея Ліги Націй. А через 10 років, у 1934 році, її знову підтвердила Генеральна Асамблея, і країни обіцяли запровадити принципи Женевської Декларації у своє законодавство.

Власне, із 1924 року, після ухвалення Декларації, права дитини увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем усього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини.

Відразу ж після Другої світової війни, коли було створено Організацію Об'єднаних Націй (ООН), світова спільнота почала приділяти особливу увагу проблемі прав людини. У 1948 році було ухвалено Загальну Декларацію прав людини і вирішено підготувати новий міжнародний документ стосовно прав дитини. У 1957 році Комісія з прав людини розпочала роботу над проектом нової Декларації прав дитини, підготовленим ще на початку 50-х років Радою ООН з економічних і соціальних питань та багатьма громадськими організаціями. 1959 року ця Декларація була одностайно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у формі резолюції 1386 (XIV). Ця декларація, прийнята одностайно (доти жоден документ, навіть Загальна декларація прав людини, не ухвалювався одностайно), мала найбільший моральний авторитет у світі.

Порівняно з Женевською Декларацією, Декларація 1959 року була більш досконалою і широкою. Вона торкалася не лише життєвих потреб дитини, але й її потреби у любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері й дитині, проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, Декларація передбачала обов'язкову і безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість.

Декларація, ухвалена у 1959 році, містить 10 принципів, які можна викласти так:

1. Кожна дитина користується правами, проголошеними цією Декларацією, без будь-яких форм дискримінації.
2. Дитина повинна користуватися особливим захистом і мати можливість для нормального здорового розвитку в умовах свободи і гідності.



3. Дитина з моменту народження набуває ім'я і національність.
4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, охоплюючи адекватний до- та післяпологовий догляд для неї та матері. Дитина повинна мати право на нормальне харчування, житло, творчі та медичні послуги.
5. Дитині, яка є фізично, розумово або соціально неповноцінною, повинні надаватися спеціальне лікування, освіта і догляд.
6. Дитина повинна там, де можливо, зростати під опікою і доглядом її батьків в атмосфері приязні, моральної та матеріальної безпеки. Малолітня дитина не повинна, крім виняткових обставин, відокремлюватися від матері. Суспільство і органи влади повинні забезпечити належний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки.
7. Дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути обов'язковою та безплатною, щонайменше на початковому рівні. Дитина повинна мати можливість для гри та творчості.
8. Дитина за будь-яких обставин повинна бути серед перших, хто отримує захист і допомогу.
9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації. Дитину не можна наймати на роботу до досягнення нею визначеного мінімального віку.
10. Дитина повинна бути захищена від расової, релігійної або іншої дискримінації. Вона повинна бути вихована у дусі розуміння, толерантності та дружби між народами, миру і загального братерства.

У преамбулі Декларації сказано, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує особливої опіки і уваги, охоплюючи правовий захист, як до, так і після народження. Отже, батьків, чоловіків і жінок персонально, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні Декларація закликала визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу та іншими шляхами. У цьому полягає горизонтальний ефект Декларації 1959 року.

Женевська Декларація стала першим кроком на шляху до визнання дітей як правових суб'єктів (людей з їхніми власними правами). Сам текст Декларації свідчить про перехід від соціальної допомоги і захисту дітей до захисту прав



дітей. Мова цього документу вже не звучить наївно, це мова більш правового документу.

Водночас Декларація вважає дитину правовим суб'єктом, тобто не визнає за нею права самостійно користуватися своїми правами. Декларація стосується майже винятково захисних прав, її лейтмотивом є кращі інтереси дитини, іншими словами, дитина визнається окремою істотою.

Під час підготовки цієї Декларації точилася дискусія щодо того, чи потрібна була вона, адже в цей час уже була ухвалена Загальна Декларація прав людини. Чи потрібна окрема декларація для дітей? Світова спільнота вирішила, що потрібна, адже діти мають свої особливі права, які повинні бути захищені. Польська делегація наполягала на тому, щоб ООН ухвалила не Декларацію, а Конвенцію про права дитини як більш дієвий правовий інструмент. І саме Польща 7 лютого 1978 року подала до Комісії ООН із прав людини проект Конвенції про права дитини. Польський уряд запропонував відзначити Міжнародний рік дитини (оголошений ООН на 1979-й) і 20-ту річницю Декларації прав дитини ухваленням окремої конвенції про права дитини. Польський проект майже слово в слово повторював текст декларації з незначними правками та доповненнями. Комісія із прав людини вирішила проконсультуватися з державами-членами і компетентними організаціями. За короткий строк Комісія отримала 28 відповідей від держав-членів, 4 від спеціальних агенцій (МОП, МООЗ, ЮНЕСКО і МВФ) та 15 від громадських організацій (хоч як дивно, ЮНІСЕФ, який є спеціалізованим дитячим фондом ООН, не надіслав відповіді). Пропозицій надійшло так багато і вони були такими різноманітними, що всім стало зрозуміло: до 1979 року прийнятний текст Конвенції підготувати неможливо. У грудні 1978 року Комісія ООН із прав людини створила відкриту робочу групу, яка повинна була координувати роботу з підготовки тексту Конвенції із залученням найширших кіл громадськості.

Поступово польський проект, використаний як ініціативний варіант, замінювався текстами, підготовленими громадськими організаціями, які у 1983 році створили так звану Ad Hoc Group, покликану не лише координувати підготовчий процес, але й лобювати Конвенцію про права дитини в урядах країн-членів ООН. Кількість членів Ad Hoc Group постійно зростала і в 1989 році налічувала 50 організацій. Пізніше, після ухвалення Конвенції ООН про права дитини, ця група відіграла надзвичайно важливу роль у процесі її підписання, ратифікації і запровадження у життя.

У процесі роботи над проектом Конвенції робоча група зіткнулася з низкою проблем:

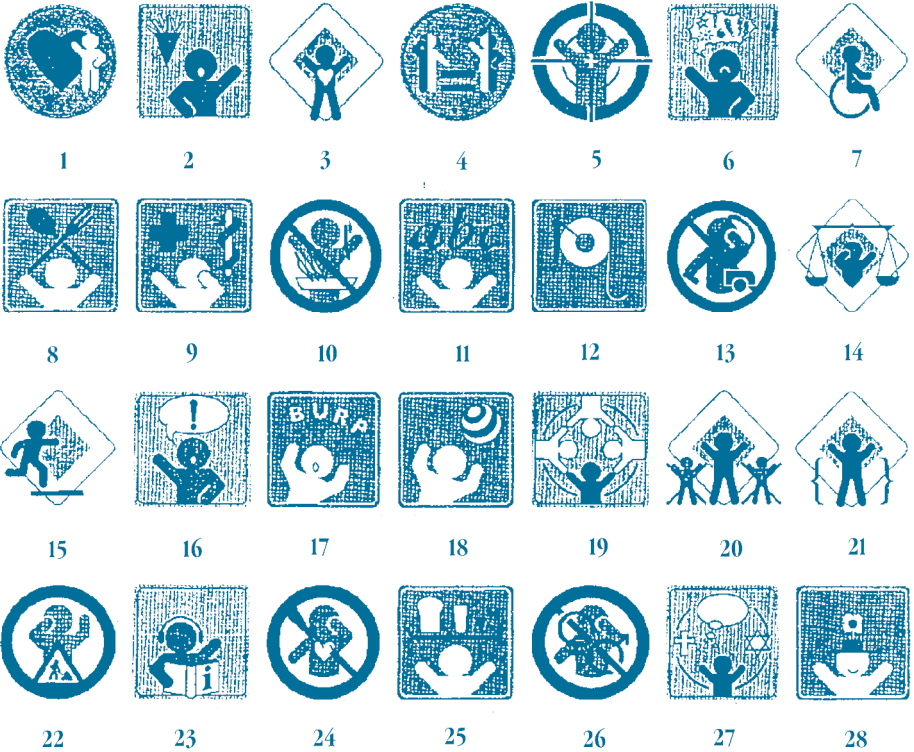


- ❖ група мала можливість збиратися лише на один тиждень раз на рік;
- ❖ надійшло дуже багато пропозицій і контрпропозицій;
- ❖ з кожною зустріччю кількість учасників групи зростала і кожен мав власну ідею;
- ❖ належало обговорити багато елементів прав дитини: політичні, економічні, громадянські, культурні, соціальні;
- ❖ Конвенція торкалася різних правових і культурних традицій, тому точилися тривалі дискусії, щоб досягти консенсусу;
- ❖ роботі заважала мовна проблема.

Саме тому робота над проектом Конвенції розтяглася на тривалий час. Лише 20 листопада 1989 року, через 10 років після Міжнародного року дитини і 30 років після прийняття Декларації прав дитини, Конвенція про права дитини була одногосно ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН. Україна ратифікувала Конвенцію ООН із прав дитини у 1991 році.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ



(зворотна сторона)

1. Усі діти мають право на любов і піклування.
2. Кожна дитина має право їсти тільки гамбургери, чіпси та хот-доги.
3. Діти, які добре ставляться до своїх батьків, повинні отримувати особливу увагу з їхнього боку.
4. Усі діти є рівні у правах.
5. Жодна дитина не повинна бути жертвою насильства або війни.



6. Кожна дитина може непристойно висловлюватись, якщо він чи вона цього хочуть.
7. Особлива турбота дітям-інвалідам.
8. Усі діти мають право на повноцінне харчування.
9. Усі діти мають право на медичну допомогу.
10. Жодна дитина не повинна мити посуд.
11. Усі діти мають право на освіту.
12. Кожна дитина має право користуватися туалетним папером.
13. Жодна дитина не повинна прибирати власну кімнату.
14. Особлива турбота дітям, що перебувають у конфлікті з законом.
15. Особлива турбота дітям-біженцям.
16. Діти мають право вільно висловлювати свої погляди.
17. Кожна дитина має право відригувати за обідом.
18. Усі діти мають право на відпочинок і дозвілля.
19. Діти мають право на вільне спілкування.
20. Діти, у яких є брат чи сестра, повинні одержувати додатковий захист та турботу.
21. Особлива турбота дітям без сімей.
22. Жодна дитина не повинна бути примусово залученою до праці.
23. Діти мають право на інформацію.
24. Жодна дитина не повинна бути скривджена і зневажена.
25. Кожна дитина має право отримувати сніданок у постіль.
26. Жодна дитина не повинна бути об'єктом сексуальних посягань.
27. Діти мають право на свободу особистості, думки і релігії.
28. Кожна дитина має право жити з веселим сусідом.



## ТЕМА: Я ГРОМАДЯНИН СВІТУ

**Мета:** сприяти усвідомленню підлітками взаємозалежності людини та світу, допомогти відчувати себе громадянами світу.

### **Завдання:**

- ❖ розкрити поняття «громадянин світу»;
- ❖ довести, що кожен з нас є громадянином світу.

**Ключові слова:** громадянин, громадянство.

**Матеріали та обладнання:** таблички для гри «Бінго», фломастери, кольорові олівці, ватман, маркери, папір формату А4.

### **ПЛАН**

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Мозковий штурм «Я – громадянин» (5 хв.).
3. Вправа «Бінго» (8 хв.).
4. Інформаційне повідомлення «Проблема людини-громадянина» (5 хв.).
5. Робота в групах «Характеристики громадянина світу» (20 хв.).
6. Підбиття підсумків (5 хв.).

## ХІД ЗАНЯТТЯ

**IIII Вступне слово педагога (2 хв.)**

Педагог повідомляє тему, мету та завдання тематичної виховної години.

**IIII Мозковий штурм «Я – громадянин» (5 хв.)**

Педагог ініціює мозковий штурм, під час якого підліткам необхідно висловити власне розуміння понять «громадянин» та «громадянство», ґрунтуючись на отриманих раніше знаннях. Наприкінці педагог наводить приклади визначень цих понять з науково-методичної літератури та зазначає, що заняття буде спрямоване на розгляд цих понять в контексті світового співтовариства.

*Громадянин* – це особа, що належить до певної держави, знаходиться під її владою та опікою, наділяється нею відповідними правами. Громадянин зобов'язаний дотримуватися всіх існуючих у цій державі законів.

*Громадянство* – належність до певної держави.

**IIII Вправа «Бінго» (8 хв.)**

Кожен учень отримує картку з таблицею (див. Роздатковий матеріал).

Завдання вправи – заповнити таблицю.

На початку вправи учні починають хаотично рухатися по аудиторії і повинні знайти особу, якій притаманна якість, зазначена в клітинці. Ім'я цієї особи записується в таблицю у цій же клітинці. Хто першим заповнить усі клітинки або опитає всіх учасників, має вигукнути «бінго».

Після виконання вправи педагог проводить обговорення.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи є зв'язки між людьми, які проживають в різних країнах світу?
- ❖ Як ці зв'язки впливають на нас?

**IIII Інформаційне повідомлення «Проблема людини-громадянина» (5 хв.)**

Педагог розповідає про проблему людини-громадянина, розкриває концепцію світового громадянства. Він зазначає: «Проблема людини-громадянина завжди



була однією з провідних у соціально-політичній теорії і суспільній практиці. Упродовж багатьох років ця проблема вважалася внутрішньою проблемою держави, стосовно якої кожна людина виступає як громадянин, але нинішнє життя повністю відкинуло цю тезу. Сьогодні, у період світової глобалізації, створення єдиного інформаційного простору, на перший план виходить поняття “громадянин світу”, тобто громадянин не лише конкретної держави, а член світової спільноти.

Концепція світового громадянства передбачає почуття відповідальності за планету та усіх її мешканців. Вона розпочинається зі сприйняття людської сім’ї та зв’язку між націями, що проживають на Землі.

Концепція передбачає:

- ❖ необхідність соціальної та економічної справедливості (всередині та між націями);
- ❖ партнерське прийняття рішень на всіх рівнях суспільства;
- ❖ рівність статей;
- ❖ расову, етнічну, національну та релігійну гармонію;
- ❖ готовність діяти».

Запитання для обговорення:

- ❖ Як ви розумієте основні складові концепції світового громадянства?

### ■■■■ Робота в групах «Характеристики громадянина світу» (20 хв.)

Педагог зазначає, що громадянином світу є та особа, яка:

- ❖ усвідомлює широкий світ та має почуття власної ролі як громадянина світу;
- ❖ поважає та цінує розмаїття світу;
- ❖ має власне розуміння того, яким чином світ функціонує економічно, політично, соціально, культурно, технологічно та екологічно;
- ❖ не погоджується із соціальною несправедливістю;
- ❖ бере участь та робить власний внесок у розвиток суспільства на різних рівнях (від локального до глобального);
- ❖ готова діяти заради того, щоб зробити світ більш сталим;
- ❖ несе відповідальність за власні дії.



Педагог об'єднує підлітків у групи по 5–6 осіб, упродовж 8 хвилин підлітки мають визначити та обґрунтувати риси, притаманні громадянину світу (письмово на аркушах А4).

### До уваги педагога

Серед основних рис громадянина світу є такі:

**Чесність.** Для того, щоб бути добрим громадянином, людина має бути чесною з іншими і собою.

**Співчуття.** Співчуття є людською емоцією, спрямованою на прояв турботи стосовно людей та інших живих істот.

**Повага.** До певної міри ця риса є схожою до співчуття, але відрізняється від нього у кількох аспектах. Так, важливою складовою поваги є самоповага, тоді як співчуття спрямоване лише на інших. Повага також виявляється як до людей, так і до матеріальних речей чи ідей. Наприклад, громадяни мають поважати закони.

**Відповідальність.** Ця риса ґрунтується на попередніх поняттях та охоплює три типи відповідальності: приватну (відповідальність за себе), особисту (відповідальність за інших людей) та суспільну (відповідальність за суспільство, в якому ми живемо). Відповідальність завжди співвідноситься з дією. Так, наприклад, для підлітків важливою відповідальністю є освіта. Вони мають підвищувати свій освітній рівень для того, щоб будувати своє життя згідно з власним потенціалом.

**Мужність.** Ця риса є також важливою для доброго громадянина світу. Людські істоти спроможні на звичайну добродійність та величні дії. Мужність дає змогу людям робити правильні речі навіть тоді, коли вони є непопулярними, важкими або небезпечними. Багато людей, наприклад Томас Джефферсон, Мартін Лютер Кінг, мати Тереза мали мужність змінювати правила для досягнення справедливості.

По закінченні виконання завдання групи презентують напрацювання. Після цього проводиться загальне обговорення.

### Запитання для обговорення:

- ❖ Які риси притаманні вам?
- ❖ Чи можете ви сказати про себе: «Я – громадянин світу»?



### III Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог підводить підсумки заняття, пропонує кожному підлітку поміркувати, які три речі характеризують його як громадянина світу, просить на наступне заняття, за можливістю, принести ці речі.

### Література

1. Громадянська освіта в школах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hgi.org.ua/?ch=gr\\_osv\\_sk](http://www.hgi.org.ua/?ch=gr_osv_sk).
2. Громадянська освіта : навч. посібник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка [та ін.]. – К. : Генеза, 2002. – 200 с.
3. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 310-321.
4. Туник І. А. Права та обов'язки дітей і дорослих за педагогічними принципами В. Сухомлинського / І. А. Туник. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с.
5. Gari Hopkins. Teaching Citizenship's Five Themes / Gari Hopkins. – Education World, 2002.
6. What is Global Citizenship? Oxfam, 1997. World Citizenship. Spiritual Assembly of the Baha'is of Warwick.



## РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

## КАРТКА ДО ВПРАВИ «БІНГО»

Відвідував іншу країну	Має друга по листуванню з іншої країни	Вчить іноземну мову
Має родичів в іншій країні	Любить слухати музику іншої країни	Допомагав гостям з іншої країни
Любить страви інших народів	Його батьки мають машину, зроблену в іншій країні	Має родича, який народився в іншій країні
Нещодавно чув про новини з інших країн	Нещодавно спілкувався з людиною, яка відвідувала іншу країну	Нещодавно дізнався щось нове про іншу державу з телепередач



## СЛОВО ДО БАТЬКІВ

**Шановні батьки!**

Сьогодні дуже актуальною є ідея, що людина – член не тільки різних людських об'єднань, малих і великих груп, але й людства загалом. Саме це хотів підкреслити англійський поет Джонн Дон, коли казав, що людина – не «острів», а «частина материка». А французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері висловив цю ж думку, назвавши нашу Землю «планетою людей».

Тому пропонуємо вам у сімейному колі обговорити різноманітні зв'язки, які існують між вашою сім'єю та іншими державами (наприклад, родичі чи друзі, які мешкають в інших країнах, улюблена страва іншої країни, улюблені книжки іноземних авторів, фільми тощо). Чи відчуває ваша сім'я вплив міжнародних подій на себе? Яким чином?

Подумайте, чи спонукає світова інтеграція до якихось конкретних дій окремих членів вашої родини (наприклад, вивчення іноземної мови, оволодіння інформаційними технологіями тощо) і як це відображується на благополуччі сім'ї та окремих її членів?

Ураховуючи сучасні тенденції до дедалі більшого об'єднання людства, необхідно, мабуть, визнати, що й кожен із нас повинен чітко усвідомлювати свій нерозривний зв'язок з людством і себе як частину людства. Таке усвідомлення є сьогодні необхідною передумовою активної й, головне, надзвичайно відповідальної життєвої позиції.

Отже, допомагайте вашій дитині зрозуміти, що вона є невід'ємною частиною людства, й усвідомити те, що вона не може не піклуватися про його майбутнє, не може не перейматися його болями й тривогами, не може бути просто байдужою і не нести ніякої відповідальності за те, що діється в світі, не робити нічого для того, щоб покращити життя всіх інших людей і зберегти мир на Землі.





## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ-УПОРЯДНИКІВ

<p><b>Авельцева Т.П.</b> – голова управи, Дніпропетровського відділення Всеукраїнського комітету захисту дітей</p>	<p>Тема 9. Як приймати рішення Тема 10. Коло мого життєвого досвіду Тема 11. Мої права та обов'язки</p>
<p><b>Гулевська-Черниш А.В.</b> – директор Українського форуму благодійників</p>	<p>Тема 4. Всі ми різні, всі ми рівні Тема 6. Стереотипи та упередження Тема 12. Я громадянин світу</p>
<p><b>Зверєва І.Д.</b> – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України, Голова Правління Українського фонду «Благополуччя дітей»</p>	<p>Тема 10. Коло мого життєвого досвіду</p>
<p><b>Зимівець Н.В.</b> – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка</p>	<p>Тема 3. Як поважати себе Тема 9. Як приймати рішення Тема 10. Коло мого життєвого Тема 11. Мої права та обов'язки</p>
<p><b>Калініна А.В.</b> – заступник голови правління Черкаського обласного осередку «Ліги соціальних працівників України»</p>	<p>Тема 1. Грані особистості Тема 2. Бути собою Тема 3. Як поважати себе</p>
<p><b>Лях Т.Л.</b> – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка</p>	<p>Тема 2. Бути собою</p>
<p><b>Петрович В.С.</b> – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки</p>	<p>Тема 8. Моя поведінка в конфлікті / небезпечній ситуації</p>
<p><b>Руда О.В.</b> – начальник відділу Хмельницького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді</p>	<p>Тема 5. Сім'я в житті людини Тема 6. Стереотипи та упередження</p>

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ-УПОРЯДНИКІВ

<p><b>Румак О.М.</b> – головний спеціаліст відділу методичного забезпечення соціальної роботи Івано-Франківського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, практичний психолог</p>	<p>Тема 12. Я громадянин світу</p>
<p><b>Терницька С.В.</b> – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедру соціально-гуманітарних дисциплін Севастопольської філії Європейського Університету</p>	<p>Тема 4. Всі ми різні, всі ми рівні Тема 7. Безпека – небезпека</p>

## НОТАТКИ

**Автори-упорядники:** Авельцева Т.П., Гулевська-Черниш А.В., Зверева І.Д., Зимівець Н.В.,  
Калініна А.В., Лях Т.Л., Петрович В.С. Руда О.В., Румак О.М., Терницька С.В.

## Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція

7 клас

Наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петрочко

Редактор: Білоцерківець І.П.

Папір офсетний. Друк офсетний. Формат 50\*70/16  
Ум.-друк. арк. 3,56. Обл.-вид. арк. 3,5. Наклад 500 пр.

Видавництво: ФО-П Буря О.Д.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного  
реєстру видавців ДК 4749

*Для безкоштовного розповсюдження*